

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

КУЦОВОЛ КАТЕРИНА ВОЛОДИМИРІВНА

Прим. № _____

УДК 349.3

ДИСЕРТАЦІЯ

**ОЦІНОЧНІ ПОНЯТТЯ У ПРАВІ СОЦІАЛЬНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНИ**

Спеціальність 081– право
Галузь знань право – право

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ Куцовол К. В.

Науковий керівник:

доктор юридичних наук, професор

Волинець В.В.

Київ – 2023

АНОТАЦІЯ

Куцовол К. В. Оціночні поняття у праві соціального забезпечення України. – *На правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України. – Київ, 2023.

Дисертаційне дослідження присвячено теоретико-правовим засадам аналізу оціночних понять у праві соціального забезпечення України. Здійснено теоретико-правову характеристику даної правової категорії. Визначено поняття, сутність, а також ознаки оціночних понять у праві соціального забезпечення.

Розкрито визначення категорій «понятійний апарат», «термінологічний апарат», категоріальний апарат», їх співвідношення та складові; з'ясовано співвідношення та специфіку кожного з понятійних апаратів права соціального забезпечення як науки, як галузі права та як навчальної дисципліни; сформульовано визначення, функції та ознаки оціночних понять як складової частини понятійного апарату права соціального забезпечення; визначено особливості тлумачення та застосування оціночних понять наведено приклади оціночних понять у джерелах права соціального забезпечення.

Здійснено порівняння категорій «понятійний апарат», «термінологічний апарат» та «категоріальний апарат». Проаналізовано останні зміни в основних законодавчих актах, що містять оціночні поняття, їх особливості, розглянуто питання необхідності існування оціночних понять. Дістало подальший розвиток дослідження понятійного апарату права соціального забезпечення, визначення цієї категорії. У першому розділі також проаналізовано праці правників та науковців, детально розібрані

необхідні поняття за допомогою дослідження їх визначень у багатьох тлумачних словниках.

За будовою складових частин оціночні поняття права соціального забезпечення класифіковано на складні та прості. Під простими оціночними поняттями слід розуміти словосполучення, яке не містить у своєму складі інших оціночних понять («належні умови», «професійні труднощі»). Складні – це словосполучення, що складається з двох або більше оціночних понять («небезпечний виробничий фактор»).

Підсумовано, що оціночні поняття економічного характеру в праві соціального забезпечення, що використовуються в Конституції України та Законах України, мають такі особливості як:

1. Оціночні поняття економічного характеру, що використовуються в Конституції України та Законах України, відображають кількісний аспект сутності права соціального забезпечення. Тобто, такі поняття вказують на певний розмір матеріального забезпечення чи рівень впливу, ефективності, достатності соціального забезпечення. Це пояснює й переважання таких понять в соціальних нормах права, які розміщені в податковому та бюджетному законодавстві.

2. Оціночні поняття економічного характеру в праві соціального забезпечення, що застосовують в Конституції України та Законах України, використовують запозичену з економічних наук лексику. Така ситуація обумовлює їх науковий характер та складену форму побудови. При цьому, такий підхід ускладнює розуміння норм права суб'єктами відносин із соціального забезпечення, які не володіють спеціальними економічними знаннями. Як наслідок, можливе неправильне їх тлумачення та формування неправомірних очікувань від дії норм права, що містять оціночні поняття.

3. Оціночні поняття економічного характеру, що використовуються в Конституції України та Законах України, відповідають за практичне втілення соціального забезпечення. Тобто, такі норми впливають на спосіб обрахунку

розміру соціальної допомоги, визначення частки бюджету, яка використовується для соціального забезпечення. Їх використання дає змогу більш гнучко аналізувати результати наданого соціального забезпечення в кожному році та в межах конкретних видів соціальних допомог.

Аргументовано, що для оціночних понять у праві соціального забезпечення, що використовуються в підзаконних нормативно-правових актах у сфері захисту вразливих груп населення, властивими є такі особливості:

1. Оціночні поняття у праві соціального забезпечення, що використовуються в підзаконних нормативно-правових актах у сфері захисту вразливих груп населення, мають програмний характер. Це означає, що вони лише встановлюють напрямок, окреслюють спосіб виконання певної дії. Такі оціночні поняття використовуються для опису мети й завдань, принципів та результатів діяльності органів публічної влади, запровадження нових технологій чи втілення стратегій.

2. Оціночні поняття у праві соціального забезпечення, що використовуються в підзаконних нормативно-правових актах у сфері захисту вразливих груп населення, орієнтовані на непередбачувані соціальні ризики. Кількість таких ризиків та випадків, за яких вони можуть настати, є значно більшими й з часом дедалі збільшуються. Оціночні поняття в підзаконних актах дозволяють швидко пристосуватися до змін, врахувати нові обставини в трудових відносинах, стані здоров'я та обумовлюють їх широку розповсюдженість в підзаконних актах щодо надання соціальних послуг.

3. Оціночні поняття у праві соціального забезпечення, що використовуються в підзаконних нормативно-правових актах у сфері захисту вразливих груп населення, не відповідають тим, що вживаються в на рівні Законів та Конституції України. В окремих випадках можливі навіть колізії між оціночними поняттями, які використовуються в підзаконних актах. Це зумовлено безсистемністю соціального законодавства, що уповільнює

прийняття змін та ускладнює знаходження проблемних аспектів. Оціночні поняття можуть мати синонімічний характер або ж інший порядок викладення, що й впливає на швидкість їх знаходження.

Розкрито специфіку сучасного стану застосування оціночних понять у праві соціального забезпечення України, деталізовано зміст проблем у цій сфері. Досліджено напрями оптимізації застосування оціночних понять у праві соціального забезпечення України. Запропоновано напрями запозичення у національне соціальне законодавство позитивного іноземного досвіду щодо застосування оціночних понять у праві соціального забезпечення.

Відмічено, що тенденція із створення критеріїв визначення необхідності їх вживання та належного правозастосування оціночних понять у праві соціального забезпечення полягає у законодавчому закріпленні вимог до діяльності осіб, які встановлюють норми права із оціночними поняттями та тих, хто їх безпосередньо реалізує. Реалізація даної тенденції можлива у таких напрямках:

1. Створення законодавства щодо юридичної техніки. Необхідність закріплення правил юридичної техніки на законодавчому рівні дозволить їх уніфікувати та зробити доступними для усіх осіб, що беруть участь у створенні нормативно-правових актів. Для застосування оціночних понять в праві соціального забезпечення це означає наявність відповідальності за порушення вимог й необґрунтоване їх поширення, збільшення, наявність синонімів, порушення логіки побудови норми права чи філологічних правил.

2. Збільшення кількості підзаконних процедурних актів із соціального забезпечення. Змістом таких актів буде розміщення критеріїв правозастосування, деталізацію та уточнення змісту оціночних понять. Важливою їх особливістю є системний характер, адже підзаконні акти будуть безпосередньо пов'язані із нормативно-правовим актом, який вони уточнюють.

3. Встановлення повноваження в органів публічної влади, що діють у сфері соціального забезпечення, на регулярний перегляд та вдосконалення критеріїв необхідності вживання та належного правозастосування оціночних понять. Така ситуація обумовлюється постійним розвитком соціальної сфери, а отже, потребою переглядати не лише норми права щодо розміру матеріального забезпечення, але й керівні принципи та завдання соціального захисту та забезпечення загалом. Контроль за виконанням такого обов'язку знову ж сприятиме систематизації та узгодженості оціночних понять.

Резюмовано наступні особливості використання оціночних понять у праві соціального забезпечення у Польщі:

1. Використання оціночних понять в польському законодавстві, зокрема соціальному, регулюється у спеціальному нормативно-правовому акті. Завдяки цьому визначаються причини розміщення оціночного поняття в нормі права, встановлюються правила взаємодії оціночних понять між собою та з іншими юридичними термінами. Водночас, як свідчить аналіз польського соціального законодавства, дотримання вимоги при застосування оціночних понять не завжди дотримуються, як через застарілість окремих норм права, так й через недостатність моніторингу змісту нових нормативно-правових актів.

2. Метою застосування оціночних понять в праві соціального забезпечення є збільшення свободи дій. Тобто, оціночні поняття дають змогу розширити обсяг повноважень, зміст певного соціального права, кола обов'язків із соціального забезпечення. Такий підхід суттєво відрізняється від національного, де оціночні поняття використовуються хаотично та часто безцільно через неналежне дотримання правил юридичної техніки.

3. Застосування оціночних понять в праві соціального забезпечення в Польщі є обмеженим. Насамперед, це стосується юридичної відповідальності за порушення норм соціального законодавства, де оціночні поняття можуть стосуватися лише умислу та лише у тих випадках, коли умисел реально

впливає на вибір покарання. Окрім того, обмеження стосується способів розміщення оціночного поняття в нормі права. Це може бути використання оціночного поняття одночасно із його легальним тлумаченням, виділення оціночного поняття шляхом спеціальних слів та доповнення прикладами або ж розташування в певній частині нормативного положення.

Ключові слова: оціночні поняття, соціальне право, право соціального забезпечення, соціальне законодавство, соціальний захист, оцінювання, соціальні послуги, соціальне страхування.

ANNOTATION

Kutsovol K. V. Evaluative concepts in the social security law of Ukraine.

– On the rights of the manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of legal sciences on a specialty 12.00.05 – labor law; the right to social security. - Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2023.

The dissertation study is devoted to the theoretical and legal foundations of the analysis of evaluative concepts in the law of social security of Ukraine. The theoretical and legal characterization of this legal category has been carried out. The concept, essence, and signs of evaluative concepts in social security law are defined.

The definition of the categories "conceptual apparatus", "terminological apparatus", "categorical apparatus", their relations and components are disclosed; the relationship and specifics of each of the conceptual apparatuses of social security law as a science, as a branch of law and as an academic discipline are clarified; the definition, functions, and features of evaluative concepts are formulated as a component of the conceptual apparatus of social security law; the

peculiarities of the interpretation and application of evaluative concepts are determined, and examples of evaluative concepts in the sources of social security law are given.

The categories "conceptual apparatus", "terminological apparatus" and "categorical apparatus" were compared. The latest changes in the main legislative acts containing evaluative concepts and their features are analyzed, the question of the necessity of the existence of evaluative concepts is considered. The study of the conceptual apparatus of social security law, the definition of this category, was further developed. The first chapter also analyzes the works of lawyers and scientists, analyzes the necessary concepts in detail by studying their definitions in many explanatory dictionaries.

According to the structure of the constituent parts, the evaluative concepts of social security law are classified into complex and simple. Simple evaluative concepts should be understood as a phrase that does not contain other evaluative concepts ("proper conditions", "professional difficulties"). Complex is a phrase consisting of two or more evaluative concepts ("dangerous production factor").

It is summarized that the evaluative concepts of an economic nature in the law of social security, used in the Constitution of Ukraine and the Laws of Ukraine, have such features as:

1. Evaluative concepts of an economic nature used in the Constitution of Ukraine and the Laws of Ukraine reflect the quantitative aspect of the essence of social security law. That is, such concepts indicate a certain amount of material support or the level of influence, efficiency, and adequacy of social support. This also explains the prevalence of such concepts in the social norms of law, which are placed in tax and budget legislation.

2. Evaluative concepts of an economic nature in the law of social security used in the Constitution of Ukraine and the Laws of Ukraine use vocabulary borrowed from economic sciences. This situation determines their scientific nature

and complex form of construction. At the same time, this approach makes it difficult for subjects of social security relations who do not have special economic knowledge to understand the rules of law. As a result, their incorrect interpretation and the formation of illegitimate expectations from the operation of legal norms containing evaluative concepts are possible.

3. Evaluative concepts of an economic nature used in the Constitution of Ukraine and the Laws of Ukraine are responsible for the practical implementation of social security. That is, such norms affect the method of calculating the amount of social assistance, determining the share of the budget that is used for social security. Their use allows for a more flexible analysis of the results of the provided social security in each year and within specific types of social assistance.

It is argued that the following features are characteristic of the evaluative concepts in social security law used in secondary legal acts in the field of protection of vulnerable population groups:

1. Evaluative concepts in the law of social security, used in subordinate legal acts in the field of protection of vulnerable population groups, have a programmatic nature. This means that they only set the direction, outline the way to perform a certain action. Such evaluative concepts are used to describe the purpose and tasks, principles and results of the activities of public authorities, the introduction of new technologies or the implementation of strategies.

2. Evaluative concepts in the law of social security, used in subordinate legal acts in the field of protection of vulnerable groups of the population, are focused on unpredictable social risks. The number of such risks and cases in which they may occur are much larger and are increasing over time. Evaluative concepts in by-laws make it possible to quickly adapt to changes, take into account new circumstances in labor relations, health conditions and cause their wide spread in by-laws on the provision of social services.

3. Evaluative concepts in the law of social security, used in subordinate legal acts in the field of protection of vulnerable population groups, do not correspond to those used at the level of the Laws and the Constitution of Ukraine. In some cases, there may even be conflicts between the evaluative concepts used in the by-laws. This is explained by the unsystematic nature of social legislation, which slows down the adoption of changes and makes it difficult to find problematic aspects. Evaluative concepts can have a synonymous character or a different order of exposition, which affects the speed of their finding.

The specifics of the current state of application of evaluative concepts in the law of social security of Ukraine are revealed, the content of problems in this area is detailed. The areas of optimization of the application of evaluative concepts in the law of social security of Ukraine have been studied. Directions for borrowing positive foreign experience in the national social legislation regarding the application of evaluative concepts in social security law are proposed.

It was noted that the trend of creating criteria for determining the necessity of their use and proper enforcement of evaluative concepts in social security law consists in the legislative establishment of requirements for the activities of persons who establish legal norms with evaluative concepts and those who directly implement them. Implementation of this trend is possible in the following areas:

1. Creation of legislation on legal technology. The need to consolidate the rules of legal technique at the legislative level will allow to unify them and make them available to all persons participating in the creation of normative legal acts. For the application of evaluative concepts in the law of social security, this means the presence of responsibility for violation of requirements and their unjustified distribution, increase, presence of synonyms, violation of the logic of construction of legal norms or philological rules.

2. Increasing the number of by-law procedural acts on social security. The content of such acts will include the placement of law enforcement criteria,

detailing and clarification of the content of evaluation concepts. An important feature of them is their systemic nature, because by-laws will be directly related to the normative legal act that they clarify.

3. Establishing the authority of public authorities operating in the field of social security to regularly review and improve the criteria for the need for the use and proper enforcement of evaluative concepts. This situation is caused by the constant development of the social sphere, and therefore the need to review not only the legal norms regarding the amount of material support, but also the guiding principles and tasks of social protection and security in general. Control over the fulfillment of such an obligation will once again contribute to the systematization and consistency of evaluation concepts.

The following features of the use of evaluative concepts in social security law in Poland are summarized:

1. The use of evaluative concepts in Polish legislation, in particular social legislation, is regulated in a special legal act. Thanks to this, the reasons for the placement of the evaluative concept in the legal norm are determined, the rules for the interaction of evaluative concepts with each other and with other legal terms are established. However, as evidenced by the analysis of Polish social legislation, compliance with the requirements for the application of evaluative concepts is not always observed, both due to the obsolescence of certain legal norms and due to insufficient monitoring of the content of new regulatory legal acts.

2. The purpose of applying evaluative concepts in social security law is to increase freedom of action. That is, evaluative concepts help to expand the scope of powers, the content of a certain social right, and the scope of social security responsibilities. This approach is significantly different from the national one, where evaluative concepts are used chaotically and often aimlessly due to improper observance of the rules of legal technique.

3. The application of evaluative concepts in social security law in Poland is limited. First of all, it concerns legal responsibility for violation of norms of social legislation, where evaluative concepts can relate only to intent and only in those cases when intent really affects the choice of punishment. In addition, the limitation concerns the ways of placing the evaluative concept in the rule of law. This can be the use of an evaluative concept simultaneously with its legal interpretation, highlighting the evaluative concept through special words and supplementing it with examples, or placing it in a certain part of the regulatory provision.

Key words: evaluation concepts, social law, social security law, social legislation, social protection, evaluation, social services, social insurance.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

*Статті у наукових фахових виданнях України
та наукових періодичних виданнях інших держав:*

1. Куцовол К.В. Правовий статус працівника як суб'єкта в сфері охорони праці. Соціальне право. 2020 №1. С.175-177.
2. Куцовол К.В. Оціночні поняття у праві соціального забезпечення, які використовуються у національних підзаконних нормативно-правових актах за критерієм приналежності до інституту. KELM 2020 № 3 (31), vol. 4 С. 125-131
3. Куцовол К.В. Прості та складні оціночні поняття у праві соціального забезпечення, які використовують у Конституції України та Законах України. Юридична наука. 2020. №9. С. 285-294.
4. Куцовол К.В. Критерій сфери вживання та соціально-економічної сутності оціночних понять у праві соціального забезпечення, які використовують у Конституції України та Законах України. Юридична наука. 2020. № 10. С. 133-144.
5. Куцовол К.В. Проблеми застосування оціночних понять у праві соціального забезпечення України. Соціальне право. 2021 №3. С. 126-133
6. Куцовол К.В. Досвід Латвії щодо застосування оціночних понять: напрями запозичення у національне соціальне законодавство. Соціальне право. 2021 №4. С. 194-200
7. Куцовол К.В. Класифікація оціночних понять права соціального забезпечення України. Науковий Вісник публічного та приватного права. 2021. № 6, том 2. С. 28-36.

Матеріали наукових конференцій:

8. Куцовол К.В. Напрями оптимізації застосування оціночних понять у праві соціального забезпечення України. Перспективні напрямки розвитку юридичної науки у ХХІ сторіччі: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 17–18 лютого 2021 р. Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2021. С. 52-55.

9. Куцовол К.В. Оціночні поняття як складова понятійного апарату права соціального забезпечення України. Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення: тези доповідей учасників міжнародної наук.-практ. конф. (м. Київ, 23 квітня 2021 р.) Київ: «Освіта Україна», 2021. С. 90-93.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	17
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОЦІНОЧНИХ ПОНЯТЬ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ....	29
1.1 Оціночні поняття як складова понятійного апарату права соціального забезпечення України	29
1.2 Види оціночних понять права соціального забезпечення України..	46
Висновки до Розділу 1.....	65
РОЗДІЛ 2. КЛАСИФІКАЦІЯ ТИПІВ ОЦІНОЧНИХ ПОНЯТЬ У ПРАВІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	66
2.1 Оціночні поняття у праві соціального забезпечення, які використовують у Конституції України та Законах України.....	66
2.2 Оціночні поняття у праві соціального забезпечення, які використовують у національних підзаконних нормативно-правових актах...	91
Висновки до Розділу 2.....	119
РОЗДІЛ 3. ОПТИМІЗАЦІЯ ЗАСТОСУВАННЯ ОЦІНОЧНИХ ПОНЯТЬ У ПРАВІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	124
3.1 Проблеми застосування оціночних понять у праві соціального забезпечення України та подальші перспективи й тенденції розвитку.....	124
3.2 Зарубіжний досвід застосування оціночних понять: напрями запозичення у національне соціальне законодавство.....	151
Висновки до Розділу 3.....	180

ВИСНОВКИ.....	183
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	190
ДОДАТКИ.....	215

ВСТУП

Актуальність теми. Одним із основних векторів розвитку України як соціальної і правової держави, є прийняття нормативно-правових актів, що спрямовані на урегулювання та забезпечення соціального захисту населення. Право соціального забезпечення виступає самостійною галузевою наукою, у межах якої і створюються головні норми права щодо соціальної допомоги, виплат, пенсій, надання соціальних послуг тощо. Законодавець при побудові правових норм використовує широкий понятійний апарат, що притаманний конкретній галузі. Звичайно, неможливо видати законодавчий акт, який би вміщував лише вичерпні та чіткі визначення, і тому на допомогу приходять оціночні поняття.

Оціночні поняття в праві соціального забезпечення є вкрай поширеними та при цьому найбільш складними для тлумачення та застосування. Тому, необхідним є глибоке дослідження їх видів, сутності та особливостей мети й функцій. У Конституції України оціночні поняття є необхідністю, адже правове регулювання на такому рівні має універсальний та узагальнювальний характер. Це стосується й оціночних понять, які застосовуються для регулювання відносин із соціального забезпечення. Водночас, існування легальних тлумачень від Конституційного Суду України є недостатнім для розуміння усіх таких понять.

Так, на сьогодні, досі існує плутанина в поняттях «соціальний захист» та власне «соціальне забезпечення», невизначеним залишається поняття «соціальний інтерес». Класифікація конституційних оціночних понять, що стосуються соціального забезпечення, надасть змогу їх структурувати за характером й змістом.

Натомість одержані результати дозволять краще розуміти, у якому напрямі слід вдосконалювати соціальне законодавство та висвітлюватимуть невідповідності між конституційними нормами та нормами права у соціальних законах.

Тому проаналізовано низку нормативно-правових актів соціального законодавства і співвіднесено тлумачення окремих оціночних понять у сфері соціального забезпечення. Насамперед, це Закони України «Про соціальні послуги» (ст. 1, ст. 12, ст. 13), «Про соціальний діалог в Україні» (ст. 3, ст. 8), Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (ст. 1, ст. 15), «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (ст. 1) та інші.

Проблемою застосування оціночних понять у праві соціального забезпечення є їх неоднозначне тлумачення, що хоч і породжує наукові дискусії, збагачуючи правову доктрину, однак у той же час негативно відображається на практиці.

Серед вітчизняних науковців, які у тій чи іншій мірі присвятили наукові праці дослідженню специфіки застосування оціночних понять у праві соціального забезпечення України, відзначимо таких: В.А. Багрій, М. І. Бару, Н.Б. Болотіна, Д. К. Василяка, В.С. Венедиктов, Н.Д. Гетьманцева, М.І. Іншин, В. М. Косович, В.Л. Костюк, О.Л. Кучма, О. В. Лавріненко, К. Ю. Мельник, Н.О. Мельничук, О.Т. Панасюк, П.Д. Пилипенко, С.М. Прилипко, Д.І. Сіроха, О.В. Тищенко, М. М. Шумило, Г.І. Чанишева, С.М. Черноус, В.І. Щербина, О.М. Ярошенко та багатьох інших авторів.

Тим не менш доцільно зауважити, що в кризових політичних, економічних та соціальних умовах розвитку України за сучасного стану раціональним є комплексний аналіз проблематики застосування оціночних понять у праві соціального забезпечення України, який і було здійснено у даному науковому дисертаційному дослідженні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана на кафедрі трудового права та права соціального забезпечення Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка в рамках таких бюджетних тем: «Доктрина права в правовій системі України: теоретичний і практичний аспекти» (№ 11БФ042-01), яка досліджувалася на юридичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка з 01 січня 2011 року по 31 грудня 2015 року, «Теорія та практика адаптації України до законодавства ЄС» (№ 16БФ042-01), яка досліджувалася на юридичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка з 01 січня 2016 року по 31 грудня 2018 року, «Розробка системного вчення про основні права людини з метою втілення в Україні європейських правових цінностей у контексті розбудови громадянського суспільства» (№ 19БФ042-01), яка досліджувалася на юридичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка з 01 січня 2019 року по 31 грудня 2021 року, а також у межах Національної економічної стратегії на період до 2030 року, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 03 березня 2021 року № 179.

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є подолання теоретичних прогалин та недоліків щодо застосування оціночних понять у праві соціального забезпечення, а також розробка теоретико-практичних пропозицій та рекомендацій щодо оптимізації застосування оціночних понять у праві соціального забезпечення України.

Для досягнення поставленої мети у дисертації необхідно вирішити такі *завдання*:

- надати теоретико-правову характеристику оціночних понять як складової понятійного апарату права соціального забезпечення України;
- визначити види оціночних понять права соціального забезпечення України;

- дослідити зміст оціночних понять у праві соціального забезпечення, які використовують у Конституції України та Законах України;
- з'ясувати сутність оціночних понять у праві соціального забезпечення, які використовують у національних підзаконних нормативно-правових актах;
- розкрити проблеми застосування оціночних понять у праві соціального забезпечення України та сформулювати шляхи їх вирішення;
- проаналізувати тенденції та перспективи подальшого застосування оціночних понять у праві соціального забезпечення України;
- виділити напрями запозичення в Україну позитивного досвіду зарубіжних держав щодо застосування оціночних понять.

Об'єктом дослідження є система суспільних відносин у сфері застосування оціночних понять у праві соціального забезпечення України.

Предметом дослідження є оціночні поняття у праві соціального забезпечення України.

Методи дослідження. Дисертаційне наукове дослідження виконано із застосуванням сукупності різноманітних теоретико-методологічних засобів наукового пізнання явищ та суспільних процесів. Серед них діалектичний, формально-юридичний, логіко-семантичний, системно-структурний, порівняльно-правовий методи, а також метод моделювання. Такий підхід надав змогу забезпечити достовірність, повноту, аргументованість та наукову обґрунтованість дисертаційної роботи. Використання діалектичного методу сприяло окресленню специфіки правової природи оціночних понять права соціального забезпечення України. Також діалектичний метод застосовано у процесі з'ясування оціночних понять як складової понятійного апарату права соціального забезпечення України, сутності та особливостей даної правової категорії (підрозділ 1.1), а також аналізу класифікації типів оціночних понять у праві соціального забезпечення (підрозділи 2.1 та 2.2).

Формально-юридичний метод дозволив здійснити систематизацію видів оціночних понять права соціального забезпечення України (підрозділ 1.2), класифікацію тенденцій подальшого застосування оціночних понять у праві соціального забезпечення України (підрозділ 3.1). Зокрема формально-юридичний метод, як і логіко-семантичний метод було застосовано у процесі розробки понятійно-категоріального апарату (підрозділ 1.1).

Логіко-семантичний метод, окрім з'ясування терміну «оціночні поняття у праві соціального забезпечення» (підрозділ 1.1), сприяв з'ясуванню його теоретико-правовій характеристиці (підрозділ 1.1), дав змогу дослідити види оціночних понять права соціального забезпечення України (підрозділ 1.2).

Використання *системно-структурного методу* сприяло: встановленню сутності оціночних понять права соціального забезпечення України та виділенню ознак даної правової категорії (підрозділ 1.1); визначенню переваг та недоліків сучасного стану застосування оціночних понять у праві соціального забезпечення України (підрозділ 3.1); виділенню видів оціночних понять у праві соціального забезпечення, які використовують у Конституції України, Законах України та підзаконних нормативно-правових актах (підрозділи 2.1 та 2.2).

Використання *порівняльно-правового методу* сприяло дослідженню переваг та недоліків сучасного стану застосування оціночних понять у праві соціального забезпечення України (підрозділ 3.1), дослідженню позитивного зарубіжного досвіду застосування оціночних понять та визначенню напрямів його запозичення для національного соціального законодавства (підрозділ 3.2).

Метод моделювання сприяв розробці аргументованих пропозицій щодо вирішення проблем застосування оціночних понять у праві соціального забезпечення України (підрозділ 3.1), спрогнозувати тенденції та

перспективи подальшого застосування оціночних понять у праві соціального забезпечення України (підрозділ 3.1) та встановити напрями запозичення позитивного іноземного досвіду щодо застосування оціночних понять у національному соціальному законодавстві (підрозділ 4.3).

Інформаційну основу роботи складають праці науковців із різних галузей знань, зокрема загальної теорії права і держави, конституційного та трудового права, державного управління, інших галузевих правових наук, які стосуються характеристики застосування оціночних понять у праві соціального забезпечення України. Наукові результати та висновки дисертаційної роботи базуються на критичному аналізі правових положень Конституції України, Законів України «Про соціальні послуги», «Про соціальний діалог в Україні», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» та інших законів, підзаконних нормативно-правових актів, а також проєктів нормативно-правових актів.

Емпіричну базу дослідження становлять довідкові видання та аналітично-довідкові статті, офіційні звіти, доповіді органів державної влади, судова практика та статистичні матеріали.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дана дисертаційна робота є першою спробою комплексно, з використанням системи сучасних методів наукового пізнання, з урахуванням новітніх досягнень доктрини права соціального забезпечення здійснити розробку комплексних теоретичних та практичних пропозицій і рекомендацій щодо оптимізації застосування оціночних понять у праві соціального забезпечення України.

У результаті проведеної роботи сформульовано нові наукові положення та висновки, які запропоновані здобувачем особисто. Основні з них такі:

уперше:

– з’ясовано, що існують такі тенденції у використанні оціночних понять в праві соціального забезпечення: 1) створення критеріїв визначення необхідності вживання та належного правозастосування оціночних понять у праві соціального забезпечення; 2) запозичення оціночних понять із міжнародних та європейських стандартів у сфері соціального забезпечення; 3) скорочення використання оціночних понять у соціальному законодавстві;

– аргументовано, що існують такі проблеми використання оціночних понять у праві соціального забезпечення: 1) вживання оціночних понять в процедурних та процесуальних нормах права у сфері соціального забезпечення; 2) використання спеціальних професійних оціночних понять у праві соціального забезпечення, щодо тлумачення яких не сформувався мейнстримний науковий підхід; 3) варіативності оціночних понять у праві соціального забезпечення, що використовуються для позначення однакових за змістом правових явищ;

– обґрунтовано, що оціночні поняття як складова понятійного апарату права соціального забезпечення – це окремі поняття, що є структурними частинами складу термінів законодавства у сфері права соціального забезпечення та їх розуміння і застосування залежить від суб’єктивної оцінки конкретної ситуації правозастосувачем;

– досліджено законодавчі акти права соціального забезпечення на предмет оціночних понять; здійснено класифікацію цих понять по окремим законодавчим актам таким як: Закон України «Про соціальні послуги» (ст. 1, ст. 12, ст. 13) Закон України «Про соціальний діалог в Україні» (ст. 3, ст. 8), Закон України «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування» (ст. 1, ст. 15), Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (ст. 1) та інші; запропоновано варіанти тлумачення та конкретизацію оціночних понять;

удосконалено:

– підхід, що за критерієм приналежності до інституту в межах права соціального забезпечення існують такі види оціночних понять: 1) оціночні поняття у сфері праці, що використовуються в національних підзаконних нормативно-правових актах; 2) оціночні поняття у сфері захисту вразливих груп населення, що використовуються в національних підзаконних нормативно-правових актах; 3) оціночні поняття у сфері соціального страхування, що використовуються в національних підзаконних нормативно-правових актах;

- характеристику переліку особливостей оціночних понять соціального характеру у праві соціального забезпечення, що використовуються в Конституції України та Законах України: 1) тлумачення оціночних понять соціального характеру у праві соціального забезпечення, що використовуються в Конституції України та Законах України залежить від рівня правової свідомості та культури правозастосувача; 2) оціночні поняття соціального характеру у праві соціального забезпечення, що використовуються в Конституції України та Законах України є гнучкими, адаптивними та змінними із часом; 3) оціночні поняття соціального характеру у праві соціального забезпечення, що використовуються в Конституції України та Законах України не потребують частого доповнення та зміни;

– розуміння, що за критерієм кількості елементів в оціночному понятті в праві соціального забезпечення, що використовуються в Конституції України та Законах України існують такі види: 1) прості оціночні поняття в праві соціального забезпечення, що використовуються в Конституції України та Законах України; 2) складні оціночні поняття в праві соціального забезпечення, що використовуються в Конституції України та Законах України;

- аналіз особливостей складних оціночних понять у праві соціального забезпечення, що використовуються у Конституції України та Законах України: 1) виконання складного оціночного поняття у праві соціального забезпечення неможливо проконтролювати; 2) зміст складних оціночних понять у праві соціального забезпечення обумовлюється сферою їх застосування; 3) реалізація складного оціночного поняття у праві соціального забезпечення завжди потребує індивідуального підходу від правозастосувача;

дістали подальшого розвитку:

– з метою вдосконалення й уніфікації використання спеціальних юридичних оціночних понять запропоновано: 1) ст. 8 Закону України «Про зайнятість населення» змінити та викласти із таким текстом: «підходящою для безробітного не може вважатися робота, якщо: умови праці не відповідають нормам права законодавства про працю та охорону праці»; 2) стратегічну ціль Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року слід викласти у такій редакції: «нормативно-правові акти та нормативні документи у сфері доступності об'єктів фізичного оточення та транспорту ефективна, гармонізована та відповідає сучасним вимогам»; 3) у ч. 3 ст. 15 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» необхідно видалити оціночне поняття «соціальної опіки» та викласти у такій редакції: «соціальний працівник здійснює соціальне обслуговування дитини та сім'ї, соціальну підтримку й соціальну профілактику та є посередником між усиновлювачами, які висловили таке бажання, опікунами, піклувальниками, прийомними батьками, батьками-вихователями та державними структурами, на які покладено вирішення питань життєзабезпечення дітей, і не є представником органів контролю»;

– твердження, що для оціночних понять, які є складовою процесуальних норм права у праві соціального забезпечення та, які використовуються в підзаконних нормативно-правових актах характерними є такі особливості: 1) оціночні поняття, що є складовою процесуальних норм права у праві соціального забезпечення та, які використовуються в підзаконних нормативно-правових актах описують темпоральні та якісні характеристики діяльності; 2) оціночні поняття, що є складовою процесуальних норм права у праві соціального забезпечення та, які використовуються в підзаконних нормативно-правових актах є динамічними; 3) надмірне поширення оціночних понять, що є складовою процесуальних норм права у праві соціального забезпечення та, які використовуються в підзаконних нормативно-правових актах є загрозою порушення логічної послідовності надання соціальних послуг;

– характеристика особливостей оціночних понять в праві соціального забезпечення, що використовуються в підзаконних нормативно-правових актах у сфері праці, якими названо такі: 1) оціночні поняття в праві соціального забезпечення, що використовуються в підзаконних нормативно-правових актах у сфері праці має на меті збільшення свободи праці; 2) оціночні поняття в праві соціального забезпечення, що використовуються в підзаконних нормативно-правових актах у сфері праці виконують функцію роз'яснення та деталізації; 3) оціночні поняття в праві соціального забезпечення, що використовуються в підзаконних нормативно-правових актах у сфері праці мають емоційне та морально-етичне забарвлення;

– висновок про те, що оціночні поняття економічного характеру в праві соціального забезпечення, що використовуються в Конституції України та Законах України мають такі особливості: 1) оціночні поняття економічного характеру, що використовуються в Конституції України та Законах України відображають кількісний аспект сутності права соціального забезпечення; 2)

оціночні поняття економічного характеру в праві соціального забезпечення, що використовуються в Конституції України та Законах України використовуються запозичену з економічних наук лексику; 3) оціночні поняття економічного характеру, що використовуються в Конституції України та Законах України відповідають за практичне втілення соціального забезпечення.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що положення, отримані в результаті проведеного в дисертації дослідження, можуть бути використані:

а) у науково-дослідницькій роботі – при подальшому опрацюванні оціночних понять права соціального забезпечення України;

б) у правотворчості – при вдосконаленні Закону України «Про соціальні послуги», Закону України «Про соціальний діалог в Україні», Закон України «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування», Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» та інших нормативно-правових актів у сфері соціального забезпечення;

в) у правозастосуванні – у процесі застосування оціночних понять у сфері соціального забезпечення;

г) у навчальному процесі – під час вивчення навчальних дисциплін «Право соціального забезпечення», «Трудове право» та «Теорія держави і права», у процесі підготовки робочих програм і планів, написання підручників, навчальних посібників, курсів лекцій, а також у науково-дослідницькій роботі студентів, слухачів і курсантів.

Особистий внесок здобувача. Дисертація виконана здобувачем самостійно з використанням останніх досягнень теорії права і права соціального забезпечення, а також трудового права. Усі сформульовані в ній положення і висновки обґрунтовано на основі особистих досліджень автора.

У дисертації ідеї та розробки належать автору. Усі публікації здійснені без співавторства.

Апробація результатів дисертації. Підсумки розробки проблеми в цілому, окремі її аспекти, одержані узагальнення і висновки обговорювались на кафедрі, а також були оприлюднені на міжнародних науково-практичних конференціях: «Право як ефективний суспільний регулятор» (м. Львів, 15-16 лютого 2019 року); «Актуальні проблеми правового забезпечення протидії злочинності» (м. Харків, 14 травня 2020 року); «Трудове право та законодавство про працю: шляхи реформування» (м. Харків, 25 травня 2020 року).

Публікації. Основні результати дисертації, висновки та пропозиції знайшли відображення у семи статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях України та наукових виданнях інших держав, а також у трьох тезах доповідей і повідомлень на вказаних конференціях.

Структура дисертації складається з анотації, вступу, трьох розділів, що логічно поєднані у шість підрозділів, висновків і списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 217 сторінок. Список використаних джерел складається з 186 найменувань і займає 26 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОЦІНОЧНИХ ПОНЯТЬ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

1.1 Оціночні поняття як складова понятійного апарату права соціального забезпечення України

Завдяки тому, що в Україні питання соціального захисту, виплат соціальної допомоги, надання соціальних гарантій та врегулювання підвищення пенсій є актуальними щоденно, вивчення, удосконалення норм науки, галузі та дисципліни права соціального забезпечення є вимогою часу. Для орієнтування у цих питаннях кожному юристу, правнику потрібно володіти базовим понятійним апаратом цієї галузі. Понятійний апарат права соціального забезпечення – це динамічна та базова сфера дослідження на шляху до вивчення права загалом.

Законодавець за можливості, має використовувати поняття та терміни, визначення яких прямо передбачені у спеціальних статтях «Визначення термінів» або інших статтях, нормативно-правових актах. Якщо ж немає вичерпного переліку характеристик, які пояснюють це поняття, то воно в основному є оціночним. За останні місяці опубліковано низка законів, що вносять зміни до законодавчої бази соціального забезпечення. Прикладом слугує Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» від 01.06.2000, у першій статті якого надається визначення термінів [1].

Остання редакція цієї статті відбулася 2 червня 2020 року, тим самим доповнивши статтю новими термінами та оціночними поняттями. Очевидно,

що останні виникають автоматично з оновленням законодавчої бази, тому слід розуміти їх ознаки та способи тлумачення.

Значний внесок у дослідженні проблематики оціночних понять у правовій науці зробили, розглянувши в своїх наукових працях багато науковців, серед яких, насамперед, доцільно відзначити наступних: В.М. Бережнюк, О. М. Ботнаренко, Д. К. Василяка, В.О. Жерьобкін, Т.В. Кашаніна, Н. М. Корчак, В. М. Косович, Н.П. Мокрицька, М. В. Салтевський, Ю. І. Таракан, В. І. Труба, О. В. Чебакова та інші. Оціночні поняття в наближеному до науки права соціального забезпечення трудовому праві досліджували у тій чи іншій мірі такі вчені: В. А. Багрій, М.І. Бару, М. І. Іншин, К. Ю. Мельник, І. В. Оклей, Н.Б. Болотіна, О. В. Лавріненко, С. М. Прилипко, П. Д. Пилипенко, Б. І. Сташків, О. В. Тищенко, М. М. Шумило, О. М. Ярошенко, В. В. Жернаков, С. М. Черноус та інші.

Тим не менш, аналізу застосування оціночних понять у праві соціального забезпечення України приділено зовсім мало уваги, що обумовлює актуальність проведення комплексного та ґрунтовного дослідження даного питання.

В інших галузях права даної тематики стосувалися відповідно: в кримінальному праві – М.І. Панов, В.М. Кудрявцев, кримінальному процесі – О.В. Капліна, І.А. Тітко та інші, в цивільному процесі – Р.О. Опалев, І важливо зазначити, що досі правова доктрина не має усталеного наукового підходу до питання оціночних понять. Більше того частина авторів у своїх працях застосовують термін по-різному. Так, наприклад одні використовують дефініцію «оцінні поняття» (О.В. Капліна, М.І. Панов), другі – звертаються до категорії «оцінні ознаки» (В.М. Кудрявцев), треті – відзначають «оцінні терміни» (А.С. Піголкін), четверті – зазначають поняття «оцінні вирази» (О.Ф. Черданцев), а п'яті – взагалі «оцінювальне поняття» (В.Т. Нор). Деякі

автори пропонують називати їх «ситуаційними». Окрім цього, В.О. Жеребкін у свій час наполіг на тому, що найбільш вдалим і коректним поняттям слугуватиме словосполучення «ситуаційні терміни». Тому, можна констатувати, що досі не є узгодженим єдиний підхід, хоч нам імпонує оперування дефініцією «оціночні поняття», оскільки термін вказує на найважливішу характерну рису – відносність, суб'єктивність та довільність у трактування на практиці у залежності від тієї чи іншої ситуації [2, с. 8; 3, с. 164; 4, с. 154-156].

Зокрема, варто назвати дослідження проблем оціночних понять у правовій доктрині, що були виражені у дисертаційних дослідженнях. Так, характеристиці оціночних понять, оцінці в правовому регулюванні загалом присвячено дисертаційну роботу В. М. Косовича. С. М. Черноус присвятила дисертаційну наукову працю дослідженню оціночних понять у трудовому праві України. І. А. Тітко здійснено аналіз сутності та змісту оцінних понять у кримінальному процесуальному праві України також у окремій дисертаційній роботі. Застосуванню оціночних понять у кримінальному процесі України присвячено дисертацію Д. К. Василяки. В. А. Біленко досліджено комплексно питання оціночних понять в адміністративно-деліктному процесі. О. Г. Глухий, у свою чергу, у дисертаційній науковій роботі дослідив оціночні поняття в податковому праві України [5, с. 6].

Також доцільно відзначити роботи: І. В. Турчин-Кукаріної, яка приділяла увагу дослідженню оціночних понять у цивільному процесуальному праві України [6], О. М. Ботнаренко – аналізу оціночних понять в кримінальному судочинстві України [7], Т. В. Малярчук – розкриттю специфіки використання оціночних понять і термінів у кримінальному процесуальному законодавстві [8], К. Панамарчук – характеристиці оціночних понять в сімейних правовідносинах [9],

Н. М. Корчак – деталізації застосування оціночних понять в інституті антимонопольного регулювання [10].

Таким чином, беручи до уваги малодослідженість даної проблематики, необхідним є детальний аналіз терміну «оціночні поняття» та «понятійний апарат», визначення їх ознак, з'ясування необхідності існування оціночних понять у законодавстві, можливість їх виключення з законодавства.

Для досягнення вказаної мети слід окреслити основні задачі:

- розкрити визначення категорій «понятійний апарат», «термінологічний апарат», категоріальний апарат», їх співвідношення та складові;
- з'ясувати співвідношення та специфіку кожного з понятійних апаратів права соціального забезпечення як науки, як галузі права та як навчальної дисципліни;
- сформулювати визначення, функції та ознаки оціночних понять як складової частини понятійного апарату права соціального забезпечення;
- визначити особливості тлумачення та застосування оціночних понять навести приклади оціночних понять в джерелах права соціального забезпечення.

Здійснено порівняння категорій «понятійний апарат», «термінологічний апарат» та «категоріальний апарат». Проаналізовано останні зміни у основних законодавчих актах, що містять оціночні поняття, їх особливості, розглянуто питання необхідності існування оціночних понять. Дістало подальший розвиток дослідження понятійного апарату права соціального забезпечення, визначення цієї категорії. У даному підрозділі проаналізовано праці правників та науковців, детально розібрані необхідні поняття за допомогою дослідження їх визначень у багатьох тлумачних словниках.

Результати дослідження можуть використовуватися у науковій діяльності правників, слугувати роз'ясненнями для студентів юридичної спрямованості.

Також використовуватись для розуміння значення оціночних понять у праві соціального забезпечення; базових відмінностей між поняттями науки, галузі та навчальної дисципліни права соціального забезпечення.

Виклад основного матеріалу наукового дослідження пропонуємо розпочати з визначення таких категорій, як «категоріальний апарат», «понятійний апарат» та «термінологічний апарат». Для їх розуміння слід розкрити зміст базових категорій, що їх складають: «категорія», «поняття», «термін».

Якщо досліджувати їх співвідношення, то спочатку здається, що це ряд синонімів. Проте з точки зору формальної логіки та філософії це суттєво відмінні категорії.

Слово «категорія» має багато варіантів дефініцій.

Так, категорія – це кордонно об'ємне поняття, у якому вирізняються найбільш загальні та істотні характерні риси, ознаки, зв'язки і відносини предметів, явищ об'єктивного світу. Розглядається і як ієрархічний ряд понять різної складності, об'єднаних єдністю змісту [11, с. 133].

Категорія у філософії вживається як головне логічне поняття, що відображає найзагальніші закономірні зв'язки й відношення, які існують у реальній дійсності [12, с. 118].

Категорія – одна з пізнавальних форм мислення людини, яка дозволяє узагальнити її досвід і здійснити його класифікацію. Розглядаючи категорію у когнітивній лінгвістиці А. П. Загнітко також зазначає, що це когнітивна структура, концептуальний клас, який складається з елементів – членів категорії, для них характерна «родинна подібність». Усі члени «родини»

(слів або понять) мають цілком реальні спільні характеристики, але вони можуть бути виявами не зовнішньої схожості, а глибинної генетичної основи. Ці елементи категорії можуть становити єдине ціле, незважаючи на те, що у всіх них є саме ті спільні властивості, які визначають суть категорії [13, с. 17].

Якщо поглянути на елементарну суть категорії «категоріальний апарат», то це сукупність категорій, тобто певного ряду понять єдино згрупованих за подібними характеристиками та змістом. При чому слово «категорія» самостійно виступає збіркою понять, а «апарат» підкреслює та підсилює її об'єднувальне призначення.

Апарат у словниках має декілька значень:

- «1) прилад, пристрій для виконання якої-небудь роботи;
- 2) установа або сукупність установ, що обслуговують яку-небудь ділянку державного управління чи господарства;
- 3) сукупність працівників такої установи; штат» [14; 15].

Визначення апарату як складової категорії «категоріальний апарат» вживається у значенні комплексу категорій.

Далі розгляньмо поняття «термін» як конкурента поняття «категорії».

Термін – це слово або словосполучення, що означає чітко визначена спеціальна дефініція окремої галузі науки, мистецтва, суспільної життєдіяльності [16, с. 88].

Термін - слово чи сполучення слів, що точно позначає наукове поняття, що має дефініцію [11, с. 165].

А. П. Загнітко наводить визначення терміну/термінів як:

- 1) номінативні одиниці – словосполучення або окремі слова, що застосовуються з метою чіткого визначення термінів, які утворюють

специфіку різних галузей науки й техніки; головна форма мислення в науковій галузі, яка розглядається зрозумілими, недвозначними поняттями, основна роль яких номінативна, а зміст представлений поняттями.

2) словосполучення (або окреме слово) спеціального (наукової, технічної тощо) мовлення, створене для чіткого виявлення спеціальних понять та позначення фахових предметів. Термін зазвичай використовують у науковому мовленні для створення точності висловлення [17, с. 35].

На основі поданих дефініцій поняття «термін» пропонуємо сформулювати визначення категорії «термінологічний апарат» як систему, що містить комплекс понять, які належать до певної галузі знань, визначають місце окремого поняття.

Разом з тим слово «термін» має тісний зв'язок з поняттям, особливо це простежується у їх логічних визначеннях. При цьому термін може бути різновидом, назвою спеціального поняття.

Поняття у логіці – це одна із форм мислення та є результатом об'єктивізації конкретних характерних рис фактичного об'єкта дійсності. Терміни (дефініції), вирізняючись від суб'єктивних уявлень, відображають сутність та природу певних речей та явищ [18, с. 168].

Поняття як форма мислення – це такий спосіб відображення дійсності, за якого предмет розкривається через сукупність його суттєвих ознак. Тому мати поняття про предмет – це знати, які ознаки йому притаманні, в яких зв'язках і відношеннях він перебуває з іншими предметами, чим від них відрізняється [19, с. 131].

Зрозуміло, що більшість дефініцій поняття взяті з науки логіки та незліченна кількість слів, які люди вживають щоденно є саме поняттями. Так, наприклад, та ж «дефініція», «кількість», «люди» - це все поняття. Тимчасом

як терміни використовуються у професійній діяльності. Складовими категорій знову ж таки виступають поняття.

Понятійний апарат (дослідження) - це субординована система (ієрархія), що включає в себе всі терміни по проблемі конкретного дослідження [11, с. 151].

Таким чином, з'ясування термінів є фундаментальною основою для проведення належного, повноцінного та всеохоплюючого наукового дослідження.

С. М. Черноус пропонує авторську дефініцію категорії “понятійний апарат”, а саме як «сукупності засобів, які відображають предмети і явища правової дійсності, а саме: понять і категорій як їх різновидів, що існують у формі слів або словосполучень (частину з яких складають терміни або термінологічні словосполучення), а також способів передачі інформації – визначень та термінів або термінологічних словосполучень, цільовим призначенням яких є доведення інформації до користувача» [20, с. 10].

Розглянувши визначення необхідних категорій, перейдімо до їх порівняння.

Спільні риси:

- 1) означають комплекс, сукупність чогось;
- 2) категорія і поняття є формами мислення людини;
- 3) має декілька тлумачень як з точки зору так і логіки;
- 4) виражені словами або словосполученнями.

Відмінні риси:

- структурними одиницями категоріального апарату є категорії, визначення слів та словосполучень (з яких частина - терміни), що їх називають;

- термінологічний апарат відображає форму існування окремих понять і категорій, тобто термінів, але не містить інші поняття та категорії, що наявні у формі слів, а ці слова не відбивають ознак;
- основою понятійного апарату є поняття, категорії як їх різновид, що також представлені у формі слів або формулювань, елементами яких є поняття і розкриваються іноді безпосередньо за допомогою термінів [21, с. 31-32].

Після аналізу всіх поданих вище визначень ми погоджуємось з думкою С. М. Черноус, що фундаментальною та найбільш популярною науковою категорією є понятійно-категоріальний апарат. Ця категорія поєднує у собі ключові слова у виді термінів, понять та категорій та комплексно пов'язує їх із певною сферою в якій вони будуть застосовуватись.

Як зауважує С. Ю. Головіна, за своїм призначенням понятійний апарат це інформаційна система, що застосовується для передачі правової інформації, роз'яснення сенсу правових норм. Він є не механічною сукупністю понять, а їх структурно упорядкованою єдністю, значення цих понять розкривається один через одного [22, с. 73-75].

Надалі пропонуємо дати визначення понятійного апарату права соціального забезпечення та співвідношення понятійних апаратів науки, галузі та навчальної дисципліни права соціального забезпечення.

Саме поняття «право соціального забезпечення» розглядається у трьох розуміннях:

1. Право соціального забезпечення як галузь національного права України.

Б. І. Сташків під правом соціального забезпечення трактує «сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини з приводу формування соціальних фондів та отримання з них певних видів соціального забезпечення

у разі відсутності чи недостатності в особі, що опинилась у складній життєвій ситуації, засобів до існування» [23, с. 161].

Це самостійна галузь права, що має свій предмет регулювання, законодавчу базу. Також вона поділяється на загальну та особливу частину, має окремі структурні елементи – норми права, правові інститути, підгалузі і створює тісні міждисциплінарні зв'язки.

Право соціального забезпечення у контексті категорії галузі права становить комплексну систему правових норм, що регулюють суспільні відносини із забезпечення матеріального характеру, надання соціальних послуг за допомогою спеціально утворених фінансових ресурсів саме тим особам, які зазнали соціального ризику [24, с. 47].

Понятійний апарат галузі права соціального забезпечення орієнтований саме на правових поняттях та термінах, що передбачені галузевим законодавством.

2. Право соціального забезпечення як суспільна наука.

Право соціального забезпечення у контексті категорії науки складає собою комплексну систему об'єктивно обґрунтованих знань про сутність, поняття, специфіку, закономірності еволюції та тенденції розвитку, фундаментальні принципи самостійної галузі права [24, с. 47].

Понятійний апарат науки права соціального забезпечення характеризується тим, що його базу складають терміни, тобто однозначні слова, що об'єднані та застосовуються у конкретній галузі науки.

У багатьох навчальних посібниках і дають такі визначення права соціального забезпечення як науки, зокрема, це :

- система ідей, теорій та вчень про правове регулювання соціального забезпечення;

- система наукових поглядів, правових знань, ідей про сукупність явищ та процесів, які мають місце в соціальній сфері суспільства;

- вчення про соціальне забезпечення, правові форми і види цього забезпечення, вчення про предмет, метод і систему права соціального забезпечення, його принципи і джерела, вчення про правовідносини, що виникають при реалізації норм права соціального забезпечення (їх суб'єкти, об'єкти та зміст);

- комплекс знань про відносини в суспільстві, що з'являються в зв'язку з виконанням державою функцій щодо забезпечення жителів пенсіями, допомогами та іншими видами соціального забезпечення з правовим їх регулюванням [23, с. 210].

Б. І. Сташків наводить власне комплексне визначення права соціального забезпечення як науки: «це галузева юридична наука, що складається із системи взаємопов'язаних і взаємоузгоджених ідей, теорій, концепцій, понять, поглядів, висновків, суджень тощо про правові явища в сфері соціального забезпечення» [23, с. 210]. Тобто вчений акцентує увагу на теоретичній концепції як підґрунті для ідентифікації окремої галузі юридичної науки.

Предметом науки виступають суспільні явища у сфері соціального забезпечення, а об'єктом вивчення є сама галузь права соціального забезпечення як система права. Структура права соціального забезпечення як навчальна дисципліна враховує систему галузі і науки права соціального забезпечення. Вона також складається із Загальної та Особливої частин [25, с. 54].

3. Право соціального забезпечення як навчальна дисципліна в системі юридичної освіти.

Право соціального забезпечення – це навчальний курс який вивчається майбутніми фахівцями в галузі права та соціальної роботи та конкретизує знання в сфері соціального захисту [26, с. 4].

До речі, багато науковців вважають категорії «соціальне забезпечення» та «соціальний захист» синонімами. А особливо у зв'язку з тим, що у ч. 1 ст. 46 Конституції України закріплено, що «громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом» [27].

Хоч, звісно, потрібно розуміти, як це уже давно доведено рядом вчених і впливає безпосередньо із контексту наведеної статті, що соціальний захист – загальне явище, тоді як соціальне забезпечення – вагома його складова.

Мета навчальної дисципліни - вивчення суспільних відносин, які поєднані цільовим призначенням та виникли внаслідок акумулювання і розподілом матеріальних ресурсів із соціальних фондів через систему соціального забезпечення. Одним із завдань, які вирішується в процесі вивчення дисципліни є вивчення права соціального забезпечення як самостійної галузі права і науки [26, с. 4].

Понятійний апарат дисципліни права соціального забезпечення є найбільш комплексним і містить у собі понятійний апарат науки і галузі, основні поняття, категорії і терміни, які повинен знати студент юридичного спрямування.

Як навчальна дисципліна право соціального забезпечення необхідно розглядати безпосередньо як систематизовані згідно з навчальною програмою знання щодо конкретного предмета правового регулювання норм даної правової галузі та специфіки їх характерних рис [24, с. 47].

Як стверджує Б. І. Сташків зазначена дисципліна відрізняється від права соціального забезпечення як галузі права і галузевої науки за предметом та метою. Предмет галузі права – норми права і правовідносини, що виникають на їх базі; науки – наукові погляди, ідеї, концепції про правове регулювання соціально-забезпечувальних правовідносин; навчальної дисципліни є система знань про однойменну науку та галузь права. Мета галузі права – регулювання суспільних відносин у сфері соціального забезпечення; науки – розробка наукових концепцій про правові засади соціального забезпечення; навчальної дисципліни – дати теоретичні і практичні знання про право соціального забезпечення [23, с. 216].

На підставі аналізу поданих визначень та думок науковців можна зробити висновок, що категорії «понятійний апарат права соціального забезпечення як галузі» і «понятійний апарат права соціального забезпечення як науки» не збігаються.

Понятійний апарат науки вміщує наукові терміни та динамічно розвивається, галузевий понятійний апарат складається з правових понять, якими оперує законодавець. Щодо понятійного апарату навчальної дисципліни, то це збірна категорія понять і термінів галузі та науки.

Пропонуємо визначати понятійний апарат права соціального забезпечення як:

1) сукупність понять, основної термінології, правових категорій, що розробляється галузевими юридичними науками;

2) упорядковану і організовану інформаційну систему, що включає категорії, терміни і їх визначення та самостійно функціонує у правовому колі понять.

Складовою понятійного апарату права соціального забезпечення виступають також оціночні поняття.

На думку М. І. Іншина, необхідність застосування оціночних понять у трудовому праві пов'язується, в першу чергу, з тим, що законодавець не може точно описати всі явища, що зустрічаються в правовому обороті, і обмежується загальними ознаками [28, с. 162].

Оціночні поняття надають правозастосовному органу (роботодавцю, органу, що розглядає трудовий спір) можливість розсуду і оцінки фактів [29, с. 104].

Як слушно зауважує О. М. Ярошенко «оціночні терміни відіграють так би мовити «амортизуючу роль» між формальною визначеністю правового регулювання і суспільними відносинами, що розвиваються» [30, с. 61].

Динамічність розкриття значення того чи іншого поняття, використання оціночних понять у праві соціального забезпечення можна простежити на прикладі законодавчих змін. 1 вересня 2020 року відбулося введення в дію Закону України «Про соціальні послуги», який був прийнятий ще 17 січня 2019 року [31].

Якщо звернути увагу на основні терміни обох нормативно-правових актів, то визначення головного поняття «соціальні послуги» трансформовано і це вже «не комплекс заходів з надання допомоги особам, окремим соціальним групам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самотійно їх подолати, з метою розв'язання їхніх життєвих проблем», а «дії, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб/сімей, які в них перебувають» [31]. Примітним є те, що новий Закон вводить термін базові соціальні послуги, тим самим пояснюючи це раніше оціночне поняття.

У розглянутому нами визначенні соціальних послуг міститься таке оціночне поняття як негативні наслідки для осіб/сімей. Також мінімізація цих наслідків (п. 3 ст. 3) є однією із цілей згаданого Закону та одним із основних

напрямків державної політики у сфері соціального забезпечення [31]. Це поняття є оціночним так як неможливо передбачити вичерпний перелік таких негативних наслідків, а й унаслідок їх всі мінімізувати, тому вони підлягають оцінці, виходячи з конкретної ситуації.

Далі зупинимося на такому оціночному понятті як економічна самостійність малозабезпеченої сім'ї. Воно виникло у складі визначення нововведеного законодавцем терміну – «допомога на здобуття економічної самостійності малозабезпеченої сім'ї» [29].

До цього оціночного поняття у нас виникає ряд питань:

по-перше, як зрозуміти, що сім'я здобула достатню економічну самостійність;

по-друге, у чому вона проявляється – лише грошове вираження чи певний матеріальний достаток.

На сьогодні ці питання ще не врегульовані законодавцем.

Слід виокремити загальні ознаки оціночних понять:

- як правило, не передбачені і не конкретизовані законодавцем як окреме поняття;
- потребують додаткового роз'яснення, тлумачення в інших джерелах права, постановях Пленуму Верховного Суду;
- закріплюють лише загальні ознаки відображуваних у собі явищ;
- надають право вибору дій на свій розсуд у процесі їх використання на практиці [29].

С. М. Черноус у своїй дисертаційній роботі визначає фактори, які впливають на визначення змісту оціночних понять:

- суб'єктивні чинники (правосвідомість суб'єкта, що застосовує норму);

- об'єктивні чинники (норма, підтекст, контекст, в якому оціночне поняття застосовується, певний критерій або стандарт, встановлений на рівні відповідної правової норми, окреме правовідношення, щодо якого застосовується норма, інші соціальні чинники, якими характеризується конкретна ситуація правозастосування) [21, с. 11].

Підбиваючи підсумки дослідження, доцільно зазначити цікаву позицію щодо юридичної техніки у законодавстві. Попри те, що мова ведеться безпосередньо про податкове законодавство, актуальною ця наукова точка зору є і для права соціального забезпечення. Так, І.Л. Самсін обґрунтовує пропозицію включити до проекту Податкового кодексу України низку правил тлумачення актів законодавства про оподаткування, зокрема, положення стосовно того, що їх тлумачення передбачає логічне перетворення нормативного тексту та виявлення правових приписів за допомогою висновків від протилежного, від попереднього правового явища до наступного і навпаки, а також логічне доповнення нормативного тексту, доводить необхідність застосування до податкових відносин принципу верховенства права, що виключає застосування, зокрема, тих норм податкового права, які суперечать засаді безсторонності закону у відносинах між державою та особою, застосування до податкових правовідносин закону за аналогією, необхідність в якому виникає не тільки у зв'язку з наявними прогалинами в законодавстві, а й у випадках визнання нормативних положень такими, що суперечать принципу верховенства права та не підлягають застосуванню, застосування до податкових відносин аналогії права, що прямо виключає допустимість вирішення будь-якого питання про права та обов'язки учасників податкових правовідносин на розсуд суду, органу державної податкової служби чи іншого повноважного органу, в тому числі при тлумаченні оціночних понять, що вживаються в актах законодавства про оподаткування [32, с. 5-6].

Тобто аргументація зводиться до того, що норми соціального законодавства повинні не лише нести точне смислове навантаження, а й бути реальними, а не фіктивними. Таким чином, усунення оціночних понять у праві соціального забезпечення сприятиме забезпеченню, реалізації та захисту соціальних прав людини і громадянина.

Тому, за аналогією, вказана вище пропозиція щодо Податкового кодексу України, повинна мати місце стосовно досі неприйнятого Соціального кодексу України.

Більше того, у разі відсутності деталізації чи наведення конкретного переліку обставин/ситуацій чи інших складових, що включаються у певному оціночному понятті, можливе зловживання зі сторони певних суб'єктів. Так, у правовій науці акцентувалася увага на тому, що проблема полягає у тому, що при зловживанні правом особа-тлумач (як певний узагальнюючий термін) завжди спирається на надане йому законом суб'єктивне право й на перший погляд його дії формально не суперечать об'єктивному праву. Відомо, що при тлумаченні норми можна зробити різні логічні акценти. Особливо часто це зустрічається при з'ясуванні норм права, сформульованих з недоліками законодавчої техніки, таких, що припускають змістовну багатозначність оціночних понять, норм, які містять дискреційні повноваження, при наявності прогалин у правовому регулюванні й пошуках норми права для застосування її за аналогією, при колізіях норм тощо. У таких випадках досить складно встановити будь-яке обмеження для власного розсуду правозастосовника. Ним обирається варіант тлумачення, найбільш близький до мети, яку суб'єкт правотлумачення бажає досягти, використовуючи надане йому право [33, с. 72].

На нашу думку, законодавець при побудові норм права має передбачати виключний перелік обставин для роз'яснення того чи іншого поняття. Якщо не можливо це зробити, то застосовувати оціночні поняття,

які надалі тлумачити у підзаконних нормативно-правових актах або у постановах Пленуму Верховного Суду.

Понятійний апарат права соціального забезпечення – це масштабна категорія, що вміщує терміни доктрини права соціального забезпечення, правові поняття галузі права соціального забезпечення. Виходячи зі змісту ознак оціночних понять та понятійного апарату права соціального забезпечення, ми можемо стверджувати, що оціночні поняття є його складовою, одним із елементів.

У зв'язку з тим що вони містяться у джерелах права соціального забезпечення, в окремих нормах, а також мають ознаки категорії «поняття». Хоча вони не мають вичерпного тлумачення, з огляду на щоденне оновлення правових норм законодавець не зможе передбачити всю термінологію права соціального забезпечення у законодавчих актах шляхом переліку виключних фактів або обставин.

Отже, оціночні поняття як складова понятійного апарату права соціального забезпечення – це окремі поняття, що є структурними частинами складу термінів законодавства у сфері права соціального забезпечення та їх розуміння і застосування залежить від суб'єктивної оцінки конкретної ситуації правозастосувачем.

1.2 Види оціночних понять права соціального забезпечення України

У праві соціального забезпечення оціночні поняття є поширеним явищем та мають свої особливості. Так, вони не мають вичерпного тлумачення, їх розкрито поверхнево. Також визначення чи орієнтовні переліки оціночних понять права соціального забезпечення доводиться шукати у законодавчих актах інших галузей права, що надалі впливає на їх значення.

Оскільки, зміни до законодавчих актів вносяться щоденно, то кількість оціночних понять та різноманітність їх видів також зростає. Для систематизації і виділення останніх серед інших термінів необхідно зрозуміти у чому полягає «оціночність» кожного слова, словосполучення та які характерні ознаки відрізняють поняття одне від одного. Тому нами було проаналізовано ряд нормативно-правових актів соціального законодавства і співвіднесено тлумачення окремих оціночних понять у сфері соціального забезпечення.

Класифікація цих понять є актуальною та малодослідженою проблемою. Вперше оціночні поняття стали предметом дослідження С. І. Вільнянського. Надалі ці питання у своїх працях вивчали багато вітчизняних та українських вчених таких як: Є. І. Астрахан, В. А. Багрій, М. І. Бару, І. П. Зеленко, М. І. Іншин, Т. В. Кашаніна, В. Н. Кудрявцев, Д. М. Левіна, О. А. Степанова, С. М. Черноус та інші.

Тому, виходячи із вищевказаного, метою даного дослідження є здійснення класифікації оціночних понять у праві соціального забезпечення та виявлення основних проблем застосування оціночних понять у правових нормах.

На шляху до розкриття мети необхідно визначити конкретні задачі дослідження:

- проаналізувати позиції науковців щодо видів оціночних понять у загальній теорії права;
- запропонувати класифікацію оціночних понять у праві соціального забезпечення;
- виявити оціночні поняття у законодавчих актах права соціального забезпечення;
- розкрити зміст та дослідити проблеми тлумачення окремих оціночних понять.

У даному підрозділі вперше досліджено законодавчі акти права соціального забезпечення на предмет оціночних понять, а також здійснено класифікацію цих понять по окремим законодавчим актам таким як:

- 1) Закон України «Про соціальні послуги» (ст. 1, ст. 12, ст. 13);
- 2) Закон України «Про соціальний діалог в Україні» (ст. 3, ст. 8);
- 3) Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (ст. 1, ст. 15);
- 4) Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (ст. 1) та інші.

На доповнення цьому, в даному науковому дослідженні запропоновано варіанти тлумачення та конкретизацію оціночних понять.

Матеріали дослідження можуть бути використані при розробці проєктів законодавчих актів, удосконаленні існуючої бази законодавства у сфері права соціального забезпечення та здійсненні пов'язаної правотворчої діяльності.

Результати також можуть застосовуватись при викладанні навчальної дисципліни «Право соціального забезпечення» студентам юридичного профілю; юристами для більш глибоко розуміння змісту оціночних понять, якими оперує понятійний апарат права соціального забезпечення та для наступних наукових розробок.

Передусім пропонуємо розглянути визначення «оціночні поняття». Для цього звернемося до юридичної енциклопедії, що містить наступну дефініцію: «оціночні поняття у праві – поняття, зміст яких недостатньо чи взагалі не визначено теорією права» [34, с. 400]. В. Е. Жеребкін визначає оціночні поняття як не визначені в законі теорії чи судовій практиці строки правової науки [35, с. 7].

Певна річ, що вказані дефініції підкреслюють «оціночність» цих понять. Їх існування у нормах права є неминучим явищем та повинно узгоджуватись з кількістю прямо передбачених термінів у законах. Тому при редакції будь-якого закону законодавець повинен звертати увагу на виникнення розбіжностей у роз'ясненнях певних понять. Надалі слід закріплювати визначення оціночних понять, що стали предметом найбільших дискусій при застосуванні у практичній діяльності, як терміни у законодавстві.

У результаті створення нових правових норм та збільшення кількості оціночних понять у праві соціального забезпечення виникає потреба у їх систематизації. На жаль, це питання не розкрито ні вітчизняними ні українськими науковцями.

Тому ми пропонуємо звернутися до прикладів організації оціночних понять на певні групи у галузях права, що тісно пов'язані з правом соціального забезпечення.

Так, С. А. Резанов при дослідженні адміністративно-правових норм розділяє оціночні поняття «в залежності від ступеня конкретності їх нормативного формулювання» на дві групи. До першої належать «ті, окремі ознаки яких, закріплені у правових нормах, а інші визначаються у процесі застосування права. Це такі поняття як: «сильне сп'яніння», «злісний порушник», «малозначність», «грубе порушення». Другу групу складають оціночні поняття, що «лише орієнтують правозастосувача, визначаючи загальний напрямок його оціночної діяльності». До їх числа відносяться формулювання «у необхідних випадках», «у виняткових випадках», «як правило» [36].

Якщо застосувати цей критерій до оціночних понять у праві соціального забезпечення, то також можна знайти приклади понять, що належать до цих груп. Так, наприклад, у ч. 1 ст. 101 Закону України «Про

пенсійне забезпечення» міститься поняття «у необхідних випадках», а саме у такій нормі: «органи, що призначають пенсії, мають право вимагати відповідні документи від підприємств, організацій і окремих осіб, а також в необхідних випадках перевіряти обґрунтованість їх видачі» [37], яке можна віднести до другої групи оціночних понять за наведеним критерієм.

У трудовому праві Є. І. Астрахан класифікує оціночні поняття за ступенем конкретизації на чотири групи:

- 1) з «нульовим» ступенем;
- 2) наводиться певний «орієнтир», що підказує загальний напрямок, але без будь-яких переліків;
- 3) встановлюється орієнтовний не вичерпний перелік фактичних складів, які підводяться під це оціночне поняття;
- 4) вичерпно конкретизовані, стали абсолютно-визначені на думку самого автора [38, с. 40].

Ця класифікація аналогічно може бути застосована і до оціночних понять права соціального забезпечення. В основу наданого групування покладено базову ознаку оціночних понять – не конкретизованість законодавцем. Також згадується про не вичерпність переліку характеристик чи складових будь-якого оціночного поняття.

С. М Черноус подібно поділяє оціночні поняття трудового права України за ступенем конкретизації при цьому виділяючи 2 групи: відносно оціночні та абсолютно оціночні. Надалі розглядає різновиди лише відносно оціночних понять за способом та видом конкретизації. А також класифікує поняття «залежно від того, у якій галузі законодавства визначені критерії конкретизації оціночного поняття, що використано в законодавстві про працю на:

1) відносно оціночні поняття, які використані в законодавстві про працю і критерії конкретизації яких визначені в нормах трудового права України;

2) відносно оціночні поняття, які використані в законодавстві про працю і критерії конкретизації яких визначені в інших галузях законодавства» [20, с. 13].

До того ж С. М. Черноус здійснює класифікацію оціночних понять трудового права за наступними групами, а саме:

- 1) якісні оціночні поняття трудового права;
- 2) кількісні оціночні поняття трудового права;
- 3) складені оціночні поняття трудового права [20, с. 13].

Виділені критерії для оціночних понять трудового права досить влучно застосовувати і для систематизації оціночних понять права соціального забезпечення. Галузь трудового права знаходиться у тісному зв'язку з правом соціального забезпечення, тому деякі оціночні поняття з їх законодавчих актів можуть співпадати. Так, наприклад, поняття «поважні причини», яке міститься у п. 3 ст. 40 Кодексу законів про працю та у ч. 10 ст. 10¹ Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей».

Здійснений аналіз приводить до висновку, що оціночні поняття права соціального забезпечення можна класифікувати використовуючи такі критерії:

1. За належністю поняття до конкретних підгалузей, що входять до системи права соціального забезпечення. Здебільшого науковці виділяють підгалузі з наступними умовними назвами: пенсійне право, право соціальної допомоги, право соціального обслуговування [23, с. 189; 39].

2. За окремими законодавчими актами, що входять до системи джерел права соціального забезпечення (по окремими законам, постановам, положенням і т. д).
3. За ступенем розкриття поняття законодавцем: конкретизовані з певним «орієнтиром», абсолютно не конкретизовані, конкретизовані за допомогою не вичерпного переліку.
4. За будовою складових частин поняття: складні та прості.
Під простими оціночними поняттями слід розуміти словосполучення, яке не містить у своєму складі інших оціночних понять («належні умови», «професійні труднощі»). Складні – це словосполучення, що складається з двох або більше оціночних понять («небезпечний виробничий фактор»).
5. За якісними та кількісними характеристиками: якісні та кількісні.
Якісні оціночні поняття є спрямованими на описову характеристику предмета розгляду («належні умови»), а кількісні означають міру, величину предмета, тобто оціночною є кількість цього поняття («всіма перевагами, що надаються водіям з інвалідністю»).

Пропонуємо проаналізувати види оціночних понять, обравши критерій – за окремими законодавчими актами, що входять до системи джерел права соціального забезпечення.

Для початку розглянемо Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [40]. Перша стаття розкриває визначення основних термінів і у викладені цих понять містяться деякі оціночні. Наприклад, у п. 5 ч. 1 ст. 1 у терміні «нещасний випадок» маємо оціночне поняття «небезпечний виробничий фактор». Термінологія законодавства відсилає нас на визначення у Правилах безпеки в газовому господарстві коксохімічних підприємств і виробництв, де це поняття розкрито як вид

небезпечного впливу на людину (обладнання, машини тощо) у разі виникнення аварійної ситуації [41].

У цьому випадку це відносно оціночне поняття права соціального забезпечення норми якого конкретизуються у законодавчому акті щодо охорони праці як інституту трудового права. Воно є складним, адже «небезпечний фактор» і «виробничий фактор» - це два оціночні поняття. А також є якісним – описує характеристики фактора.

Термін «професійне захворювання» у п. 7 ч. 1 ст. 1 цього Закону охарактеризовано не вичерпним переліком на це вказує словосполучення «певних видів робіт та інших факторів, пов'язаних з роботою» і тому його теж можна вважати оціночним.

У п. 6 ч. 2 ст. 15 Закону передбачено, що роботодавець зобов'язаний безоплатно створювати всі необхідні умови для роботи на підприємстві представників Фонду [40].

Оціночним поняттям тут виступають «необхідні умови для роботи». Це якісне відносно оціночне поняття, що частково розкрито у пункті 1.7 Положення про комісію (уповноваженого) із страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності як «надання приміщення з відповідним обладнанням для проведення її засідань та узгодження питань про їх проведення у зручний для членів комісії час з дотриманням умов оплати праці за їх місцем роботи» [42].

Норми згаданого Положення регламентують необхідні умови саме для членів комісій, тому слід розширити значення цього оціночного поняття, застосувавши його для працівників Фонду.

На нашу думку, «необхідні умови для роботи» - це сукупність умов щодо надання робочого місця у період перебування на підприємстві, забезпечення основною інформацією щодо специфіки роботи конкретної

організації та створення роботодавцем комфортної робочої обстановки для працівників Фонду.

У Законі України «Про соціальний діалог в Україні» насиченістю оціночних понять в одній статті привертає увагу ч. 1 ст. 3, де викладено основні принципи соціального діалогу [43].

Такі словосполучення як: «добровільності та прийняття реальних зобов'язань», «компромісних рішень», «пріоритету узгоджувальних процедур» – є оціночними. Їх оціночність головним чином полягає у тому, що вони застосовуються на розсуд суб'єкта та в залежності від конкретних домовленостей між сторонами. Поняття «компромісні рішення» можна визначити як рішення, що зумовлені взаємними поступками задля досягнення поставлених цілей. Щодо «узгоджувальних процедур», то у ч. 4 ст. 8 Закону розкривається їх мета, але не зміст самого поняття чи перелік конкретизуючих характеристик, що до нього належить. Для виведення дефініції цього поняття звернемося до юридичної енциклопедії. Так, процедура у правовому розумінні — це врегульований законом, іншим нормативно-правовими актами порядок, який складається з послідовних дій і спрямований на досягнення правового результату [34].

Пропонуємо розуміти «узгоджувальні процедури» як визначені сторонами (представниками) соціального діалогу конкретного рівня згідно законодавства або колективної угоди, послідовні дії їх учасників, що спрямовані на висловлення власних позицій кожної із сторін та формулювання (розробку) компромісних рішень під час укладання наступних законодавчих проектів.

На нашу думку, вказане оціночне поняття є простим, якісним, не конкретизованим, але тлумачити це поняття можливо виходячи з його мети. Також узгоджувальні процедури є однією з форм соціального діалогу і потребують більш детального роз'яснення у цьому Законі.

Оціночні поняття також містяться і в статтях Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». Почнемо аналіз із завдання Закону, а саме стаття 1: «Закон спрямований на захист ветеранів війни шляхом: створення належних умов для підтримання здоров'я та активного довголіття» [44]. Це речення має у складі два оціночних поняття «належні умови» та «активне довголіття».

Якщо розглядати «належні умови» у контексті цього Закону то до них можна віднести надання пільг, які передбачені у статтях 12-16, наприклад, «безплатне одержання ліків; безоплатне забезпечення санаторно-курортним лікуванням або одержання компенсації вартості самостійного санаторно-курортного лікування; щорічне медичне обстеження і диспансеризація із залученням необхідних спеціалістів; першочергове обслуговування в лікувально-профілактичних закладах, аптеках та першочергова госпіталізація» [44].

Тобто, особи, на яких поширюється дія цього Закону мають право на забезпечення необхідними ліками безкоштовно, на отримання безкоштовних путівок до санаторно-курортних закладів, на переважне право першості при обслуговуванні у аптеках і при госпіталізації.

Щодо поняття «активне довголіття», то це ідеалізоване явище під яким слід розуміти комплекс заходів, корисних звичок для людей похилого віку, що тримають їх у постійному русі, формі та тонусі.

Одним із основних законодавчих актів права соціального забезпечення виступає Закон України «Про соціальні послуги» [31].

У статтях останнього нам вдалося знайти такі оціночні поняття:

- 1) «негативні наслідки для осіб/сімей»;
- 2) «професійні труднощі», «професійне вигорання», «емоційна підтримка» (п. 18 ч. 1 ст. 1);

3) «у формі, доступній для сприйняття особами з будь-яким видом порушення здоров'я» (п. 3 ч. 1 ст. 12);

4) обставини, що впливають на надання або припинення надання соціальних послуг (п. 4 ч. 2 ст. 12);

5) «дбайливо ставитися до майна надавачів соціальних послуг» (п. 7 ч. 2 ст. 12);

6) «найкращі інтереси отримувачів соціальних послуг» (п. 1 ч. 8 ст. 13) та інші.

Оціночне поняття «професійне вигорання» не передбачене у цьому Законі, проте викладене у Інструкції про порядок організації та проведення психопрофілактичної роботи з персоналом Державної прикордонної служби України та вживається у чотирьох значеннях:

1) «реакція організму та психологічної сфери людини, яка виникає внаслідок тривалого впливу стресів середньої інтенсивності, що обумовлені її професійною діяльністю». Тобто як фізіологічно-психологічна категорія;

2) «результат некерованого довготривалого стресу». Тобто як наслідок психологічної бездіяльності щодо вирішення внутрішньо-зовнішнього конфлікту у процесі життєдіяльності та здійснення певного виду професійної діяльності;

3) «психічний стан, який характеризується виникненням відчуттів емоційної спустошеності та втоми, викликаних професійною діяльністю людини, і поєднує в собі емоційну спустошеність, деперсоналізацію і редукцію професійних досягнень». Тобто довготривалий процес емоційного та фізичного виснаження людини;

4) «різновид та передумова професійної деформації особистості». Як вид видозміни особи в індивідуальному та трудовому контексті (зміна роду зайнятості, способу життя тощо) [45].

Тобто цей термін є визначеним, але не у законодавчих актах права соціального забезпечення, а у інших джерелах законодавства. Поняття «професійне вигорання» вживається у цих значеннях тільки для вказаної Інструкції і тому для права соціального забезпечення воно є оціночним. Також це якісне, просте за будовою оціночне поняття, що може застосовуватись для вказаного Закону у розумінні викладеному в Інструкції, адже вона теж стосується роботи з персоналом.

Щодо словосполучення «емоційна підтримка», то це поняття є абсолютно не конкретизованим у законодавстві. Воно застосоване у контексті професійної підтримки для працівників, які надають соціальні послуги. Саме за цією ознакою «емоційна підтримка» є відмінною від терміну «психологічна підтримка», визначення якого передбачене абзацом 7 ст. 1 Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» [46] як «система соціально-психологічних, психолого-педагогічних способів і методів допомоги особі з метою оптимізації її психоемоційного стану в процесі формування здібностей і самосвідомості, сприяння соціально-професійному самовизначенню, підвищенню конкурентоспроможності на ринку праці та спрямуванню зусиль особи на реалізацію власної професійної кар'єри». Зіставлення цих понять засвідчує також те, що у загальному «емоційна підтримка» є однією із складових «психологічної підтримки» [46].

Поняття «професійні труднощі» не роз'яснено у цьому Законі та інших законодавчих актах, воно не містить вичерпного переліку труднощів, які вважаються професійними.

З огляду на спрямованість цього Закону під оціночним поняттям «професійні труднощі» слід визначати складні важкі обставини, ситуації, що виникають у професійній діяльності працівників, які надають соціальні

послуги та можуть впливати на емоційний стан особи і якість виконання їх роботи.

«Обставини, що впливають на надання або припинення надання соціальних послуг» чітко не визначені нормами розглянутого Закону. У статті 24 передбачено перелік підстав для відмови у наданні та для припинення надання соціальних послуг, але вище зазначене оціночне поняття означає ті обставини за існування яких створюється можливість впливу на передбачені підстави.

Тому воно і є оціночним. Так, однією з підстав припинення надання соціальних послуг є «відсутність потреби у соціальних послугах за результатами оцінювання потреб особи/сім'ї» обставиною, яка впливає на цю підставу може бути одужання особи, що потребувала денного догляду вдома.

Поняття «найкращі інтереси отримувачів соціальних послуг» є занадто суб'єктивним і може застосовуватись з точки зору отримувача, що саме для нього є «найкращими інтересами».

Для кожної особи своя пріоритетність потреб та інтересів, тому на нашу думку використання такого поняття у нормах цього Закону є недоцільним та зайвим.

Звернемося до норм Закону України «Про статус та соціальний захист громадян які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», який містить наступні оціночні поняття:

- 1) «безпечні умови проживання» (ст. 5);
- 2) «для тих, хто потребує поліпшення житлових умов» (п. 20, 23 ч. 1 ст. 20);
- 3) «житлові умови поліпшились настільки, що відпали підстави для надання іншого жилого приміщення» (п. 23 ч. 1 ст. 20);

4)«осіб, які потребують поліпшення житлових умов» (п. 3 ч. 1 ст. 21) [47].

При з'ясуванні значення словосполучення «безпечні умови проживання» у термінології законодавства було виявлене подібне поняття «безпечні умови для людини», що визначено «як стан середовища життєдіяльності, при якому відсутня небезпека шкідливого впливу його факторів на людину», та передбачено у ст.1 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» [48]. Більш широким терміном виступає словосполучення «безпечні умови для людини», адже до його складу входять умови проживання, життя, середовища. Завдяки сукупності цих компонентів і відсутності у них шкідливого впливу на здоров'я особи створюються повноцінні безпечні умови для людини.

До змісту оціночного поняття «осіб, які потребують поліпшення житлових умов» є багато запитань. По-перше, незрозуміло з якого моменту виникає потреба у поліпшенні наявних умов цих осіб та по-друге, які саме житлові умови є такими, що потребують поліпшення. Необхідні положення можна знайти у житловому законодавстві. Так, у пункті 13 Правил обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, і надання їм жилих приміщень в Українській РСР (що є досі чинними) передбачено вісім випадків за яких громадяни потребують поліпшення житлових умов, наприклад, це ті громадяни, які проживають:

«у приміщенні, що не відповідає встановленим санітарним і технічним вимогам»;

«не менше 5 років за договором найму (оренди) в будинках (квартирах), що належать громадянам на праві приватної власності»;

«у гуртожитках»;

«в одній кімнаті по дві і більше сім'ї, незалежно від родинних відносин, або особи різної статі старші за 9 років, крім подружжя (в тому числі якщо займане ними жила приміщення складається більш як з однієї кімнати)» та інші [49].

Тобто, житлові умови, які потребують поліпшення здебільшого визначаються через два критерії:

- 1) приміщення з порушенням до санітарних та технічних вимог приміщення;
- 2) кількість осіб, сімей на одне приміщення (занадто тісні для проживання осіб).

А також ці житлові умови визнаються не придатними для нормальної повноцінної життєдіяльності людей. Описане оціночне поняття є конкретизованим у законодавстві іншої галузі права, але законодавчий акт, який містить вичерпний перелік вказаних умов є «застарілим» та потребує оновлення.

У нормах Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [50] можна зустріти поняття, що є оціночними. Наприклад, «належні умови» у ч. 2 ст. 15: «Військовослужбовцям, які балотуються кандидатами у народні депутати, депутати місцевих рад, їх командири (начальники) повинні створювати належні умови для здійснення цього права» [50].

У Законі не визначено які саме умови повинні бути створені командиром (начальником) військової частини, щоб визнати їх належними для вільного здійснення права особи обирати і бути обраним. Для конкретизації цього поняття необхідно звернутися до Виборчого кодексу України [51].

Відповідно до ч. 2 ст. 166 ВКУ: «Кандидат у депутати під час виборчого процесу не може бути звільнений з роботи з ініціативи власника підприємства, установи, організації або уповноваженого ним органу, командира військової частини (формування). Кандидат у депутати без його згоди не може бути переведений на іншу роботу, направлений у відрядження, а також призваний на військову або альтернативну (невійськову) службу, навчальні (перевірні) та спеціальні збори військовозобов'язаних» [51].

З вищенаведеного положення до належних умов входить те, що командир (начальник) повинен отримати згоду військовослужбовця, який є кандидатом у депутати, для призову на навчальні та спеціальні збори. До цих умов також можна віднести надання вихідного дня у зв'язку з проведенням виборів.

Проте, перелік «належних умов для здійснення цього права» обмежений, не розкритий законодавцем. Інші, не визначені Виборчим кодексом, умови можуть здійснюватися на вільний розсуд командира (начальника) та в обсязі, що є зручним саме для нього.

Ще одне оціночне поняття міститься у нормі частини 10 статті 10¹ цього Закону: «можуть надаватися відпустки за сімейними обставинами та з інших поважних причин» [50]. Законодавець частково конкретизує поняття «поважні причини» наводячи один із прикладів таких причин – сімейні обставини, але це лише один приклад, а не конкретно встановлений перелік.

Тобто будь-які причини, які наведе військовослужбовець можуть бути визнані поважними з точки зору командира військової частини. До поняття «поважні причини» можуть входити певні неочікувані або передбачувані обставини у житті військовослужбовця, дії фізичних або юридичних осіб, явища, що не залежать від його волі. Віднесення причини до поважної здійснюється переважно на підставі норм моралі і не завжди причини, які

військовослужбовець буде вважати поважними будуть такими для командира (начальника) військової частини.

У ч. 1 ст. 11 цього Закону вживається таке оціночне поняття як «небезпечні фактори військової служби» у контексті права військовослужбовців на охорону здоров'я та медичну допомогу. Це поняття є оціночним, тому що у законодавчих актах не наведено переліку таких факторів та не конкретизовано тлумачення цього поняття. Варіанти визначень містяться у тематичних посібниках, наприклад, до небезпечних факторів військової служби відносять чинники, що здійснюють безпосередній негативний вплив на організм людини або на виконання нею функціональних обов'язків та викликають порушення стану здоров'я військовослужбовців, а також фактори, які можуть бути причинами вибухів, аварій, пожеж, людських жертв. Цими небезпечними факторами можуть бути:

аварії;

механічні ураження (удари, пошкодження або травми від ураження важкими предметами);

надлишкові концентрації канцерогенних, токсичних і радіоактивних речовин; заподіяння шкоди здоров'ю військовослужбовців (травмування, захворювання, отруєння) або загибель особового складу;

радіаційні поля іонізуючих випромінювань та інші [52, с. 12-13].

Як бачимо, у навчальній літературі є примірні переліки та визначення оціночного поняття «небезпечні фактори військової служби». Але вичерпний перелік цих факторів встановити неможливо, тому це поняття так і залишиться оціночним.

Для збільшення ступеню конкретизації законодавцю слід навести орієнтовний перелік небезпечних факторів чи ввести визначення терміну які

фактори можна вважати небезпечними під час здійснення військової діяльності.

Наступним для розгляду на предмет оціночних понять пропонуємо Закон України «Про пенсійне забезпечення» [37]. У статті 3 цього Закону передбачене таке поняття як «особи, зайняті суспільно корисною працею». Це поняття розкрито у економічному енциклопедичному словнику та означає «трудова діяльність окремих індивідів, трудових колективів, сукупного працівника, що спрямована на створення необхідних і корисних благ для задоволення потреб суспільства. Корисність такої праці залежить передусім від того, наскільки створений продукт або послуга відповідають дедалі більшим потребам населення, які зазнають кількісних та якісних змін на різних етапах економічної системи, особливо у процесі переходу від менш розвиненої суспільно-економічної формації до більш розвиненої» [53]. Наведене у Законі поняття є оціночним, адже праця кожної особи має оцінюватись на предмет корисності, щоб бути суспільно корисною. Також це словосполучення не розкрито та не роз'яснено у аналізованому Законі. Далі у цій статті наводиться перелік осіб, які мають право на трудову пенсію і з цього переліку не всі особи займаються суспільно корисною працею, а саме «інші особи, які підлягають державному соціальному страхуванню», «члени сімей осіб, вказаних у цій статті, і пенсіонерів з числа цих осіб - у разі втрати годувальника». Тому на нашу думку, це оціночне поняття потребує уточнення.

У законодавчих актах, що належать до системи права соціального забезпечення можна виявити велику кількість оціночних понять, що потребують конкретизації та законодавчого закріплення. Для їх класифікації основним критерієм вважаємо ступінь конкретизації оціночних понять законодавцем.

З метою розкриття цих понять законодавець часто використовує орієнтовні не вичерпні переліки. За допомогою їх оціночні поняття наповнюються змістом та становляться більш визначеними.

Розглянуті поняття є здебільшого якісними та простими. Наведені приклади з аналізованих законодавчих актів – це лише невелика частина оціночних понять, що вживаються при формуванні норм права соціального забезпечення. Разом зі створенням нових норм з'являються нові оціночні поняття, що мають бути пояснені законодавцем у правових джерелах.

Отже, право соціального забезпечення містить різноманітні оціночні поняття, що можуть тлумачитись і у актах інших галузей законодавства та бути згруповані за певними критеріями.

Висновки до Розділу 1

1. Встановлено, що у навчальній літературі є примірні переліки та визначення оціночного поняття «небезпечні фактори військової служби». Але вичерпний перелік цих факторів встановити неможливо, тому це поняття так і залишиться оціночним. Для збільшення ступеню конкретизації законодавцю слід навести орієнтовний перелік небезпечних факторів чи ввести визначення терміну які фактори можна вважати небезпечними під час здійснення військової діяльності.

2. Поняття «найкращі інтереси отримувачів соціальних послуг» є занадто суб'єктивним і може застосовуватись з точки зору отримувача, що саме для нього є «найкращими інтересами». Для кожної особи своя пріоритетність потреб та інтересів, тому на нашу думку використання такого поняття у нормах цього Закону є недоцільним та зайвим.

3. У процесі аналізу Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» аргументовано, що поняття «професійні труднощі» не роз'яснено у цьому Законі та інших законодавчих актах, воно не містить вичерпного переліку труднощів, які вважаються професійними. З огляду на спрямованість цього Закону під оціночним поняттям «професійні труднощі» слід визначати складні важкі обставини, ситуації, що виникають у професійній діяльності працівників, які надають соціальні послуги та можуть впливати на емоційний стан особи і якість виконання їх роботи.

РОЗДІЛ 2

КЛАСИФІКАЦІЯ ТИПІВ ОЦІНОЧНИХ ПОНЯТЬ У ПРАВІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

2.1 Оціночні поняття у праві соціального забезпечення, які використовують у Конституції України та Законах України

Аналіз конституційних оціночних понять, що стосуються права соціального забезпечення слугуватиме орієнтиром для подальшого тлумачення оціночних понять що зустрічаються в законах та підзаконних нормативно-правових актах, а тому необхідно не лише віднайти, але й розкрити їх сутність та мету згідно з сучасними соціальними цінностями.

Наукове опрацювання оціночних понять в Законах України потребує більшої деталізації, адже кількість таких нормативно-правових актів, як й змін до них з кожним роком збільшується [54]. Варто зауважити, що критерії класифікації для оціночних понять в Законах України повинні бути відповідати тим, що були обрані для Конституції України, адже не можуть суперечити меті їх створення [55]. Водночас, дослідження оціночних понять в Законах України суттєво розширить розуміння сутності таких видів та проілюструє практику їх застосування для правовідносин із соціального забезпечення.

Варто зауважити, що питання оціночних понять, які використовуються в чинному законодавстві досліджувалось такими вченими як: В.В. Веннікова [56], О.В. Віжунов [57], О.П. Деніга [58], К.В. Дубич [59], Г.В. Коваль [60], В.М. Косович [61], В.Г. Костенко [62], О.Л. Кучма [63], О.В. Лавріненко [64], О.Я. Мельник [65], А.В. Миколюк [66], Н.П. Мокрицька [67], Г.В. Смірнова [68], Г.А. Трунова [69], І.В. Турчин-Кукаріна [70], О.В. Чебакова [71], С.М. Черноус [72], О.А. Шаблій [73] та інші.

Проте, специфіка щодо дії в межах права соціального забезпечення та на конституційному рівні та рівні законів є мало висвітленою.

Оціночні поняття і в праві соціального забезпечення і поза ним є вкрай різноманітними, що ускладнює їх класифікацію та уніфікацію, тому критеріїв їх розподілу можливо виділити безліч. До прикладу, О. В. Веренкіотова пропонує розподіляти оціночні поняття:

залежно від ступеню законодавчої конкретизації (ті, що мають «нульовий ступінь» конкретизації; ті, що мають нормативний рівень конкретизації; ті, що мають нормативно орієнтований перелік фактичних складів; темпоральні);

залежно від місця розташування (у загальній частині законодавства; в особливій частині законодавства; в окремих галузях законодавства);

залежно від структурного елемента (ті, що знаходяться в диспозиції, гіпотезі чи санкції) [74, с. 23].

Класифікація залежно від розміщення оціночного поняття в певному структурному елементі норми права впливає на ефективність дії такої норми права.

Проте, сучасна законодавча практика свідчить, що оціночні поняття в санкціях норм права в сфері соціального забезпечення майже не вживаються, адже вид й міра юридичної відповідальності не повинні допускати суб'єктивізму.

Тому в межах даного дослідження такий критерій використовувати недоцільно. Щодо критерію конкретизації, то дійсно окремі оціночні поняття є більш зрозумілими, мають практику застосування в суді та органами публічної влади. Разом з тим, процес оцінювання рівня конкретизації теж має суб'єктивний характер і залежатиме від рівня знань та практичного досвіду правозастосувача.

У даному випадку, кожне окрема оціночне поняття матиме власний рівень конкретизації, а отже їх структуризація є неможливою. Для оціночних

понять у праві соціального забезпечення можливим є класифікація за інститутами права, однак найбільш повно вона розкриватиметься в підзаконних актах через їх більшу чисельність, коли ж норми конституції України можуть впливати на декілька інститутів та галузей права одночасно.

Досліджуючи питання класифікації оціночних понять В. М. Стратонов наголошує на тому, що такі класифікації мають не лише описувати певне явище, але й узагальнювати його, а тому пропонує такі критерії:

залежно від сфери використання (виключно правові поняття; не строго правові поняття);

залежно від виконуваних функцій (ті, що допускають відступ від загального порядку; ті, що дозволяють враховувати обставини справи; ті, що дозволяють приймати окремі процесуальні рішення та дії; ті, що регламентують оцінку доказів) [75, с. 19-20].

Право соціального забезпечення тісно пов'язано із статистичними даними щодо рівня життя, інфляції, а також й економічними показниками для громадян та держави загалом. Тому використання оціночних понять поза правового характеру є поширеним явищем й потребує більш глибокого аналізу.

Зі свого боку, функції, які виконуються оціночними поняттями в значній мірі обумовлюються контекстом норми права, а тому можливо буде виділити велику кількість видів, які міститимуть всього декілька оціночних понять та не суттєво відрізнятимуться один від одного.

На думку І. П. Зеленко, оціночні поняття можливо розподіляти на наступні види:

залежно від предмету правовідношення (дія чи подія);

залежно від суб'єкта правовідношення (загальний чи спеціальний суб'єкт права);

за змістом правовідношення (ті, що характеризують права; ті, що характеризують обов'язки);

за наслідками правовідношення (ті, що описують позитивні наслідки; ті, що описуються негативні наслідки);

за інститутами права [76, с. 8].

Оскільки в праві соціального забезпечення одним із суб'єктів відносин завжди буде орган публічної влади, то використання для опису його діяльності в адміністративному законодавстві оціночних понять є менш властивим та може зменшити чіткість й ясність кола покладених обов'язків. Дискусійним є й розподіл залежно від наслідків правовідношення, адже їх позитивний чи негативний характер залежить від суб'єктивної думки учасників таких відносин.

Тож, проведене дослідження дозволило дійти висновку, що класифікація оціночних понять в праві соціального забезпечення неможлива лише за одним критерієм. Однак доцільно обирати ті критерії, які не дублюють зміст один одного та дозволяють розкрити особливості й сутність різних оціночних понять.

Тому, за критерієм кількості елементів в оціночному понятті в праві соціального забезпечення, що використовуються в Конституції України та Законах України можливо виділити такі види:

1. Прості оціночні поняття в праві соціального забезпечення, що використовуються в Конституції України та Законах України;

2. Складні оціночні поняття в праві соціального забезпечення, що використовуються в Конституції України та Законах України.

За критерієм сфери вживання розподіляємо оціночні поняття в праві соціального забезпечення, що використовуються в Конституції України та Законах України на:

1. Загальноживані оціночні поняття в праві соціального забезпечення, що використовуються в Конституції України та Законах України;

2. Спеціальні юридичні оціночні поняття в праві соціального забезпечення, що використовуються в Конституції України та Законах України.

Класифікуємо оціночні поняття в праві соціального забезпечення, що використовуються в Конституції України та Законах України залежно від їх сутності на:

1. Оціночні поняття в праві соціального забезпечення, що використовуються в Конституції України та Законах України економічного характеру;

2. Оціночні поняття в праві соціального забезпечення, що використовуються в Конституції України та Законах України соціального характеру.

Так, за критерієм кількості елементів виділяємо прості оціночні поняття в праві соціального забезпечення, що використовуються в Конституції України та Законах України. Такий вид є одним із найбільш поширених, оскільки використання даних понять має часто побутовий та звичний характер. Прості оціночні поняття складаються із одного елементу, а тому і є більш зрозумілими та легкими у використанні.

Найбільш типовими та часто використовуваними прикладами простих оцінних понять, що використовуються у праві соціального забезпечення, є формулювання «достатньо», «належно», «ефективно».

Тобто, такі питання відображають кількісні та якісні характеристики певного діяння, права чи обов'язку, які неможливо та й недоречно конкретизувати на рівні Конституції України. Відповідно, критерії оцінювання належності чи ефективності розміщуються в підзаконних нормативно-правових актах.

Іншим й більш проблемним прикладом простих оціночних понять у праві соціального забезпечення є використання категоріальних та науково-теоретичних формулювань. До прикладу, у ст. 92 Конституції України

зазначено, що лише Законами України встановлюються «основи соціального захисту, форми та види пенсійного забезпечення» [27].

Варто наголосити, що жодне із перелічених понять не вживається безпосередньо в чинному законодавстві, як й відсутні їх тлумачення з боку Конституційного суду України. Вираз «основи соціального захисту» можливо розуміти, як принципи та засади здійснення соціального захисту та забезпечення і, як обов'язок встановлювати права та обов'язки, повноваження органів публічної влади, як учасників відносин із соціального забезпечення. Залежно від вибраного способу тлумачення різнитиметься розподіл компетенцій між Верховною Радою України та профільними органами виконавчої влади, а також і відповідність норм законів, нормам Конституції України. Спірним є й формулювання «форми пенсійного забезпечення». Наприклад, Н. В. Приказюк виділяє державну та недержавну форму пенсійного забезпечення [77, с. 1].

Зі свого боку Г. В. Татаренко, наводить такий перелік форм пенсійного забезпечення: колективне пенсійне страхування, особисте пенсійне страхування та пенсійні депозити [78, с. 7].

Тобто єдності в наукових поглядах, що полегшувало б завдання законодавця та правозастосовувача немає, а тому й не до кінця зрозуміло, що саме обов'язково має бути висвітлено виключно в законах. Крім того, виникає питання щодо можливості розподілу пенсійного забезпечення на типи чи класи у підзаконних актах, адже формально такої заборони не встановлено.

Таким чином, прості оцінні поняття в праві соціального забезпечення, що вживаються у Конституції України та Законах України мають такі особливості:

1. Прості оцінні поняття в праві соціального забезпечення, що вживаються у Конституції України та Законах України є фундаментальними та категоріальними. Тобто, такі ознаки описують найбільш суттєві та

невід'ємні від певного правового явища в праві соціального забезпечення аспекти. Фундаментальність полягає у неможливості викладати у законодавстві норми права у сфері соціального забезпечення без попереднього встановлення основних понять, як, наприклад, форм пенсійного забезпечення чи основ соціального страхування. Зі свого боку, категоріальність полягає у тому, що прості оціночні поняття є базисом для наступного правозастосування та тлумачення усі створених норм права у сфері соціального забезпечення.

2. Прості оцінні поняття в праві соціального забезпечення мають велику кількість синонімічних формулювань. Така ситуація є великою проблемою під час створення норм права та правозастосування, адже не зрозуміло чи є суттєва різниця між такими поняттями. До прикладу, у Конституції України одночасно використовуються поняття «соціального інтересу», «економічного інтересу» та «економічно-соціального інтересу». Постає питання щодо того чи економічно-соціальний інтерес поєднанням двох попередньо наведених чи формує власну унікальну сутність. Вирішення є такого питання потребує індивідуального оцінювання кожним правозастосовувачем.

3. Тлумачення простих оціночних понять у праві соціального забезпечення вимагає наявності високого рівня загальних теоретичних, філософських та логічних знань у правозастосовувача. Тобто, наявність певної спеціалізації не є обов'язковим та не спотворює їх розуміння та використання. Саме наявність високого рівня загальних знань у соціальній, культурній, політичній, економічній сферах життя населення дозволяє розуміти власне фундаментальність, а отже обсяг охоплених питань та аспектів соціального забезпечення у певному простому оціночному понятті.

Наступним видом за критерієм кількості елементів є складні оціночні поняття у праві соціального забезпечення, що використовуються у Конституції України та Законах України. Погоджуємося із твердженням Г. В. Мойсеєнко, що визначає складні оціночні поняття, як такі, що містять у собі

декілька простих оціночних понять. Тобто, оціночне поняття формується через оціночне поняття [79, с. 137].

Разом з тим, варто відрізнити складені та складні оціночні поняття. У першому випадку йдеться про певний набір формулювань, що використовуються у соціальному законодавстві та об'єднаний спільною ідеєю та змістом речення.

Відповідно, можливо з легкістю провести оцінювання таких понять відокремлено один від одного без втрати сенсу усієї норми права. Водночас, для складних оціночних понять у праві соціального забезпечення є характерною взаємозалежність та наявність певної структури, адже щонайменше можливо виділити дворівневу структуру.

На першому рівні виділяємо просте оціночне поняття, яке може існувати самостійно та навіть поза правом соціального забезпечення. На другому рівні виділяємо залежне оціночне поняття, яке неможливо зрозуміти та вірно застосувати без повного усвідомлення змісту та способу зв'язку із оціночним поняттям першого рівня.

Таким чином, процес аналізу та реалізації норми права, що містить у собі складне оціночне поняття потребує уже глибоких профільних знань та досвіду роботи в сфері соціального забезпечення у правозастосувача, що й становить проблему.

З таким твердженням погоджується й О. В. Веренкіотова та наголошує, що складні оціночні поняття викликають значно більше труднощів у процесі тлумачення, визначення чи використання. Законодавець повинен намагатися уникати складних оціночних понять або ж доповнювати їх критеріями конкретизації, що часто неможливо через динаміку сучасного законодавства [80, с. 15].

Труднощі в реалізації виникають і в складених, і в складних оціночних поняттях, а тому порада щодо доповнення критеріями є доречною. Разом з тим,

навіть таке доповнення далеко не завжди допомагає зрозуміти, які саме дії необхідно здійснити для втілення права, повноваження чи обов'язку.

Наприклад, у ч. 4 ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги» визначено, що «забезпечення найкращих інтересів отримувачів соціальних послуг» є діями та рішеннями, які спрямовані на задоволення індивідуальних потреб отримувачів соціальних послуг згідно з їх віком, статтю, станом здоров'я, життєвого досвіду та родинної й культурної, етнічної залежності з урахуванням думки отримувача соціальних послуг, якщо вони за станом та віком можуть її висловити [31].

Так, складним оціночним поняттям є «найкращі інтереси отримувачів соціальних послуг», адже спершу необхідно зрозуміти в чому полягають усі інтереси таких суб'єктів права, а надалі виділити із них найкращі. Загальне ж формулювання уже є складним складним оціночним поняттям, оскільки додаткового тлумачення потребує поняття «забезпечення».

Таке не має легальної дефініції, а залежно від законодавчого акту може розглядатися в значенні надання гарантії, обов'язку чи навіть галузі права. Позитивно слід оцінити той факт, що законодавець все ж надає тлумачення наведеному складному оціночному поняттю, однак його аналіз дозволяє дійти висновку про недостатню зрозумілість.

Можливо зрозуміти, що сутністю забезпечення є діяльність у вигляді виконання обов'язків, реалізації повноважень, у тому числі прийняття рішень та постанові наказів. Така діяльність є обмеженою волею самого отримувача соціальних послуг щодо визначення, які саме дії відповідають її найкращим інтересам.

Водночас, ні встановлення з боку суб'єкта, який задовольняє інтерес, ні з боку суб'єкта отримання соціальних послуг, чим же є «найкращий інтерес» не регулюється законодавством щодо змісту та сутності поняття задля зменшення негативної суб'єктивності заради запобігання зловживання правом на соціальне забезпечення.

Таким чином, навіть наявність легальних тлумачень може не сприяти покращенню розуміння та втілення складного оціночного поняття в сфері соціального забезпечення.

Особливо гостро дана проблема стає очевидною, коли в межах одного законодавчого акту вживається велика кількість різних за змістом складних оціночних понять. Так, уже в ст. 12 Закону України «Про соціальні послуги», визначено, що отримувачі соціальних послуг володіють такими правами, як: «гуманне ставлення з боку суб'єктів системи надання соціальних послуг; індивідуальний підхід із врахуванням потреб кожної сім'ї; вільний вибір надавача соціальних послуг; повагу до приватного життя» [31]. Окремі наведені формулювання є простими оціночними поняттями, як то гуманне ставлення чи індивідуальний підхід.

Зі свого боку, «повага до приватного життя» є уже складеним та складним оцінюваним поняттям. Варто зауважити, що вираз «приватне життя» не відповідає Конституції України та законодавству щодо інформаційної безпеки, адже більш поширеним є саме термін «особисте життя».

Тому не зрозуміло, яким чином співвідноситься приватне та особисте життя, як й чи поширюється обов'язок конфіденційності на інформацію про приватне життя.

Відповідно до ст. 16 Закону України «Про соціальний діалог» галузева рада реалізує свою дорадчу, узгоджувальну та консультативну функції через вироблення пропозиції та рекомендації із врахуванням інтересів сторін соціального діалогу щодо «створення сприятливого середовища для ефективної діяльності підприємства галузі» [43].

Ефективність діяльності підприємства може вимірюватися різними критеріями залежно від соціальних цінностей. Наприклад, рівнем отриманого прибутку чи рівнем комфортності умов праці, рівнем дотримання законодавства чи швидкістю масштабування діяльності компанії. Тому, таке

поняття є оціночним та при цьому вимагає урахування співвідношення між думкою сторін соціального діалогу та національними нормами права з соціального забезпечення.

Лише після з'ясування змісту ефективності діяльності підприємства, що є оціночним поняттям першого рівня, можливо переходити до аналізу поняття «сприятливе середовище», яке знову ж може розглядатися в економічному, культурному, правовому, політичному аспектах. Очевидно, що компетенція галузевої ради не охоплює усі такі аспекти діяльності підприємства, а тому варто уточнити які саме заходи вона може здійснювати заради створення сприятливого середовища та які критерії необхідно використовувати для контролю її роботи та вимірювання достатності проведених заходів.

Тож, складні оціночні поняття у праві соціального забезпечення мають дворівневу структуру та поєднують одразу декілька простих оціночних понять, які є взаємозалежними. Для складних оціночних понять у праві соціального забезпечення, що використовуються у Конституції України та Законах України характерними є такі особливості:

1. Виконання складного оціночного поняття у праві соціального забезпечення неможливо проконтролювати. Якщо для окремих простих оціночних понять існують рішення Конституційного суду України або хоча б достатня судова практика, яка дозволяє зрозуміти який варіант трактування та застосування є найбільш правомірним та доречним, то для складних оціночних понять ситуація є протилежною. Це пояснюється їх профільним характером та надмірною різноманітністю ситуацій, у яких можуть бути використані такі терміни. Відповідно, проведення контролю вимагатиме аналогічного суб'єктивного оцінювання певного поняття та відповідності йому дій правозастосувача. Наслідком такої ситуації є збільшення ймовірності зловживання правами, а також низька підконтрольність правозастосовувачів.

2. Зміст складних оціночних понять у праві соціального забезпечення обумовлюється сферою їх застосування. Тобто, використання більш детальних формулювань чи надання роз'яснень призвело б обмеження прав суб'єктів відносин з соціального забезпечення або ж навіть їх порушення. Соціальне забезпечення охоплює велику кількість сфер життя. Наприклад, забезпечення найкращих інтересів суб'єктів отримання соціальних послуг поширюється на осіб з особливими потребами, молодь, осіб, що відрізняються за певною ознакою (статі, гендеру, національності), осіб, що зазнали домашнього насилля. Для кожного із них дії щодо забезпечення суттєво різнитимуться в питаннях рівня впливу, кількості залучених суб'єктів надання соціальних послуг, допустимості розголошення інформації. Тому, перерахування дій, які вважалися б забезпечення найкращих інтересів мало б в більшій мірі негативний характер.

3. Реалізація складного оціночного поняття у праві соціального забезпечення завжди потребує індивідуального підходу від правозастосувача. Така особливість є логічним наслідком двох попередньо наведених ознак. Варто зауважити, що процес вибору варіанту тлумачення та реалізації все ж має бути єдиним, як то аналіз ситуації суб'єктів відносин із соціального забезпечення, вибір норми права, вибір способу поведінки та аналіз його на допустимість й відповідність чинному законодавству. Разом з тим, індивідуальний підхід й полягає у варіативності допустимих в межах законодавством способам поведінки, визначення найбільш оперативного та ефективного з огляду на побажання суб'єкта соціального забезпечення. Навіть пояснення та легальні дефініції, тривала судова практика лише направляють, а не обумовлюють дії правозастосувача під час застосуванні складних оціночних понять в конкретній ситуації.

За сферою вживання оціночні поняття в праві соціального забезпечення, що використовуються в Конституції України та Законах України можливо розподілити на загальнозживані та спеціальні. Загальнозживані оціночні

поняття найбільш часто зустрічаються в Конституції України, адже її зміст має бути зрозумілим та доступним для кожного.

Щодо Законів України, то використання у них загальнозживаних оціночних понять в більшій мірі є помилкою юридичної техніки, адже може призвести до цілого ряду проблем без легального їх тлумачення.

Досліджуючи загальнозживану лексику в законодавстві М. І. Любченко зауважує про необхідність відрізнити загальнозживані терміни, тобто такі, що отримали чітке забарвлення у законодавстві, адже незважаючи на загальну поширеність вони мають особливий правовий зміст та на загальнозживані слова, які не набувають нових значень та сутностей в правовій сфері [81, с. 64].

Оціночними поняттями можуть бути лише останні, оскільки для закріплення правового змісту необхідно у законодавстві надавати легальні дефініції та уточнення. Загальнозживані слова можуть вживатися повсякденно або ж лише у певній соціальній сфері, як то в сфері соціального страхування чи трудовій.

В соціальному законодавстві загальнозживані оціночні поняття найчастіше стосуються опису якостей певного правового явища або ж критеріїв виконання норм права. До прикладу в ст. 28 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» вказується, що роботодавці несуть відповідальність за невиконання чи неналежне виконання своїх обов'язків із загальнообов'язкового державного соціального страхування [40].

Вислів «невиконання чи неналежне виконання» є широко поширеним в чинному законодавстві та його віднесення або ж до загальнозживаного терміну чи слова залежить від конкретного нормативно-правового акту та сфери відносин.

Так, для працівників органів публічної влади перелік видів діяльності, що розцінюватимуться, як неналежне виконання посадових обов'язків та

дисциплінарний проступок є чітко визначеним у спеціальній нормі права, а тому його можливо вважати саме терміном.

Зі свого боку, аналіз даного Закону України та пов'язаних із ним законодавчих актів дозволяють стверджувати про відсутність навіть чіткого переліку самих обов'язків роботодавця в сфері соціального забезпечення, а тим більше його неправомірних дій.

Тому, на правозастосувача, у даному випадку це органи публічної влади, що реалізують державну політику в сфері контролю та нагляду, покладається обов'язок, як віднесення виконання певної дії до компетенції роботодавця, так й оцінювання якості виконання такого обов'язку, як належного чи неналежного.

Іншим прикладом використання загальноживаних оціночних понять є ст. 132 Конституції України згідно з якою територіальний устрій України ґрунтується на засадах збалансованості соціально-економічного розвитку урахування етнічних та культурних традицій, демографічних особливостей [27].

Так, використані формулювання є загальноживаними словами, тлумачення яких залежить в повній мірі від законодавця в ході створення Законів України.

Загальноживане слово «збалансований» потребує оцінювання щодо співвідношення різних чинників на певній території таким чином, щоб були задоволені соціальні інтереси жителів такої території. При цьому, ні способи співвідношення, ні перелік чинників, ні рівень достатності досягнутого співвідношення не встановлено.

Тому Т. І. Пословська зазначає, що використання загальноживаних оціночних понять у тексті законодавчих актів викликає проблеми щодо їх незрозумілості та нечіткості, неузгодженості, відсутності однозначності та послідовності, вживання кальки та поширення полісемії [82, с. 45].

Така ситуація ускладнює правореалізацію для суб'єктів відносин із соціального забезпечення, але водночас знімає відповідальність із правозастосувача за невірне втілення норми права, що особливо небезпечно у відносинах з органами публічної влади.

Крім того, загальноживана лексика може відрізнятися на рівні Конституції та рівні Законів України, а тому поставатиме питання про їх відповідність між собою.

Тож, можливо виділити такі особливості загальноживаних оціночних понять у сфері соціального забезпечення, що використовуються у Конституції України та Законах України:

1. Загальноживані оціночні поняття у сфері соціального забезпечення, що використовуються у Конституції України та Законах України доступні до розуміння на побутовому рівні. Тобто, для їх використання та реалізації норм права не потрібно профільних спеціальних знань чи то у правових, чи то в соціальних науках. Це породжує небезпеку різного тлумачення, особливо з боку посадових осіб, які надають соціальні послуги, адже їх оцінювання ситуації впливає на можливість отримати соціальну допомогу.

2. Розуміння загальноживаних оціночних понять у сфері соціального забезпечення, що використовуються у Конституції України та Законах України обумовлене позаправовими чинниками. Найперше, це рівень соціальної відповідальності, оскільки це впливає на розуміння суб'єктом права свого обов'язку не зловживати наданими правами. Також, до таких чинників залежить економічний розвиток певної території, довіра до держави та органів публічної влади, особливості культури та традицій різних етносів на території України.

3. Загальноживані оціночні поняття у сфері соціального забезпечення, що використовуються у Конституції України та Законах України не використовуються самостійно. Такі оціночні поняття завжди потребують контексту, який надається в нормі права. При цьому такий контекст може

відрізнятися у кожній нормі права навіть в спільній сфері соціального забезпечення. Це відрізняє їх від спеціальної термінології, зміст яких зрозумілий й поза певною нормою права.

Наступним видом оціночних понять у праві соціального забезпечення, що використовуються в Конституції України та Законах України за сферою вживання є спеціальні юридичні. Варто зазначити, що на сьогодні відсутня єдність у розумінні спеціальних юридичних термінів, що обумовлено неоднаковим розвитком наукової думки та практичного досвіду її втілення. Л. Л. Беседна провівши дослідження даної теми пропонує поділ на нормативну термінологію та юридичну термінологію. У першому випадку мова йде про ті терміни, що використовуються в законодавстві, у другому йдеться про терміни в правовій доктрині, що можуть мати різний рівень складності та час виникнення [83, с. 37].

Із наведеною класифікацією оціночних понять в правовій сфері варто погодитися. Проте, проблемним моментом виступає розподіл певних формулювань та виразів.

Найперше, усі оціночні поняття, що вживаються в законодавстві із соціального забезпечення зустрічаються й у науково-теоретичних роботах. Тобто, нормативна термінологія є частиною термінології правової доктрини, але не охоплює її всю.

Також, проблемою класифікації оціночних спеціальних юридичних понять є те, що однакове формулювання може означати різні поняття в законодавстві та в доктрині. Наприклад, у ст. 46 Конституції України визначено, що усі громадяни мають право на соціальний захист зокрема право на забезпечення через повну, часткову, тимчасову втрату працездатності, втрату годувальника, безробіття, старість та в інших випадках, визначених законом [27].

Однозначно можливо стверджувати, що оціночне поняття соціального захисту є спеціальним правовим. Воно є поширеним й Законах України, як

профільних щодо діяльності певних працівників, так й щодо соціальних загалом. Таке поняття можливо вважати оціночним, оскільки незважаючи на свою поширеність йому досі не було надано жодного легального тлумачення. Це породжує цілий ряд проблем щодо розуміння соціального захисту та його співвідношення із власне соціальним забезпеченням, адже такі поняття можуть вживатися як взаємозамінні, тотожні або ж синонімічні. Не менш дискусійним є й поняття соціального захисту на науково-теоретичному рівні. До прикладу, В. І. Лукашикевич визначає соціальний захист одночасно і як заходи й рішення держави щодо забезпечення конституційних прав й гарантій людині; і як охоплення усіх сфер життя людини щодо забезпечення права власності, свободи, підприємництва, житла, соціальної інфраструктури, праці через діяльність держави із підтримання різних верств населення [84, с. 3].

Наслідком такої ситуації є те, що правозастосовувач вимушений дотримуватися лише одного підходу в своїй практичній діяльності, який може бути застарілим, не відповідати новим концепціям публічного адміністрування або ж не узгоджуватися із соціальними проблемами, у вирішенні яких він має допомагати. Крім того, така ситуація ускладнює роботу законодавця, адже у кожному новому законодавчому акту поняття соціальний захист та соціальне забезпечення, соціальне страхування можуть вживатися у новому значенні.

Ще одним прикладом використання у законодавстві оціночних понять із інших сфер пов'язаних із соціальним забезпеченням, як то з бухгалтерського обліку, що поглиблюються їх синонімічністю. Так, К. О. Трихліб помічає одночасне застосування слів «відсотки» та «проценти», «статутний фонд» й «статутний капітал» у законодавстві [85, с. 5].

Оціночний характер таких понять пояснюється потребою в наявності додаткових саме спеціальних знань у правозастосувача та виборі серед наявних у нього теоретичних знань найбільш підходящого підходу з

тлумачення певної норми права у сфері соціального забезпечення. Синонімічність чи навіть тотожність певних спеціальних юридичних оціночних понять спершу не становить значної проблеми, але із розвитком наукової думки їх зміст може змінюватися, але сам текст нормативно-правового акту не редагуватися, що й призводитиме до колізій або прогалин.

Можливо резюмувати, що спеціальні юридичні оціночні поняття у праві соціального забезпечення, що використовуються у Конституції України та Законах України мають такі особливості:

1. Спеціальні юридичні оціночні поняття у праві соціального забезпечення, що використовуються у Конституції України та Законах України можуть бути належно втілені лише правозастосувачами, які мають юридичну освіту. Це пояснюється потребою розуміння специфіки оціночного поняття, його взаємозв'язку з іншою законодавчою термінологією та наслідків для відносин із соціального забезпечення. Тому, використання таких оціночних понять є доречним для регулювання діяльності посадових осіб органів публічної влади, що надають соціальні послуги, а не суб'єктів, які реалізують власне право на соціальне забезпечення.

2. Значення спеціальних юридичних оціночних понять у праві соціального забезпечення, що використовуються у Конституції України та Законах України залежить від ситуації в правовій доктрині. Якщо серед науковців уже тривалий час існує єдність щодо розуміння певного поняття, наприклад, поняття «законодавство про працю», то процес оцінювання з боку правозастосувача є планованим, логічним, єдиним та узгодженим для усіх. Зі свого боку, якщо у правовій доктрині існує плюралізм думок щодо тлумачення певного спеціального юридичного оціночного поняття, то прогнозованим є хаос під час його застосування у відносинах із соціального забезпечення.

3. Спеціальні юридичні оціночні поняття у праві соціального забезпечення, що використовуються у Конституції України та Законах

України мають декілька джерел походження. Найперше, це правова доктрина, адже саме наукові розробки вчених дозволяють надалі запозичувати юридичні терміни та вирази до соціального законодавства. Ще одним джерелом є спеціальна професійна іншогалузева термінологія, що стає частиною законодавства через волю законодавця. У такому випадку, юридичний характер оціночного поняття є другорядною особливістю.

За своєю сутністю оціночні поняття у праві соціального забезпечення, що використовуються в Конституції України та Законах України можливо поділити на ті, що мають економічний та ті, що мають соціальний характер. Розглядаючи оціночні поняття в праві соціального забезпечення економічного характеру, варто зазначити, що вони обумовлені матеріальним характером забезпечення, потребою реально впливати на життя осіб, які зазнали соціального ризику або ж страхувати їх від нього.

Л. В. Осіпова зазначає, що завданням надання матеріальної допомоги є полегшення стану людей, що потрапили в скрутне становище. Соціальне забезпечення, у даному випадку, виконує функцію накопичення та розподілу коштів, зокрема на пологи, догляд за дитиною, для допомоги непрацездатним [86, с. 79-80].

Тобто, економічний аспект сутності права соціального забезпечення, його неможливість існування без належного фінансування та державного сприяння визначає й наявність оціночних понять у законодавчих актах. Переважно, такі оціночні поняття мають спеціальний професійний характер, а тому застосовуються в лексиці людей із економічною освітою.

Також, їх можливо класифікувати, як складені складні оціночні поняття. Вони можуть стосуватися податкових й страхових платежів й виплат. Аналіз чинного законодавства дозволяє стверджувати, що оціночні поняття, що впливають на соціальне забезпечення в більшій мірі знаходяться не в безпосередньо соціальному законодавстві, а в фінансовому, податковому та бюджетному.

До прикладу, в Бюджетному кодексі України постійно вживається формулювання «реалістичні макропоказники економічного та соціального розвитку України» (п. 5 ч. 1 ст. 7; п. 1 ч. 2, ч. 3-5, ч. 9 ст. 33; ч. 1 ст. 38; ч. 1-2 ст. 52; ч. 3 ст. 75-1), але лише в ч. 9 ст. 33 міститься приблизний й невичерпний їх перелік, як то номінальний та реальний обсяг валового внутрішнього продукту, індекс споживчих цін, рівень безробіття, припущення щодо курсу гривні, індекс цін виробників [87].

Від того на скільки якісно будуть опрацьовані макропоказники економічного та соціального розвитку України залежить формування бюджету України на наступний рік, зокрема в питаннях соціального забезпечення, а отже й на фактичний розмір соціальних допомог та інших видів соціального забезпечення.

Однак, жодної легальної дефініції поняттю макроекономічних показників не надано, а їх перелік може доповнюватися залежно від економічних знань та підходів.

Крім того, до таких макропоказників ставиться вимога їх реалістичності. Виникає питання чи можемо ототожнювати реалістичні показники із достовірними та достатніми для обробки й аналізу, чи є реалістичні показники науково обґрунтованими, чи можуть вважатися реалістичними показники, які отримані внаслідок використання методів статистичної математики та теорії ймовірності. Залежно від відповіді на наведені питання з боку правозастосувача різнитиметься вплив не лише на конкретні відносини із соціального забезпечення, а на усі такі в межах держави, а тому оціночні поняття мають щонайменше бути конкретизованими на підзаконному рівні.

Прикладами оціночних понять економічного характеру може слугувати й ч. 2 ст. 46 Конституції України згідно з якою право на соціальний захист гарантується завдяки бюджетним та іншим джерелам соціального

забезпечення; у ст. 13 передбачено, що держава забезпечує соціальну спрямованість економіки [27].

Встановити соціальну спрямованість економіки в державі можливо лиш на основі постійного аналізу економічної ситуації та рівня соціального забезпечення, а тому тлумачення, застосування вказаного поняття, як і дотримання державою обов'язку є оціночним.

Щодо джерел соціального забезпечення, то оціночним воно є через відсутність аналогічних або ж навіть наближених понять у законодавстві, лише в науково-теоретичних роботах.

І. М. Гумовська наголошує, що запозичення юридичною термінологією економічної є результатом міжсоціумних відносин, безперервних суспільних процесів та новим економічним розвитком держави [88, с. 11].

Тому, уникнути все більшої появи оціночних понять економічного характеру в праві соціального забезпечення неможливо. Важливим при цьому є дотримання однозначності та єдності в такій термінології, використання наукових термінів та поширення їх легальних тлумачень в юридичній сфері.

Слід констатувати, що оціночні поняття економічного характеру в праві соціального забезпечення, що використовуються в Конституції України та Законах України мають такі особливості як:

1. Оціночні поняття економічного характеру, що використовуються в Конституції України та Законах України відображають кількісний аспект сутності права соціального забезпечення. Тобто, такі поняття вказують на певний розмір матеріального забезпечення чи рівень впливу, ефективності, достатності соціального забезпечення. Це пояснює й переважання таких понять в соціальних нормах права, які розміщені в податковому та бюджетному законодавстві.

2. Оціночні поняття економічного характеру в праві соціального забезпечення, що використовуються в Конституції України та Законах

України використовуються запозичену з економічних наук лексику. Така ситуація обумовлює їх науковий характер та складену форму побудови. При цьому, такий підхід ускладнює розуміння норм права суб'єктам відносин із соціального забезпечення, які не володіють спеціальними економічними знаннями. Як наслідок, можливе невірне їх тлумачення та формування неправомірних очікувань від дії норм права, що містять оціночні поняття.

3. Оціночні поняття економічного характеру, що використовуються в Конституції України та Законах України відповідають за практичне втілення соціального забезпечення. Тобто, такі норм впливають на спосіб обрахунку розміру соціальної допомоги, визначення частки бюджету, яка використовується для соціального забезпечення. Їх використання дозволяє більш гнучко аналізувати результати наданого соціального забезпечення в кожному році та в межах конкретних видів соціальних допомог.

Також, за критерієм сутності оціночних понять у праві соціального забезпечення, що використовуються в Конституції України та Законах України можливо виділити ті, що мають соціальний характер. Такі оціночні поняття безпосередньо пов'язані із соціальними процесами в суспільстві, відображенням сучасних уявлень про доброчесність, правомірність, рівень соціального захисту, розвиток ринку та впливу держави. Оціночні поняття соціального характеру застосовуються для відображення кистей певної дії, обов'язку чи способу реалізації повноваження. За своєю структурою вони можуть бути простими. Наприклад, у ст. 44 Конституції України визначено, що всі, хто працюють для захисту своїх соціальних інтересів мають право на страйк [27].

Соціальний інтерес є одним із основних понять, якими оперує соціальне забезпечення, як галузь науки. Проте, для віднесення певної можливості чи прагнення до соціального інтересу та проведення його взаємозв'язку із правом на страйк необхідно оцінювання правозастосувача.

При цьому, оцінювання відбувається і з боку працівників, які визначають, що захист від порушення певного аспекту їх трудової діяльності може проходити у формі страйку, так й з боку суду який визначає законність таких дій.

Для складних оціночних понять соціального характеру, як помічає Н.Д. Гетьманцева, законодавець може використовувати певні прийоми, що тотожні наданню поняття, наприклад, проведення роз'яснення, наведення прикладу. При цьому весь об'єм поняття не розкривається, але визначаються окремі його епізоди [89, с. 74].

Таким чином, не обмежується свобода правозастосувача у тлумаченні певного поняття та водночас забезпечується належне розуміння найбільш типових та поширених випадків. Крім того, такий підхід дозволяє суб'єктам відносин із соціального забезпечення швидше зрозуміти про що йдеться в нормі права та використовувати аналогічний підхід у випадках, що не передбачені в соціальному законодавстві.

Наприклад, у ч. 2 ст. 8 Закону України «Про соціальний діалог» визначено, що обмін інформацією між сторонами соціального діалогу проводиться задля з'ясування їх позицій, досягнення домовленостей, пошуку компромісу та прийняття спільного рішення в питаннях соціальної політики [43].

Мета обміну інформацією чітко не окреслена, але наведено перелік цілей, що можуть бути досягнуті завдяки комунікації. Кожна із таких цілей має оціночний характер, адже неможливо визначити поза конкретними відносинами чи було досягнуто компроміс між сторонами, чи було рішення спільним або ж були факти неправомірного тиску на одну із сторін.

Саме це є характерним для оціночних понять соціального характеру, адже надати їм тлумачення, легальне визначення не лише неможливо, але й недоцільно.

В переважній більшості такі оціночні поняття використовуються для формулювання правових принципів, визначення способу поведінки суб'єктів відносин із соціального забезпечення, а тому гарантують гнучкість, адаптивність до актуальних умов життя в державі.

Зі свого боку, М. І. Іншин наводить негативний приклад використання оціночних понять соціального характеру. У ст. 71 Кодексу законів про працю назву наведено, як «заборона роботи у вихідні дні. Винятковий порядок застосування такої роботи» [90].

Як зазначає автор, навмисне використання законодавцем вислову «винятковий» ніби дозволяє роботодавцеві порушувати заборону без негативних юридичних наслідків від цього [91, с. 9].

У даному випадку, формулювання «винятковий» замість того, щоб підкреслити унікальність та обмеженість випадків роботи у вихідні дні, направляє роботодавця до методів, які дозволяють йому використовувати працю в позаробочий час.

Проте, такий підхід є одним із багатьох, що можливо використати та все залежить від рівня соціальної відповідальності та правосвідомості суб'єктів відносин із соціального забезпечення.

Тож, оціночні поняття соціального характеру у праві соціального забезпечення, що використовуються в Конституції України та Законах України мають наступні особливості:

1. Тлумачення оціночних понять соціального характеру у праві соціального забезпечення, що використовуються в Конституції України та Законах України залежить від рівня правової свідомості та культури правозастосувача. Його обізнаність в соціальних тенденціях, наявність правових та економічних знань можуть доповнювати уявлення про зміст норми права, але не є обов'язковими для розуміння змісту оціночного поняття. Тобто, оціночне поняття соціального характеру завжди матиме індивідуальний зміст для кожного правозастосувача.

2. Оціночні поняття соціального характеру у праві соціального забезпечення, що використовуються в Конституції України та Законах України є гнучкими, адаптивними та змінними із часом. Так, зміст оціночних понять відображають сучасні суспільні уявлення про те, яким має бути вплив держави, у якому напрямі має розвиватися ринок праці, які види соціальних допомог варто скасувати, а які створити. Зрозуміло, що такі уявлення змінюються із часом залежно від економічних, політичних та культурних чинників. Підхід, який використовує правозастосовувач до оціночних понять найбільш швидко відображає такі зміни без впливу законодавця.

3. Оціночні поняття соціального характеру у праві соціального забезпечення, що використовуються в Конституції України та Законах України не потребують частого доповнення та зміни. Дана особливість обумовлена попередньою. Універсальний характер оціночних понять соціального характеру дозволяє встановивши їх одного разу на законодавчому рівні, проводити уточнення чи доповнення лише в підзаконних актах. Саме тому й використовується метод роз'яснення чи наведення прикладів, як такі, що не обмежують соціальний розвиток.

Отже, проведені дослідження дозволяють стверджувати, що оціночні поняття в праві соціального забезпечення, які використовуються в Конституції України та Законах України мають різний вплив на правовідносини у даній сфері. Оціночні поняття, що використовуються в Конституції України мають простий характер та є цілеустановлюючими, універсальними.

Зі свого боку, оціночні поняття, які використовуються в Законах України переважно мають складений та складний характер, використовуються професійну юридичну та поза правову лексику. Аналіз чинного законодавства вказує про те, що конституційні оціночні поняття часто вживаються і в Законах України, що позитивно впливає на їх розуміння та підтримує належну якість юридичної техніки.

Проблемним аспектом залишається складність визначення форми закріплення оціночного поняття, адже кожне із них потребує власного рівня конкретизації та уточнення.

2.2 Оціночні поняття у праві соціального забезпечення, які використовують у національних підзаконних нормативно-правових актах

Розвиток трудових та господарських відносин, зміни в державній політиці щодо державної служби, поширення підходу щодо публічного адміністрування соціальної сфери вказує на обов'язкову зміну правового регулювання, що має пристосовуватися до реальних відносин у суспільстві. Зміни до Законів, а тим більше й до Конституції України є тривалим та складним процесом, а тому занадто повільними для ефективного самостійного правового регулювання. Таким чином, регулювання соціального забезпечення на підзаконному рівні є об'єктивною необхідністю та дозволяє гарантувати актуальність та результативність дії норм права. Крім того, підзаконні нормативно-правові акти деталізують зміст й порядок втілення норм права вищого рівня.

Разом з тим, використання підзаконних актів у праві соціального забезпечення пов'язано із низкою небезпек. Наприклад, вповноваженими на прийняття підзаконних актів в даній сфері є і Пенсійний Фонд України, і Міністерство соціальної політики України, й частково навіть органи місцевого самоврядування. При цьому координації дій між такими органами публічної влади не відбувається, що має наслідком дублювання чи навпаки виникнення колізій між нормами права. Також, менше контролюється дотримання правил юридичної техніки. Така ситуація вказує на те, що

оціночні поняття на підзаконному рівні потребують ретельного та глибокого дослідження.

Аналіз підзаконних нормативно-правових актів у сфері соціального забезпечення надасть можливість з'ясувати як часто та які оціночні поняття вживаються. Їх наукове опрацювання дозволить визначити спільні та відмінні риси, а отже й об'єднати за критеріями та класифікувати. Важливим є встановлення особливостей кожного виду оціночних понять, адже це покращуватиме розуміння яким саме чином необхідно тлумачити оціночні поняття та які взаємозв'язки між ними існують. Також, проведене дослідження дозволить з'ясувати чи є доречним використання оціночних понять на підзаконному рівні та в яких випадках воно виявляється результативним.

Варто зазначити, що питання оціночних понять було опрацьовано в наукових працях таких вчених, як: О. Бакалінська [92], В.М. Бережнюк [93], І. Берестова [94], О. Близнюк [95], Д. К. Василяка [96], О. Веренкіотова [97], Н.Д. Гетьманцева [98], В.М. Дем'як [99], Т. Коломоєць [100], В.М. Косович [101], Т. Костуренко [102], О.В. Лавріненко [103], Я. Лисюк [104], Я. Мельник [105], Я. Омельчук [106], К. Павшук [107], С. Солоніна [108], В.І. Труба [109], І.В. Турчин-Кукаріна [110], С.М. Черноус [111] та інші.

Проте, застосування оціночних понять на підзаконному рівні, особливо в праві соціального забезпечення є мало висвітленим в наукових дослідженнях.

Класифікація оціночних понять, що використовуються в підзаконних нормативно-правових актах є більш варіативною в порівнянні із видами оціночних понять в Законах України, оскільки навіть кількість підзаконних актів є суттєво більшою. Також, чинниками, що впливають на їх варіативність є рівень юридичної техніки написання та різні суб'єкти влади, що їх видають. Досліджуючи питання класифікації С. Г. Певко пропонує використовувати такі критерії:

характер їх суттєвих властивостей та ознак;

предмет оцінювання;
рівень конкретизації;
наявність та спосіб тлумачення;
структура;
сфера поширення в системі права [112, с. 8].

Властивості та відмінні риси кожного із видів з'ясовуються в процесі дослідження й визначають саме їх самотійний характер, а не спільні риси. Тому застосування такого критерію в межах даної наукової роботи буде не ефективним. Рівень конкретизації, як уже було визначено, різниться в кожній окремій нормі права.

Водночас, доцільним є використання критерію сфери поширення, оскільки це дозволить з'ясувати, які суб'єкти права є правозастосувачами, які тенденції в трактуванні тих чи інших оціночних понять. В межах соціального забезпечення сфери поширення в різних галузях права можливо замінити інститутами права, що й гарантуватиме самотійність кожного виду оціночних понять.

Проблемним аспектом такого підходу є відсутність єдиного наукового погляду на питання структури права соціального забезпечення та кількості його інститутів. До прикладу Б. І. Сташків, розподіляє право соціального забезпечення на дві підгалузі:

пенсійне право, що складається із інститутів права, як то пенсії за віком, пенсії по інвалідності, пенсії через втрату годувальника, спеціальне пенсійне забезпечення;

право соціальної допомоги, що містить, наприклад такі інститути права, як допомога через тимчасову непрацездатність, через вагітність та пологи, відшкодування збитків, допомога через безробіття, допомога багатодітним чи малозабезпеченим сім'ям, одноразові грошові допомоги [23, с. 189-190].

Такі інститути права відповідають видам фактично визначених у законодавстві матеріальних виплат для осіб, що зазнали негативних наслідків

соціального ризику. Проте, соціальне забезпечення стосується не лише матеріальної допомоги, але й запобігання настанню соціальних ризиків. Тому можливо й виділити інститут соціального страхування, що буде спільним і для пенсійного права, і для права соціальної допомоги.

Окрім того, стрімко розвивається інститут соціальних послуг. Оскільки правове регулювання надання соціальних послуг є відносно новин в законодавстві, то й особливо потребує дослідження змісту й видів оціночних понять.

Варто погодитись із С. В. Вишневецькою, яка вважає, що розподілити право соціального забезпечення на інститути можливо за різними критеріями залежно від завдань дослідження та взаємодії між нормами права в конкретний проміжок часу [113, с. 205].

Для оціночних понять важливою є мета їх застосування та створення самої норми права в соціальному законодавстві. Відмінності між інститутами щодо підстави виплати соціальної допомоги чи її розміру не мають суттєвого значення, оскільки не змінюють спосіб тлумачення оціночного поняття.

Тож, проведене дослідження дозволяє виділити одразу декілька класифікацій видів оціночних понять в праві соціального забезпечення, що використовуються в національних підзаконних нормативно-правових актах. Деякі із них є новими, а деякі розширюють класифікації оціночних понять, що використовувалися у Конституції та Законах України, що можливо пояснити спільною сферою дії. Так, за критерієм приналежності до інституту в межах права соціального забезпечення можливо виділити такі види оціночних понять:

1. Оціночні поняття у сфері праці, що використовуються в національних підзаконних нормативно-правових актах;
2. Оціночні поняття у сфері захисту вразливих груп населення, що використовуються в національних підзаконних нормативно-правових актах;

3. Оціночні поняття у сфері соціального страхування, що використовуються в національних підзаконних нормативно-правових актах.

За критерієм характеру дії можливо розподілити оціночні поняття в праві соціального забезпечення, що використовуються в підзаконних нормативно-правових актах на:

1. Соціально-економічні оціночні поняття в праві соціального забезпечення, що використовуються в національних підзаконних нормативно-правових актах;

2. Управлінські оціночні поняття в праві соціального забезпечення, що використовуються в національних підзаконних нормативно-правових актах.

Також, оціночні поняття в праві соціального забезпечення, що використовуються в національних підзаконних нормативно-правових актах за критерієм змісту норми права поділяємо на:

1. Оціночні поняття, що містяться в матеріальних нормах права в праві соціального забезпечення, що використовуються в національних підзаконних нормативно-правових актах;

2. Оціночні поняття, що містяться в процесуальних нормах права в праві соціального забезпечення, що використовуються в національних підзаконних нормативно-правових актах.

Так, за критерієм інститутів у праві соціального забезпечення можливо виділити оціночні поняття, які використовуються в підзаконних актах у сфері праці. Варто зазначити, що трудове законодавство загалом й особливо в тих питаннях, що стосуються соціального забезпечення має доволі застарілий характер.

Це означає, що оціночні поняття з моменту їх запровадження й до сьогодні суттєво змінили свій зміст. Це стосується усіх понять, що описують як саме необхідно проводити комунікацію між роботодавцем та працівником, як саме виконувати свої обов'язки.

До прикладу О. А. Трюхан помічає, що в усьому трудовому законодавстві постійно порушується тематика справедливості, як безпосередньо в такому формулюванні, так й через вирази «належні», «справедливі» умови праці. Як помічає автор, соціально справедливим є такий стан, коли інтереси і працівника, і роботодавця реалізуються через соціальний діалог, вони є мінімумом виробничих та соціальних гарантій для людини в процесі її праці. Тому не можуть збігатися із поняттям комфортних чи належних умов праці [114, с. 181].

Тобто, оціночні поняття в праці тлумачаться саме через призму соціальних уявлень та цінностей, достатності соціальних гарантій та пенсійних виплат в майбутньому. На трудові відносини впливає соціальний діалог в ході якого визначаються умови праці та їх співвідношення із тими принципами, що визначені у законодавстві, що і є процедурою правозастосування оціночних понять.

Водночас проблема застарілості норм права обумовила потребу у доповненні та роз'ясненні тих понять у трудовому законодавстві, що мали чи й досі мають малу практику втілення.

До прикладу, ще у Постанові Кабінету Міністрів України «Про впорядкування застосування контрактної форми трудового договору» було видано ще у 1994 році, де позначається, що контрактом є особлива форма трудового договору, яка спрямовується на забезпечення умов заради заохочення ініціативності й самостійності працівників, із урахуванням індивідуальних здібностей та професійних навичок підвищення спільної відповідальності сторін, правового та соціального захисту працівників [115].

У даному випадку, оціночні поняття використовувалися для надання легальної дефініції іншому правовому поняттю. Аналізуючи таку дефініцію й практику використання трудових контрактів можливо дійти висновку, що воно уже не відповідає дійсності навіть за умови вільного трактування змісту.

Так, соціальний захист працівників проводиться лише згідно із законом, а самостійність та ініціативність працівників не завжди вимагається, особливо для працівників, що перебувають у трудових відносинах із державою та повинні суворо виконувати накази. Причиною виникнення даної ситуації є те, що було використано оціночні поняття, які мають яскраво виражену емоційну забарвленість, як то «ініціативність» чи «навички спільної відповідальності».

Оціночні поняття права соціального забезпечення у сфері праці повинні збільшувати свободу дій суб'єктів трудових відносин та коло ситуацій у яких надається соціальна допомога чи діють соціальні гарантії. Емоційна забарвленість такої термінології лише погіршує її пристосування до кожної конкретної ситуації.

Іншим прикладом використання оціночних понять у праві соціального забезпечення у сфері праці є ст. 1 Постанови Кабінету Міністрів України «Про роботу за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій», де зазначено, що обмеження для сумісництва поширюються на працівників окремих професій, що зайняті на важких роботах та роботах із шкідливими та небезпечними умовами праці, додаткова робота яких може призвести до наслідків, які негативно позначаються на стані їх здоров'я та безпеці виробництва, а також на неповнолітніх працівників та вагітних жінок [116].

На сьогодні, перелік важких робіт, що мають шкідливі та небезпечні умови праці існує лише для неповнолітніх, на яких й так поширюється обмеження без винятків. Також, існує перелік робіт, виконання яких дає право працівнику на пенсію на пільгових умовах.

Так, Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження списків виробництв, робіт, професій, посад і показників, зайнятість в яких дає право на пенсію за віком на пільгових умовах» [117] містить Список 1 «виробництв, робіт, професій, посад і показників на підземних роботах, на

роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці, зайнятість в яких повний робочий день дає право на пенсію за віком на пільгових умовах» та Список 2 «виробництв, робіт, професій, посад і показників на роботах із шкідливими і важкими умовами праці, зайнятість в яких повний робочий день дає право на пенсію за віком на пільгових умовах» [117].

Проте, навіть аналіз назв таких списків визначає можливість праці в них не повний робочий день, а отже й сумісництво. Зрозуміло, що за умов відсутності переліку робіт, перебуваючи на яких заборонено сумісництво використання наведених підзаконних актів є найбільш доцільним. Разом з тим, із норми права щодо обмеження зрозуміло, що обмеження поширюється й на тих працівників, «додаткова робота яких може призвести до наслідків, які негативно позначаться на стані їх здоров'я».

Саме таке формулювання і є оціночним в умовах чинного законодавства. Праця особи на двох роботах, що вимагають використання комп'ютерних технологій негативно вплине на її зір, адже навантаження буде подвійним. Більше того, праця за сумісництвом у будь-якому випадку передбачає збільшене навантаження на організм працівника та перевтому.

Відповідно, тлумачити таке оціночне поняття можливо таким чином, що заборона сумісництва поширюватиметься на усіх працівників без винятку, адже для них існує підвищена загроза настання соціального ризику щодо втрати працездатності. Тобто, оціночні поняття у сфері праці, що стосуються питань соціального забезпечення повинні мати більш професійний та спеціалізований характер.

На думку М. І. Іншина, для оціночних понять у сфері праці є характерними такі ознаки:

відсутність остаточної конкретизації оціночного поняття;

регулювання дозволяє часткову конкретизацію в локальних чи індивідуальних угодах;

характеризує будь-який елемент трудових й пов'язаних із ним відносин [28, с. 162].

Дійсно, аналіз підзаконних актів свідчить, що навіть на такому рівні досі вживаються оціночні поняття, що жодним чином не уточнюється чи пояснюються.

Конкретизація в індивідуальних угодах є не обов'язковою, а тому неможливо точно стверджувати про її поширеність та вплив, особливо в питаннях соціального забезпечення.

Таким чином, до особливостей оціночних понять в праві соціального забезпечення, що використовуються в підзаконних нормативно-правових актах у сфері праці зараховуємо такі:

1. Оціночні поняття в праві соціального забезпечення, що використовуються в підзаконних нормативно-правових актах у сфері праці має на меті збільшення свободи праці. З моменту розвитку ринку праці, участь держави в трудових відносинах все зменшується, що й стосується питань соціального забезпечення. Тому, визначаються лише мінімальні розміри соціальних допомог, заробітної плати, а роботодавець може їх збільшувати чи залишати залежно від індивідуальних домовленостей. Такий підхід є більш гнучким та пристосованим до економічних умов в державі.

2. Оціночні поняття в праві соціального забезпечення, що використовуються в підзаконних нормативно-правових актах у сфері праці виконують функцію роз'яснення та деталізації. Така ситуація пояснюється застарілим характером норм права, що встановлені на рівні законів, а тому підзаконні акти застосовуються впроваджують більш сучасну термінологію, запроваджують нові підходи до трактування законодавчих понять. Це допомагає підтримувати регулювання трудових відносин у сфері праці актуальним.

3. Оціночні поняття в праві соціального забезпечення, що використовуються в підзаконних нормативно-правових актах у сфері праці

мають емоційне та морально-етичне забарвлення. Такі оціночні поняття допомагають глибше розкрити призначення й завдання термінів або ж виступають критеріями оцінювання поведінки суб'єктів трудових відносин. Однак, такий підхід може суттєво негативно вплинути на можливість отримати соціальне забезпечення та його обсяг через суб'єктивізм.

Наступним видом оціночних понять в праві соціального забезпечення, що використовуються в підзаконних нормативно-правових актах за критерієм приналежності до інституту права є оціночні поняття у сфері захисту вразливих груп населення. На сьогодні, законодавство, що регулює соціальне забезпечення та матеріальну допомогу для осіб, що зазнали негативних наслідків настання соціального ризику є не систематизованим. Це впливає й на структуру підзаконних актів, адже вони є мало узгодженими між собою та можуть допускати колізійність, виникнення прогалін, суперечність окремим нормам непрофільних законів. Для оціночних понять це означає, що єдиного та загального підходу до їх тлумачення, поширеної практики тлумачення не може бути сформовано, а отже й сам захист права на соціальне забезпечення відбувається менш ефективно.

Т. В. Семигіна помічає, що соціальні послуги в різних законодавчих актах мають різні ознаки або ж навіть перелік. Для органів місцевого самоврядування визначено обов'язок надання базових соціальних послуг, коли ж базовість тих чи інших послуг є сумнівною, оскільки, наприклад потребує знання мови жестів чи використання спеціальної техніки [118, с. 74].

Тобто, через несистематизованість соціального законодавства, оціночні поняття в даній сфері не дозволяють правозастосувачами розуміти в чому ж суть їх обов'язків та які цілі поставлено.

Така ситуація пояснюється тим, що регулювання діяльності посадових осіб органів публічної влади, які завжди є суб'єктами відносин із соціального забезпечення вразливих груп населення, має переважно адміністративний

характер, а тому оціночні поняття в такому правому регулюванні порушують цілісність функціонування певного органу.

Поширеним є використання оціночних понять під час формулювання стратегій та планів розвитку соціальної сфери для вразливих груп населення. Так, у формулюванні очікуваних результатів дії в Розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року» використовуються такі вирази, як: «отримання безперешкодного доступу до об'єктів фізичного оточення; спрощений доступ до цифровізованих соціальних послуг; отримувати інформацію у найзручніший спосіб; участь в політичних процесах та громадській діяльності; вільний доступ до освіти» [119]. Проблемою таких оціночних понять є місце їх використання, адже для визначення того чи було досягнуто результати певної стратегії необхідно використовувати конкретні показники. Для сфери соціального забезпечення вразливих груп населення це можливо завдяки порівнянню кількості працевлаштованих осіб з інвалідністю, випадків захисту від дискримінації, рівня працевлаштування, збільшенню відсотку осіб із малозабезпечених, багатодітних сімей, що отримують вищу освіту. Зі свого боку, вираз «вільний доступ до освіти» можливо тлумачити будь-яким чином.

Так, на сьогодні, право на освіту, зокрема вищу має кожна особа, що забезпечено завдяки прозорому вступу та поданню документів за допомогою інформаційних технологій. Користуватися даним правом чи ні, є індивідуальним вибором. За таким підходом ціль щодо вільного доступу уже виконана.

Зі свого боку, очевидними є проблеми навчання у вищих закладах освіти дітей із віддалених, сільських місцевостей, можливість проживати та навчатися комфортно для студентів із інвалідністю. Тому, використання оціночних понять в стратегічних підзаконних актах є доречним під час формування мети, а не очікуваних результатів.

Схожа ситуація щодо правового регулювання моніторингу якості оцінки соціальних послуг, адже у ст. 4 Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення моніторингу надання та оцінки якості соціальних послуг» визначено, що до його завдань входить «забезпечення жителів адміністративно-територіальної одиниці якісними соціальними послугами, які відповідають їх потребам; розвиток ринку соціальних послуг згідно з реальними потребами отримувачів» [120].

У даному випадку, використання оціночних понять є уже частково виправданим. Очевидно, що «якісна соціальна послуга», як оціночне поняття має критерії вимірювання, серед яких швидкість надання соціального забезпечення, доступність, дотримання правил етичної поведінки, відповідність цінам та витратам для підтримання гідного рівня життя, безперервність надання соціального забезпечення.

Тому, доречним було б уточнити такий вираз, що швидко можливо здійснити враховуючи підзаконний характер. З іншого боку, «реальні потреби споживачів» вказують на обов'язок органів моніторингу якості соціальних послуг дізнаватися, які потреби та яким чином їх вирішити бажає особа, яка зазнала соціального ризику. Уточнення ж лише обмежували способи задоволення таких соціальних потреб.

Слід констатувати, що для оціночних понять у праві соціального забезпечення, що використовуються в підзаконних нормативно-правових актах у сфері захисту вразливих груп населення властивими є такі особливості:

1. Оціночні поняття у праві соціального забезпечення, що використовуються в підзаконних нормативно-правових актах у сфері захисту вразливих груп населення мають програмний характер. Це означає, що вони лише встановлюють напрямок, окреслюють спосіб виконання певної дії. Такі оціночні поняття використовуються для опису мети й завдань, принципів та

результатів діяльності органів публічної влади, запровадження нових технологій чи втілення стратегій.

2. Оціночні поняття у праві соціального забезпечення, що використовуються в підзаконних нормативно-правових актах у сфері захисту вразливих груп населення орієнтовані на непередбачувані соціальні ризики. Кількість таких ризиків та випадків за яких вони можуть настати є значно більшими й з часом все збільшуються. Оціночні поняття в підзаконних актах дозволяють швидко пристосуватися до змін, врахувати нові обставини в трудових відносинах, стані здоров'я та обумовлює їх широку розповсюдженість в підзаконних актах щодо надання соціальних послуг.

3. Оціночні поняття у праві соціального забезпечення, що використовуються в підзаконних нормативно-правових актах у сфері захисту вразливих груп населення не відповідають тим, що вживаються в на рівні Законів та Конституції України. В окремих випадках можливі навіть колізії між оціночними поняттями, які використовуються в підзаконних актах. Це пояснюється безсистемністю соціального законодавства, що уповільнює прийняття змін та ускладнює знаходження проблемних аспектів. Оціночні поняття можуть мати синонімічний характер або ж інший порядок викладення, що й впливає на швидкість їх знаходження.

Ще одним видом оціночних понять в праві соціального забезпечення, що використовуються в підзаконних нормативно-правових актах за критерієм приналежності до інституту права є оціночні поняття у сфері соціального страхування. Дана сфера охоплює відносини щодо сплати страхових внесків з боку працівника заради накопичення матеріальних коштів для покриття негативних наслідків настання соціального ризику, як то безробіття чи виходу на пенсію. О. Є. Буряченко зазначає, що пенсійне забезпечення регулюється двома типами підзаконних актів. Перший тип складається із наказів та інструкцій, які надаються згідно з його правом надавати пояснення про порядок застосування певних законодавчих актів. Друга група

складається із роз'яснень керівного типу, що приймаються у формі листів й інструкцій до підлеглих органів [121, с. 53].

Аналогічна ситуація щодо підзаконних актів складається й в інших видах соціального страхування. Підзаконні акти можуть стосуватися або ж діяльності самого органу публічної влади, або його взаємовідносин із суб'єктами права, які є учасниками системи соціального страхування. В обох випадках використання оціночних понять допомагає краще донести сутність обов'язку та способу його виконання.

До прикладу, у ст. 2 Порядку видачі та зразка свідоцтва про загальнообов'язкове державне соціальне страхування визначено, що страхове свідоцтво є єдиним для всіх видів загальнообов'язкового державного соціального страхування документом суворої звітності, який підтверджує право на одержання послуг та матеріального забезпечення [122]. Використання оціночного поняття «сувора звітність» свідчить про те, що не допускається будь-яке порушення змісту, подання недостовірних документів, що контролюється з боку вповноважених органів на регулярній основі. Рівень же суворості визначається саме індивідуальним уявленням про це правозастосувача.

У даному випадку, знову зустрічається емоційне забарвлення оціночного поняття, але в контексті документації із соціального страхування суб'єктивізм тлумачення обмежується.

Також, С. Д. Нечипоренко помічає, що соціальне страхування є не лише соціальною, але й економічною категорією, що застосовується до різних резервів (матеріальних та грошових), що є необхідними для відшкодування збитків чи надання допомоги, а тому може існувати в обов'язковій та добровільній формах [123, с. 59].

Тобто, оціночні поняття в сфері соціального страхування тісно пов'язані із термінологією економічних наук та зокрема бухгалтерського обліку. Це також визначає їх професійний характер та складену будову. Оціночні

поняття лише доповнюють зміст норми права, а не визначають його, як це було у випадку із сферами праці чи захисту вразливих груп населення.

Прикладом слугує ст. 3 Порядку підтвердження наявного трудового стажу для призначення пенсій за відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній, де вказано, що підтверджувати трудовий стаж необхідно тоді, коли в трудовій книжці відсутні необхідні записи, неточні чи неправильні записи про період роботи [124].

Підтвердження трудового стажу необхідно для отримання пенсійного забезпечення відповідно до часу проведеного на роботі. Тому важливо перевіряти достовірність даних, що подаються до вповноваженого органу. Саме цим пояснюється використання оціночних понять для опису порушень, які не допускають прийняття трудової книжки. Зрозумілим є оціночне поняття «необхідного запису», адже існують чітко сформовані вимоги до інформації, яка має міститись в трудовій книжці.

Також, позитивно слід оцінити формулювання «неправильні записи», тобто записати, які містять недостовірну інформацію або таку, яка не є необхідною для розміщення в трудовій книзі. Водночас, уже вираз «неточні дані» є доволі сумнівним, адже дозволяє зловживати повноваженнями посадовим особам. Так, неточні записи можуть бути і через виправлену помилку у слові, як й через зміну назви компанії, зміну року початку чи звільнення з місця роботи. Кожна така зміна має різний вплив на правдивість, а отже повинно бути здійснено роз'яснення щодо ваги таких помилок для вимагання додаткових документів заради призначення пенсійного забезпечення.

Можливо резюмувати, що оціночні поняття у сфері соціального страхування в праві соціального забезпечення, що використовуються в підзаконних нормативно-правових актах мають наступні особливості:

1. Оціночні поняття у сфері соціального страхування в праві соціального забезпечення, що використовуються в підзаконних нормативно-правових

актах тісно пов'язані із поняттями у сфері праці. Так, належна реалізація оціночних понять в трудовій сфері щодо дотримання обов'язку з охорони праці, відпусток й головне офіційного працевлаштування обумовлює можливість наступного застосування усіх оціночних понять в сфері соціального страхування. Чим більш чітким є дотримання трудового законодавства, тим меншою є ймовірність зловживання повноваженнями шляхом невірної трактування оціночних понять вповноваженими особами в сфері соціального страхування під час надання страхових виплат.

2. Оціночні поняття у сфері соціального страхування в праві соціального забезпечення, що використовуються в підзаконних нормативно-правових актах обмежені змістом адміністративних процедур. Якщо втілення інших соціальних прав допускає свободу у виборі способу реалізації або ж обсягу такого права, то право на соціальне страхування може реалізуватися лише у порядку, визначеному чинним законодавством. Для оціночних понять це означає, що існує чітка процедура отримання страхових внесків та сплати страхових виплат. Відповідно, тлумачення оціночних понять обмежено варіантами адміністративних процедур залежно від дотримання законодавства й належного оформлення документів.

3. Правозастосувачами оціночних понять в праві соціального забезпечення, що використовуються в підзаконних нормативно-правових актах є лише вповноважені особи органів публічної влади, що діють в сфері соціального страхування. У даному випадку, особа, що є отримувачем страхових виплат не може вплинути на зміст норми права та обрати який спосіб тлумачення обрати. Це пов'язано знову ж адміністративним характером соціального страхування та забезпеченням рівних умов для усіх суб'єктів соціального страхування.

За критерієм характеру дії можливо розподілити оціночні поняття в праві соціального забезпечення, що використовуються в підзаконних нормативно-правових актах на соціально-економічні та управлінські.

Соціально-економічні оціночні поняття в підзаконних актах, як вид сформувався на основі норм права, які регулюють економічні та соціальні питання проведення соціального забезпечення.

На відміну від оціночних понять на рівні законів, які можливо розглядати окремо, як економічні чи як соціальні, оціночні поняття на підзаконному рівні стосуються одразу двох наведених сфер через тісний взаємозв'язок їх сутностей та деталізований характер самого підзаконного регулювання.

Про це й наголошує Т. О. Ващенко, який вважає доречним використання категорії саме економічно-соціального захисту, який проводиться через прийняття економічних рішень та соціальних гарантій задля забезпечення вільного розвитку усього населення шляхом надання працездатному населенню гідних умов покращення свого добробуту [125, с. 42].

Відповідно, застосувати оціночні поняття що використовуються на підзаконному рівні належно можливо лише із урахуванням і соціальних, і економічних аспектів сутності. Економічна сторона оціночного поняття стосується раціональності певного способу використання коштів та їх достатності для цілей, які визначаються уже соціальними аспектами сутності певного права.

Зі свого боку, соціальний характер оціночного поняття повинен співвідноситись та обумовлюватися реальними можливостями держави надати соціальне забезпечення, адже в іншому випадку норму права неможливо буде втілити.

Прикладом соціально-економічного оціночного поняття, яке застосовується в підзаконному регулюванні є Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року», де наведено такі інструменти її втілення, як: забезпечення стійких механізмів фінансування ініціатив, що направлені на запровадження фізичної доступності;

забезпечення придбання моделей рухомого складу транспорту, які максимально пристосовані до потреб перевезення мало мобільних груп населення [119].

Так, використовуються такі формулювання, як «стійкий механізм фінансування ініціатив» та «максимально пристосований рухомий склад транспорту».

Під стійким механізмом в загальному контексті розуміють той, що залишається незмінним та актуальним протягом тривалого часу у зв'язку з відповідністю технологіям, соціальним уявленням та потребам та водночас незалежним від політичних та економічних змін. Проте, стійкий механізм фінансування потребує ще й знань у фінансовій сфері, що й надає такому оціночному поняттю подвійної сутності.

Зі свого боку, у виразі «максимально пристосований транспорт» переважаючим є соціальний аспект, адже орієнтиром виступають фізичні можливості мало мобільних груп населення. Разом з тим, економічний контекст обумовлює кількість такого транспорту, рівень пристосованості під індивідуальні потреби.

Ще одним прикладом може слугувати ст. 34 Постанова Кабінету Міністрів України «Про організацію надання соціальних послуг», де визначено, надавач соціальних послуг може проводити термінове втручання в кризову ситуацію задля негайного усунення чи мінімізації наслідків кризової ситуації, у тому числі через надання психологічної підтримки, виїзду мобільної бригади, бригади швидкої допомоги, працівників Національної поліції [126].

Оціночне поняття «кризова ситуація» в повній мірі залежить від суб'єктивного аналізу надавача послуг, виходячи з економічних мотивів (достатність їжі, гідне житло та одяг відповідний погодним умовам) та соціальних мотивів (факти жорстокого поводження, фізичного та психологічного насилля). Крім того, оціночне поняття «кризова ситуація»

вказує й на те, що такий тривале продовження такого стану може призвести до серйозних негативних наслідків, а тому подолання кризової ситуації має бути негайним.

Можливо резюмувати, що соціально-економічні оціночні поняття в праві соціального забезпечення, що використовуються у підзаконних нормативно-правових актах мають такі особливості:

1. Соціально-економічні оціночні поняття в праві соціального забезпечення, що використовуються у підзаконних нормативно-правових актах є безсистемними. Тобто, оціночні поняття є взаємопов'язаними та зрозумілими лише в межах одного підзаконного акту або ж навіть норми права. В інших випадках, може бути використано відмінні вирази й формулювання для позначення того ж правового явища. Така ситуація спричиняє колізії та прогалини, а велика кількість підзаконних актів не дозволяє якісно контролювати та виправляти недоліки у використанні соціально-економічних оціночних понять.

2. Соціально-економічні оціночні поняття в праві соціального забезпечення, що використовуються у підзаконних нормативно-правових актах мають подвійну сутність. Соціальна сутність таких оціночних понять полягає в обумовленості соціальними потребами, обов'язком держави надавати соціальне забезпечення, а достатність та ефективність визначається саме соціальними критеріями. Тобто, соціальна сутність гарантує змінність тлумачення оціночного поняття, його гнучкість. Зі свого боку, економічна сутність оціночного поняття визначає реальну можливість втілити певну норму права у життя, коли ж спосіб втілення обмежується соціальними цінностями та уявленнями. Економічна сутність гарантує стабільність у підходах до застосування оціночних понять, їх відповідність економічним можливостям держави чи певної території.

3. Соціально-економічні оціночні поняття в праві соціального забезпечення, що використовуються у підзаконних нормативно-правових

актах переважно мають самостійний зміст. Їх самостійність полягає у незалежності від контексту норми права в які вони вживаються. Це, у свою чергу, вказує на загальнозживаність таких термінів й поза законодавчою термінологією у побутовому та професійному житті суб'єктів права. Крім того, самостійність полягає й у незалежності від оціночних понять, що вживаються в Законах України та Конституції України. Така ситуація пояснюється використанням синонімічних, але не тотожних оціночних понять.

Ще одним видом оціночних понять в праві соціального забезпечення, що використовуються в підзаконних нормативно-правових актах є управлінські. Такі оціночні поняття використовуються для регулювання діяльності посадових осіб та визначення компетенції, завдань й функцій органів публічної влади, що реалізують державну політику в сфері соціального забезпечення.

Оскільки, такими суб'єктами є не лише органи виконавчої влади, але й, наприклад, Уповноважений Верховної Ради України чи органи місцевого самоврядування, то оціночні поняття та їх тлумачення суттєво різняться в кожному підзаконному акті.

Щодо сутності управлінських оціночних понять, то для її розуміння необхідно більш детально ознайомитися із трактуванням державної політики у соціальній сфері. К. В. Денисенко пропонує розглядати її у вузькому та широкому підходах. Згідно з широким підходом, державна політика є заходами організаційного змісту, що направлені на добробут й забезпечення життя громадян. Відповідно до вузького підходу, державною політикою в соціальній сфері є управлінська діяльність державних інститутів щодо формування та реалізації соціального захисту та забезпечення [127, с. 98].

Тобто, в будь-якому із наведених випадків, сутністю державної політики є впорядкування відносин між органами публічної влади та діяльності органів публічної влади, як надавачів соціальних та адміністративних послуг.

Роль оціночних понять в такому випадку полягає у наданні орієнтирів та цілей діяльності для органів публічної влади, яких неможливо досягнути в межах виконання декількох наказів чи реалізації певних окремих повноважень, а також встановлення принципів їх постійного функціонування. Використання оціночних понять в такому випадку є доцільним, адже надмірна зарегульованість діяльності органів публічної влади не дозволяла б їм надавати допомогу в усіх випадках настання соціальних ризиків.

Як вірно підкреслює К. В. Дубич, однією із основних функцій держави є соціальна, яка полягає в обслуговуванні певних різних прошарків населення та допомозі в реалізації наданих їм рівних соціальних прав та свобод [128, с. 58].

Оскільки способи реалізації таких послуг урізноманітнюються, особливо завдяки цифровізації, то й використання виключно адміністративно-правових методів правового регулювання стримувало б розвиток надання державних послуг відповідно до потреб населення.

Тобто, управлінські оціночні поняття незважаючи на те, що використовуються в адміністративній, організаційній сферах є частиною саме диспозитивного правового регулювання.

Прикладом управлінський оціночних понять може слугувати ст. 3 Постанови Кабінету Міністрів України «Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах», де визначено, що діяльність суб'єктів, які забезпечують соціальний захист дітей, що перебувають у складних життєвих обставинах, здійснюється із дотриманням таких принципів:

належна увага до складних життєвих обставин дитини;

ефективна взаємодія суб'єктів між собою та з інститутами громадянського суспільства;

забезпечення пріоритетності прав та безпеки дитини [129].

Аналіз використаних оціночних понять, як то «ефективна взаємодія» чи «належна увага» свідчать про те, що вони висвітлюють якісну характеристику конкретної адміністративної дії.

Управлінські оціночні поняття вказують на те, до чого саме повинна прагнути кожна посадова особа під час реалізації своїх повноважень із соціального забезпечення.

Відповідно до ст. 2.3 Порядку надання послуг з професійної орієнтації осіб надання профорієнтаційних послуг за потреби може надаватися неодноразово, а в ст. 4.1 визначено, що перспективний графік проведення профорієнтаційних заходів формується відповідно до аналізу потреби ринку праці [130].

Такий приклад свідчить, що управлінські оціночні поняття можуть мати й темпоральний характер та вказувати про те, за яких умов та як швидко повинна надаватися публічна послуга в соціальній сфері. Разом з тим, потреба надання неодноразової допомоги з профорієнтації визначається вповноваженим суб'єктом суб'єктивно, що є небезпечним у відносинах із соціального забезпечення, адже збільшує залежність отримувача публічних послуг в соціальній сфері від зовнішніх обставин.

Тож, особливостями управлінських оціночних понять у праві соціального забезпечення, що використовуються в підзаконних нормативно-правових актах вважаємо:

1. Використання управлінських оціночних понять у праві соціального забезпечення, що використовуються в підзаконних нормативно-правових актах обумовлено наявністю соціального обов'язку держави. Виконання такого обов'язку відбувається через організаційну та управлінську діяльність із соціального забезпечення. На рівні Законів України визначаються загальні обов'язки та повноваження і лише на підзаконному рівні встановлюється специфіка їх реалізації, зокрема завдяки управлінським оціночним поняттям.

2. Управлінські оціночні поняття у праві соціального забезпечення, що використовуються в підзаконних нормативно-правових актах мають адміністративний та процедурний характер. Тобто, такі оціночні поняття використовуються для опису різних процедур та процесів, які виконуються для надання соціального забезпечення. В більшості випадків, управлінські оціночні поняття розміщуються в адміністративному законодавстві, хоча й мають соціальний характер.

3. Реалізація управлінських оціночних понять у праві соціального забезпечення, що використовуються в підзаконних нормативно-правових актах повинна бути безперервною. Для оціночних понять, що використовуються для регулювання втілення суб'єктом права його соціальних права, їх використання може мати одиничний характер. Управлінські оціночні поняття впливають на спосіб, якість та періодичність виконання тих чи інших обов'язків посадовими особами органів публічної влади й відповідно застосовуються регулярно. Тому й їх тлумачення, сприяння спільному розумінню управлінський оціночних понять має суттєвий вплив на рівень соціального забезпечення населення та ефективність проведення державної політики в даній сфері.

Оціночні поняття в праві соціального забезпечення, що використовуються в підзаконних нормативно-правових актах можливо й класифікувати за критерієм змісту норми права.

Так, виділяємо оціночні поняття, що є частиною матеріальних норм права в соціальній сфері. Досліджувані оціночні поняття застосовуються для опису прав й обов'язків, закріплюють принципи права соціального забезпечення чи його інститутів.

Тобто, призначенням таких норм права та оціночних понять у них є висвітлення, що певне право існує та може бути використаним суб'єктом відносин з соціального забезпечення у випадку потреби. Оціночні поняття розширюють обсяг змісту матеріальної норми права та визначають в яких

межах воно може бути реалізовано, а отже й обумовлює наступний зміст процесуальних та процедурних норм права.

Прикладом оціночного поняття, що є частиною матеріальних норм права в соціальній сфері може бути ст. 6.2 Порядку професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації зареєстрованих безробітних, де зазначено навчальний заклад, що проводить навчання безробітних має право на отримання суми витрат на професійне навчання та проживання та при цьому зобов'язаний забезпечувати проведення навчального та виробничого процесу, умови проживання й своєчасність надання достовірної та точної інформації й документації для фінансових розрахунків, інформувати центр зайнятості про відвідування занять слухачем, припинення занять без поважних причин [131].

Так, матеріальна норма права, у даному випадку, стосується обов'язків сторони, що надає освітні послуги для забезпечення права на працю та захисту від безробіття. Можливо помітити використання і загально побутових термінів, як то «точний», «своєчасний», «поважні причини», так й професійної термінології, наприклад «документації для фінансових розрахунків».

Відмінністю від процесуальних норм є те, що такі поняття не допомагають зрозуміти яким саме чином відбувається виконання обов'язок, які інструменти та який підрозділ чи посадова особа суб'єкта надання освітніх послуг вповноважена на комунікацію із центром зайнятості.

Таким чином, для оціночних понять, які є частиною матеріальних норм права в праві соціального забезпечення, що використовуються в підзаконних нормативно-правових актах характерними є такі особливості:

1. Оціночні поняття, що є частиною матеріальних норм права в соціальній сфері мають первинний характер відносно процесуальних. Тобто, такі оціночні поняття встановлюють межі в яких надалі визначаються процедури втілення того чи іншого соціального права, надається соціальне

забезпечення. Тому, наведені оціночні поняття є менш характерним для підзаконних нормативно-правових актів, але використовуються у випадку наявності прогалин в законах. Дана ситуація й обумовлює тісний зв'язок між розумінням змісту норми права та способом його втілення.

2. Використання оціночних понять, які є частиною матеріальних норм права в праві соціального забезпечення, що використовуються в підзаконних нормативно-правових актах має на меті закріплення за певними можливостями в соціальній сфері правового характеру. В даному контексті, це означає, що матеріальна норма права визначає, які дії є правовими з боку суб'єктів відносин у сфері соціального забезпечення. Оскільки, зміни в соціальній сфері та відносинах відбуваються швидко, а інколи й непередбачувано, то оціночні поняття гарантують тривалість дії та актуальності усієї норми права.

3. Тлумачення оціночних понять, які є частиною матеріальних норм права в праві соціального забезпечення, що використовуються в підзаконних нормативно-правових актах вимагає урахування кореспондуючого характеру прав та обов'язків суб'єктів відносин із соціального забезпечення. Тобто, для розуміння змісту таких оціночних понять недостатньо проаналізувати всього одну норму права, необхідно врахувати її взаємозв'язки у межах підзаконного акту та інших законодавчих актів в соціальному та адміністративному законодавстві. Така ситуація пояснюється відсутністю системності в правовому регулюванні та впливом оціночних понять з різних інститутів соціального забезпечення сутність один одного.

Також, за критерієм змісту норми права виділяємо оціночні поняття, що є складовою процесуальних норм права в праві соціального забезпечення, що використовуються в підзаконних нормативно-правових актах. Процесуальні норми права визначають порядок, процедуру реалізації певного соціального права чи виконання обов'язку, вказує на послідовність дій з боку

вповноважених осіб. Окрім того, процесуальні норми регулюють й порядок прийняття інших норм права на підзаконному рівні.

Прикладом оціночних понять, що є складовою процесуальних норм права є ст. 3.6 Порядку оцінки відповідності критеріям репрезентативності та підтвердження репрезентативності суб'єктів сторін профспілок та організацій роботодавців зазначено, що неподання профспілками чи їх організаціями та об'єднаннями документів чи їх неналежне оформлення, Комісія повідомляє їх про це протягом трьох днів; а в ст. 3.7 визначено, що за обґрунтованим рішенням Голови Національної служби посередництва та примирення чи керівника відділення, термін аналізу та перевірки документів може бути продовжений, але не більше, ніж на 10 робочих днів [132].

Такі норми права визначають яким чином та протягом якого часу відбувається аналіз репрезентативності профспілок. Оціночні поняття, такі як «обґрунтоване рішення» чи «неналежне оформлення» використовуються для опису якості певної діяльності.

На відміну від оціночних понять в матеріальних нормах права, де вони є необхідністю, у даному випадку, оціночні поняття можуть негативно впливати та структурність та послідовність втілення процедури. Так, не зрозуміло, які саме рішення Голови вважати обґрунтованими, а які ні, як й не зрозуміло, що саме вважати неналежним оформленням. До прикладу, може бути здійснена пунктуаційна помилка або ж помилка в кількості членів профспілки, що зовсім по різному впливатимуть на кінцевий результат.

Ще одним прикладом слугує ст. 17 Порядку підтвердження наявного трудового стажу для призначення пенсій за відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній, відповідно до якої, у випадку відсутності документів, що підтверджують стаж роботи та неможливість їх отримання через настання воєнних дій, стихійного лиха, аварії, катастрофи чи інших надзвичайних ситуацій стаж роботи, що надає право на пенсію, встановлюється за показаннями не менше двох свідків [124].

Перелік надзвичайних ситуацій є невичерпним, а тому використання оціночного поняття «інші» лише сприяє отриманню соціального забезпечення у кожному із випадків настання соціального ризику. Разом з тим, для кращого тлумачення таких оціночних понять необхідним є ознайомлення із різними нормативно-правовими актами, у тому числі з інших частин законодавства, що вимагає ініціативності з боку вповноважених осіб.

Тож, для оціночних понять, що є складовою процесуальних норм права у праві соціального забезпечення та, які використовуються в підзаконних нормативно-правових актах характерними є такі особливості:

1. Оціночні поняття, що є складовою процесуальних норм права у праві соціального забезпечення та, які використовуються в підзаконних нормативно-правових актах описують темпоральні та якісні характеристики діяльності. Так, темпоральні характеристики стосуються швидкості й тривалості виконання певного обов'язку чи повноваження суб'єктами відносин із соціального забезпечення. Якісні характеристики визначають ефективність та результативність проведених дій на стан соціального забезпечення на локальному, регіональному чи вседержавному рівні.

2. Оціночні поняття, що є складовою процесуальних норм права у праві соціального забезпечення та, які використовуються в підзаконних нормативно-правових актах є динамічними. Тобто, такі оціночні поняття змінюють своє значення залежно від обставин конкретного випадку із соціального забезпечення. Динамічність сприяє швидкому проходженню усіх процедур для отримання соціального забезпечення.

3. Надмірне поширення оціночних понять, що є складовою процесуальних норм права у праві соціального забезпечення та, які використовуються в підзаконних нормативно-правових актах є загрозою порушення логічної послідовності надання соціальних послуг. Процесуальні норми права у соціальній сфері вирізняються своєю точністю. Тому,

використання оціночних понять може порушити чи суттєво вповільнювати задуманий порядок надання соціальної допомоги чи інших послуг або ж навіть перетворити норму права на декларативну. В даному контексті, важливим є обов'язкове визначення юридичної відповідальності за повне не виконання процесуальної норми права, що містить оціночні поняття.

Отже, проведені дослідження дозволило з'ясувати, що оціночні поняття в праві соціального забезпечення, що використовуються у національних підзаконних нормативно-правових актах є більш варіативними та різноманітними в порівнянні із тими, що використовуються в Законах України. Оціночні поняття в підзаконних актах мають в більшій мірі загальнозживаний характер та допускають емоційність й суб'єктивність тлумачення.

Позитивно слід оцінити використання оціночних понять у матеріальних нормах права для вирішення проблеми прогалин у правовому регулюванні відносин із соціального забезпечення. Також, використання управлінських оціночних понять сприяє гнучкості та адаптивності соціальних послуг та соціального забезпечення. Водночас, контролю потребує використання оціночних понять нормах права підзаконних актів, що мають процесуальний характер.

Висновки до Розділу 2

1. Визначено, що оціночні поняття в праві соціального забезпечення, що використовуються в Конституції України та Законах України залежно від їх сутності поділяються на:

1) Оціночні поняття в праві соціального забезпечення, що використовуються в Конституції України та Законах України економічного характеру;

2) Оціночні поняття в праві соціального забезпечення, що використовуються в Конституції України та Законах України соціального характеру.

2. З'ясовано, що для загальнозживаних оціночних понять у сфері соціального забезпечення, що використовуються у Конституції України та Законах України характерними є такі особливості:

1) Загальнозживані оціночні поняття у сфері соціального забезпечення, що використовуються у Конституції України та Законах України доступні до розуміння на побутовому рівні.

2) Розуміння загальнозживаних оціночних понять у сфері соціального забезпечення, що використовуються у Конституції України та Законах України обумовлене позаправовими чинниками.

3) Загальнозживані оціночні поняття у сфері соціального забезпечення, що використовуються у Конституції України та Законах України не використовуються самостійно.

3. Визначено, що соціально-економічні оціночні поняття в праві соціального забезпечення, що використовуються у підзаконних нормативно-правових актах мають такі особливості:

1. Соціально-економічні оціночні поняття в праві соціального забезпечення, що використовуються у підзаконних нормативно-правових

актах є безсистемними. Тобто, оціночні поняття є взаємопов'язаними та зрозумілими лише в межах одного підзаконного акту або ж навіть норми права. В інших випадках, може бути використано відмінні вирази й формулювання для позначення того ж правового явища. Така ситуація спричиняє колізії та прогалини, а велика кількість підзаконних актів не дозволяє якісно контролювати та виправляти недоліки у використанні соціально-економічних оціночних понять.

2. Соціально-економічні оціночні поняття в праві соціального забезпечення, що використовуються у підзаконних нормативно-правових актах мають подвійну сутність. Соціальна сутність таких оціночних понять полягає в обумовленості соціальними потребами, обов'язком держави надавати соціальне забезпечення, а достатність та ефективність визначається саме соціальними критеріями. Тобто, соціальна сутність гарантує змінність тлумачення оціночного поняття, його гнучкість. Зі свого боку, економічна сутність оціночного поняття визначає реальну можливість втілити певну норму права у життя, коли ж спосіб втілення обмежується соціальними цінностями та уявленнями. Економічна сутність гарантує стабільність у підходах до застосування оціночних понять, їх відповідність економічним можливостям держави чи певної території.

3. Соціально-економічні оціночні поняття в праві соціального забезпечення, що використовуються у підзаконних нормативно-правових актах переважно мають самостійний зміст. Їх самостійність полягає у незалежності від контексту норми права в які вони вживаються. Це, у свою чергу, вказує на загальноживаність таких термінів й поза законодавчою термінологією у побутовому та професійному житті суб'єктів права. Крім того, самостійність полягає й у незалежності від оціночних понять, що вживаються в Законах України та Конституції України. Така ситуація пояснюється використанням синонімічних, але не тотожних оціночних понять.

4. Досліджено, що особливостями управлінських оціночних понять у праві соціального забезпечення, що використовуються в підзаконних нормативно-правових актах є такі:

1) Використання управлінських оціночних понять у праві соціального забезпечення, що використовуються в підзаконних нормативно-правових актах обумовлено наявністю соціального обов'язку держави.

2) Управлінські оціночні поняття у праві соціального забезпечення, що використовуються в підзаконних нормативно-правових актах мають адміністративний та процедурний характер.

3) Реалізація управлінських оціночних понять у праві соціального забезпечення, що використовуються в підзаконних нормативно-правових актах повинна бути безперервною.

5. Визначено, що для оціночних понять, які є частиною матеріальних норм права в праві соціального забезпечення, що використовуються в підзаконних нормативно-правових актах характерними є такі особливості:

1) Оціночні поняття, що є частиною матеріальних норм права в соціальній сфері мають первинний характер відносно процесуальних.

2) Використання оціночних понять, які є частиною матеріальних норм права в праві соціального забезпечення, що використовуються в підзаконних нормативно-правових актах має на меті закріплення за певними можливостями в соціальній сфері правового характеру.

3) Тлумачення оціночних понять, які є частиною матеріальних норм права в праві соціального забезпечення, що використовуються в підзаконних нормативно-правових актах вимагає урахування кореспондуючого характеру прав та обов'язків суб'єктів відносин із соціального забезпечення.

6. Оціночні поняття у сфері соціального страхування в праві соціального забезпечення, що використовуються в підзаконних нормативно-правових актах мають наступні особливості:

1. Оціночні поняття у сфері соціального страхування в праві соціального забезпечення, що використовуються в підзаконних нормативно-правових актах тісно пов'язані із поняттями у сфері праці. Так, належна реалізація оціночних понять в трудовій сфері щодо дотримання обов'язку з охорони праці, відпусток й головне офіційного працевлаштування обумовлює можливість наступного застосування усіх оціночних понять в сфері соціального страхування. Чим більш чітким є дотримання трудового законодавства, тим меншою є ймовірність зловживання повноваженнями шляхом невірної трактування оціночних понять вповноваженими особами в сфері соціального страхування під час надання страхових виплат.

2. Оціночні поняття у сфері соціального страхування в праві соціального забезпечення, що використовуються в підзаконних нормативно-правових актах обмежені змістом адміністративних процедур. Якщо втілення інших соціальних прав допускає свободу у виборі способу реалізації або ж обсягу такого права, то право на соціальне страхування може реалізуватися лише у порядку, визначеному чинним законодавством. Для оціночних понять це означає, що існує чітка процедура отримання страхових внесків та сплати страхових виплат. Відповідно, тлумачення оціночних понять обмежено варіантами адміністративних процедур залежно від дотримання законодавства й належного оформлення документів.

3. Правозастосувачами оціночних понять в праві соціального забезпечення, що використовуються в підзаконних нормативно-правових актах є лише вповноважені особи органів публічної влади, що діють в сфері соціального страхування. У даному випадку, особа, що є отримувачем страхових виплат не може вплинути на зміст норми права та обрати який спосіб тлумачення обрати. Це пов'язано знову ж адміністративним характером соціального страхування та забезпеченням рівних умов для усіх суб'єктів соціального страхування.

7. Обґрунтовано, що для оціночних понять, що є складовою процесуальних норм права у праві соціального забезпечення та, які використовуються в підзаконних нормативно-правових актах характерними є такі особливості:

1. Оціночні поняття, що є складовою процесуальних норм права у праві соціального забезпечення та, які використовуються в підзаконних нормативно-правових актах описують темпоральні та якісні характеристики діяльності. Так, темпоральні характеристики стосуються швидкості й тривалості виконання певного обов'язку чи повноваження суб'єктами відносин із соціального забезпечення. Якісні характеристики визначають ефективність та результативність проведених дій на стан соціального забезпечення на локальному, регіональному чи вседержавному рівні.

2. Оціночні поняття, що є складовою процесуальних норм права у праві соціального забезпечення та, які використовуються в підзаконних нормативно-правових актах є динамічними. Тобто, такі оціночні поняття змінюють своє значення залежно від обставин конкретного випадку із соціального забезпечення. Динамічність сприяє швидкому проходженню усіх процедур для отримання соціального забезпечення.

3. Надмірне поширення оціночних понять, що є складовою процесуальних норм права у праві соціального забезпечення та, які використовуються в підзаконних нормативно-правових актах є загрозою порушення логічної послідовності надання соціальних послуг. Процесуальні норми права у соціальній сфері вирізняються своєю точністю. Тому, використання оціночних понять може порушити чи суттєво вповільнювати задуманий порядок надання соціальної допомоги чи інших послуг або ж навіть перетворити норму права на декларативну. В даному контексті, важливим є обов'язкове визначення юридичної відповідальності за повне не виконання процесуальної норми права, що містить оціночні поняття.

РОЗДІЛ 3.

ОПТИМІЗАЦІЯ ЗАСТОСУВАННЯ ОЦІНОЧНИХ ПОНЯТЬ У ПРАВІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

3.1 Проблеми застосування оціночних понять у праві соціального забезпечення України та подальші перспективи й тенденції розвитку

Оціночні поняття у законодавстві уже тривалий час є предметом дискусії щодо їх необхідності, меж застосування та вірного втілення у правовідносинах [133; 134]. Для права соціального забезпечення таке питання особливо актуальне, адже від його вирішення залежить швидкість надання соціальної допомоги, наявність перешкод у втіленні соціальних прав, ефективність дії соціальних реформ.

Аналіз чинного соціального, адміністративного, бюджетного законодавства дозволить з'ясувати, які негативні аспекти у використанні оціночних понять існують [135]. Порівняння практики тлумачення таких оціночних понять, їх змісту в різних нормативно-правових актах надасть можливість виділити комплексні проблеми із використанням оціночних понять саме в праві соціального забезпечення. Не менш важливим є знаходження шляхів розв'язання таких проблем. Варто наголосити, що видалення оціночних понять із соціального законодавства не є розв'язанням усіх проблем, адже призведе до прогалин у законодавстві. Не може вирішити й усі проблеми у використанні оціночних понять їх деталізація, адже для відносин із соціального забезпечення вона переважно є не тільки неможливою, але й недоречною.

Тобто, для з'ясування шляхів розв'язання виділених проблем, дослідження повинно охоплювати причини виникнення кожної із них, розглядати негативні наслідки у динамічному взаємозв'язку та прогнозувати

вплив запропонованих змін на усе законодавство, а не лише окремий нормативно-правовий акт [136; 137].

Тому, не менш важливим питанням для наукового опрацювання є тенденції у використанні оціночних понять в праві соціального забезпечення. Формування тенденцій повинно відбуватися не лише на основі законодавчих змін, що часто можуть мати хаотичний характер, але й із урахуванням наукових поглядів та пропозицій, міжнародного та іноземного досвіду. Аналіз тенденцій у використанні оціночних понять надасть можливість сформулювати кращі пропозиції із вдосконалення законодавства. Також, це дозволить з'ясувати чи відповідає сутність тенденцій загальнодержавним напрямкам розвитку та цілям та надалі краще їх узгоджувати.

Варто зазначити, що питання проблеми застосування оціночних понять у праві соціального забезпечення України та подальші перспективи й тенденції розвитку є малодослідженим, але частково було висвітлено у наукових роботах таких вчених: Л. Л. Бєседна, Н. М. Богуцька, М. А. Боярцева, Н. Д. Гетьманцева, В. В. Жернаков, О. М. Каленюк, Е. М. Кісілюк, О. І. Костенко, Н. П. Костюк, Л. Ю. Малюга, О. М. Мусиченко, О. В. Острогляд, П. П. Пацурківський, Г. П. Плисенко, В. А. Прудникова, С. А. Резанов, О. Ю. Салманова, О. В. Смаглюк, Є. М. Смичок, В. В. Юровська.

Виникнення проблем застосування оціночних понять у праві соціального забезпечення обумовлено чинниками і зовнішнього, тобто такого, що є загальноправовим, і внутрішнього характеру, тобто такого, що є властивим лише для вказаної галузі права. Так, Н. П. Костюк помічає, що відсутність в оціночних поняттях належного рівня конкретизації має наслідком багатоманітність варіантів їх застосування в одних й тих же самих ситуаціях, породжуючи таким чином тяганину щодо вирішення справ органами виконавчої влади [138, с. 141].

Для оціночних понять у праві соціального забезпечення це означає, що диференціація підходів до їх розуміння спричинить подовження строку отримання соціальної допомоги, виплати матеріального забезпечення для осіб, що зазнали негативних наслідків настання соціального ризику. Крім того, така ситуація у використанні оціночних понять сприяє поширенню бюрократії та зловживання повноваженнями.

О. М. Мусиченко зауважує, що надмірність використання оціночних понять призводить до неузгодженості, відсутності жодних орієнтирів для правозастосувача в конкретних відносинах, а отже й збільшення помилок та наявності різних шляхів втілення [139, с. 99].

Погоджуємося із автором щодо наслідків надмірності. Проте, проблемою у праві соціального забезпечення є навіть встановлення факту такої надмірності. Законодавство постійно розвивається, як й саме відносини із соціального забезпечення, а тому ті оціночні поняття, що раніше були допустимими й достатніми на даний час можуть мати надмірний характер та потребувати скасування або уточнення.

Тому, важливо не лише проводити постійний моніторинг законодавства, але й встановлювати процедури аналізу оціночних понять саме в контексті соціального забезпечення та інтересів осіб, які реалізують власні соціальні права.

Дещо інший аспект проблеми застосування оціночних понять виділяє О. М. Каленюк зазначаючи, що такі поняття є проблемними через недостатню розробленість саме української юридичної термінології, дискусійності контексту вживання окремих понять, не урахування філологів та мовознавців під час формування юридичної термінології [140, с. 42].

Тобто, оціночні поняття в праві соціального забезпечення можуть бути не властивими для української мови та мати характер запозичення або ж кальки, що негативно позначатиметься на їх наступному розумінні. До проблем у застосуванні оціночних понять може призвести використання

синонімічних конструкцій, адже надалі значення таких виразів можуть розійтись.

Спроби вирішити таку ситуація шляхом використання оціночних понять повністю відповідно до норм української мови у нових законодавчих актах може й призвести до колізійності із попередньо чинним законодавством, а тому важливо проводити зміни комплексно.

Тож, проведене у роботі дослідження та аналіз наукових напрацювань учених дозволив сформулювати такий перелік проблем використання оціночних понять у праві соціального забезпечення:

1. Вживання оціночних понять в процедурних та процесуальних нормах права у сфері соціального забезпечення;

2. Використання спеціальних професійних оціночних понять у праві соціального забезпечення, щодо тлумачення яких не сформувався мейнстримний науковий підхід;

3. Варіативності оціночних понять у праві соціального забезпечення, що використовуються для позначення однакових за змістом правових явищ.

Так, однією із проблем застосування оціночних понять в праві соціального забезпечення вважаємо вживання їх у процедурних та процесуальних нормах права. Звісно, що соціальні права й інтереси мають особистий характер і їх реалізації залежить від волі на те суб'єкта права. Водночас, саме реалізація прав, що входять до системи соціального забезпечення є неможливою без допомоги від органів публічної влади. Діяльність органів публічної влади в соціальній сфері, у свою чергу, регулюється уже адміністративним законодавством за допомогою імперативного методу. В. В. Юровська зауважує, що для імперативного методу правового регулювання є характерним для організаційних відносин (приписи щодо адміністративно-правового статусу органів публічної влади), відносин щодо застосування заходів адміністративного примусу, надання

адміністративних послуг. Імперативний метод використовує способи координації та субординації [141, с. 154].

Тобто, імперативний метод застосовується задля чіткого слідування нормі права. Це особливо важливо для соціального забезпечення, адже допомога повинна надаватися вчасно та у визначеному законом розмірі, питання її надання не повинно бути предметом розсуду, а надаватися автоматично за умови надання усіх необхідних документів, що підтверджують настання соціального ризику. Як уже було зазначено, імперативний метод використовується в організаційних відносинах, а отже у процедурних та процесуальних нормах права щодо соціального забезпечення.

Зрозуміло, що повністю відмовитися від використання оціночних понять в таких нормах права неможливо, але необхідно встановити чітку межу їх застосування. Нею виступає можливість автоматизації процесу надання соціального забезпечення, а отже й безперервність даного процесу. Так, у випадку необхідності діяти згідно конкретних обставин справи допускає використання оціночних понять для орієнтування посадових осіб в їх завданнях та цілях. В інших випадках, наприклад, підтвердження страхового стажу, надання пенсійного забезпечення оціночні поняття лише будуть заважати швидкій реалізації прав.

В. В. Жернаков наголошує, що юридичні процедури в праві соціального забезпечення використовуються не просто для підтвердження юридичних фактів, а є складним механізмом реалізації прав та законних інтересів та забезпечення виконання функцій вповноважених органів державної влади. Без юридичних процедур матеріальні норми права не будуть діяти [142, с. 87].

Крім того, юридичні процедури зазвичай пов'язані між собою, а тому допущення суб'єктивності або свободи поведінки в одній юридичній

процедурі може призвести до порушення усього процесу реалізації соціального права.

Втілення юридичних процедур й так пов'язано із суттєвими ризиками, як то надмірна тривалість чи потреба проходження юридичної процедури, яку уже скасували для втілення іншої юридичної процедури із соціального забезпечення.

Тому, вирішення проблеми оціночних понять для регулювання юридичних процедур дозволить зменшити кількість недоліків і адміністративного, і соціального характеру.

Г. П. Плисенко наголошує, що правове регулювання соціального забезпечення, його юридичних процедур повинно мати на меті максимально вилучати людський, суб'єктивний чинник, звужувати часові рамки прийняття рішень та оформлення документів, автоматизувати роботу щодо перевірки даних та контролю достовірності [143, с. 59].

Такий підхід дозволить збільшити ефективність надання соціальних послуг та соціального захисту при цьому зменшивши загальні витрати на адміністрацію даного процесу. Крім того, скорочення оціночних понять та запровадження автоматизації надасть можливість збільшити час ознайомлення із ситуаціями, що дійсно потребують аналізу та прийняття рішень.

Таким чином, сутністю проблеми вживання оціночних понять в процедурних та процесуальних нормах права у сфері соціального забезпечення є те, що оціночні поняття затримують реалізацію соціальних прав та ускладнюють взаємозв'язки між різними юридичними процедурами. Поширення оціночних понять для регулювання юридичних процедур, що особливо властиве для підзаконних нормативно-правових актів, сприяє суб'єктивізму та емоційному аналізу ситуації, а не дій, згідно з законодавством та для задоволення соціальних потреб особи, що потрапила в скрутне становище.

Також, отримання негативного досвіду комунікації із органами публічної влади на початковому етапі соціального страхування знижуватиме довіру до держави з боку суб'єктів права та спонукатиме до неправомірної поведінки.

Задля вирішення наведеної проблеми необхідно внести системні зміни до нормативно-правових актів у сфері соціального забезпечення, що регулюють порядок чи процедуру втілення певного права. Так, у ст. 6.2 Порядку професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації зареєстрованих безробітних визначено, що предметом договору щодо надання професійного навчання безробітних в навчальному закладі є забезпечення їх професією та у разі потреби забезпечення проживання у період навчання. Навчальний заклад зобов'язаний надавати своєчасно точну, достовірну інформацію та документацію щодо фінансових розрахунків, припинення відвідування занять слухачем без поважних причин» [131].

Оціночне поняття «у разі потреби» з одного боку дозволяє свободу вибору для сторін щодо включення або ж пропуску такого пункту договору. Водночас, таке формулювання не відповідає інтересам самого безробітного, який проходить професійне навчання, оскільки процедура визначення такої потреби, ні врахування його думки не передбачено.

Також, спірним є використання формулювання «своєчасно». Використання такого оціночного поняття буде ефективним за умови поінформованості обох сторін щодо звітних періодів та часу отримання коштів.

Оскільки обов'язку обміну інформацією щодо даних питань не передбачено, то кожен із суб'єктів відносин, як то центр зайнятості, навчальний заклад чи сам безробітний може тлумачити поняття «своєчасності» різним чином залежно від завдань, які перед ним стоять. Окрім того, не визначено способу обміну інформацією щодо фінансових розрахунків, що теж впливає на своєчасність їх отримання.

Щодо оціночного поняття «поважні причини», то такі причини пропуску занять слухачами зазвичай встановлюються в локальних нормативних актах навчального закладу, а тому доречним буде зробити посилання на це у підзаконному акті. Тому, заради вирішення наведених проблемних аспектів пропонуємо ст. 6.2 Порядку професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації зареєстрованих безробітних [131] викласти у наступній редакції з розширенням змісту чинного нормативного положення:

«1. Предметом договору про професійне навчання безробітних у навчальному закладі є забезпечення професійного навчання безробітних за професією (спеціальністю, напрямом чи галуззю знань) із зазначенням виду та строку професійного навчання та забезпечення проживання безробітних у період навчання відповідно до списків осіб, що додаються до договору. Безробітний вважається таким, що потребує забезпечення проживання у період навчання, якщо навчальний заклад у якому відбувається професійне навчання знаходиться в населеному пункті відмінному від населеного пункту, що є постійним місцем проживання безробітного та відстань між якими щонайменше. Виключення із списку безробітних, що потребують забезпечення проживання у період навчання відбувається за заявою безробітного у письмовій чи електронній формі.

2. Навчальний заклад зобов'язаний забезпечити проведення навчально-виробничого процесу, умови для проживання. Навчальний заклад зобов'язаний подавати достовірну інформацію та документацію для фінансових розрахунків, інформувати центр зайнятості, який направив на професійне навчання безробітного про відвідування занять слухачами, припинення занять без поважних причин, перелік яких встановлений у законодавстві, для вирішення питання щодо відвідування питання щодо відрахування безробітного у строк встановлений у договорі про професійне

навчання безробітних у навчальному закладі та який не може становити менше двох разів на рік».

Запропоновані зміни уточнюють умови за яких особа, що зазначала соціального ризику втрати роботи та набула правового статусу безробітного має право на житло під час навчання. Підхід щодо орієнтування на місце проживання запобігає суб'єктивному оцінюванню потреби у житлі та водночас залишає право за безробітним відмовитися від його реалізації. Також, усунуто проблему своєчасності подання усієї необхідної інформації, обмін якою відбуватиметься щонайменше двічі на рік, що відповідає навчальному року та у спосіб зручний для усіх сторін відносин, який вони чітко встановили у договорі.

Продовжуючи питання подолання соціального ризику безробіття варто вдосконалити ст. 4 Порядку відбору закладів освіти для організації професійного навчання зареєстрованих безробітних та (або) їх проживання в період навчання [144], де встановлено перелік документів, які надають заклади освіти для участі у відборі, зокрема:

інформація у довільній формі про матеріально-технічне, навчально-методичне, кадрове забезпечення закладу освіти, наявність баз проведення виробничої практики;

інформація в довільній формі про кількість місць для забезпечення проживання зареєстрованих безробітних, інформація в довільній формі про умови проживання та їх відповідність стандартним нормам, установленим законодавством.

Такі документи надаються задля участі у відборі, тобто мотивація закладів освіти полягає у тому, щоб виграти відбір. Формулювання «довільна форма» направлена на спрощення підготовки документів, але й водночас створює не рівні умови для учасників відбору. Насамперед не визначено вимогу достовірності щодо відповідності умов проживання чи стан матеріально-технічного забезпечення.

Крім того, використання довільної форми не сприяє оперативності опрацювання результатів. Тому, з метою усунення недоліків вільного тлумачення формулювання «довільна форма» пропонуємо ст. 4 Порядку відбору закладів освіти для організації професійного навчання зареєстрованих безробітних та (або) їх проживання в період навчання [144] викласти у наступній редакції: «1. Для участі у відборі заклади освіти подають пропозиції про участь у відборі разом із такими документами: 1) інформацію про матеріально-технічне, навчально-методичне та кадрове забезпечення закладу освіти, наявність баз для проведення виробничої практики у довільній формі, зокрема шляхом надсилання фото та відео матеріалів, посилань на електронні ресурси із навчально-методичними відомостями, копій наказів про прийняття на роботу, відомості про склад трудового колективу, їх наукові звання. 2) інформації про кількість місць для забезпечення проживання зареєстрованих безробітних у період професійного навчання, умови проживання та їх відповідність санітарним нормам, установленим законодавством у довільній формі, що включає у себе фото та відео звіт про умови проживання та кількість місць, акт обстеження стану житлового приміщення, висновок органу, що вповноважений на реалізацію державної політики у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення. 2. Усі документи для участі у відборі подаються закладами освіти в електронному форматі на офіційну електронну пошту центру зайнятості».

У даному випадку, оціночне поняття «довільна форма» уточнюється щодо того, яка саме інформація має бути подана та визначено обов'язковість різних джерел її походження, що гарантуватиме достовірність. Електронна форма подання допомагатиме оперативно отримувати й перевіряти інформацію центрами зайнятості, а отже й швидше переходити до юридичних процедур навчання безробітних.

Наступною проблемою використання спеціальних професійних оціночних понять щодо тлумачення яких не сформувався мейнстримний науковий підхід у праві соціального забезпечення. Дана проблема має, як теоретичне, так й практичне підґрунтя.

Так, саме на теоретичному рівні виникають та аналізуються усі юридичні, економічні чи інші поняття, що використовуються в законодавстві. Чим більш категоріальним є поняття, тим більше різних наукових поглядів існує щодо сутності такого поняття, його властивостей й власне визначення. Наукова дискусія є доречною та корисною, оскільки розвиває та збільшує обсяг наукових знань.

Зі свого боку Л. Л. Беседна, наводить вимоги до легальних термінів серед них:

- 1) точність та наявність дефініцій, які повинні щонайбільш повно та точно передаватися суть, окреслювати чи обмежувати межі;
- 2) однозначність, оскільки термінів повинен мати лише одне поняття для уникнення омонімії чи багатозначності;
- 3) вживання слів у вузькому, але загальноживаному значенні притаманному для загальнолітературної мови [83, с. 37-38].

Як стає очевидно, вимоги до легальних термінів, у тому числі оціночних понять, не співвідносяться із заохоченням дискусії у науці. Небезпечним є застосування таких оціночних понять без дефініцій, що закріплює хоча б один із підходів, адже в такому випадку неможливо буде стверджувати який саме підхід хотів використати законодавець, а тим більше й проконтролювати дії правозастосувача.

Використання спеціальної професійної термінології без дефініцій призводить до того, що особи без спеціальних знань не можуть в повній мірі зрозуміти весь зміст такого поняття, а отже й вірно реалізувати норму права. Варто зауважити, навіть професіонали в певній галузі без оновлення своїх знань можуть робити помилки під час правозастосування, адже наукові

концепції могли значно змінитись з моменту закінчення ним навчання. До того ж, наявність наукової дискусії може стати інструментом зловживання для уникнення відповідальності.

Саме така ситуація склалась із більшістю юридичних понять, що застосовуються в законодавстві та потребують додаткового оцінювання. У даній роботі уже була розглянута ситуація із використанням у законодавстві понять соціального захисту та соціального забезпечення без належного тлумачення.

Ще одним прикладом є Кодекс законів про працю [90] та ряд інших нормативно-правових актів, що використовують термін «трудові відносини». Оціночним таке поняття є тому, що воно може бути розглянуте і в побутовому, і в трудовому, і в соціальному значенні.

Проблемним же такий підхід є тому, що правове регулювання трудових відносин суттєво відстає від реалій їх існування, особливо в сфері інформаційних відносин.

Як наслідок, неможливо точно встановити кількість років страхового стажу, як й надати інші види соціальних допомог через настання соціального ризику.

Поширеним прикладом використання спеціальних професійних термінів, які не мають єдиного тлумачення є вживання різних таких виразів, як «норма права», «норма», «правило», «нормативно-правовий акт», «нормативно-правова база», «законодавство». До прикладу, у ст. 8 Закону України «Про зайнятість населення» зазначається, що роботою, яка не підходить для безробітного вважається така, де умови праці не відповідають правилам та нормам, що встановлені у законодавстві про працю та охорону праці [145].

Зі свого боку, у Національній стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року визначено однією із стратегічних

цілей гармонізацію та приведення у відповідність сучасним вимогам нормативно-правову та нормативну базу [119].

Так, формулювання «правила та норми» вжиті саме в загальнолітературному контексті, оскільки законодавство про працю містить виключно норми права, що розміщені в статтях певних нормативно-правових актів.

Позитивно слід оцінити наявність конституційного тлумачення законодавство про працю, що уже полегшує завдання застосування оціночного поняття для аналізу умов праці.

Разом з тим, юридичне оціночне поняття «умови праці» теж не деталізовані. Уже в іншому акті замість поняття «законодавство» вжито «нормативно-правова база», що знову викликає питання про їх співвідношення та потребує уточнення щодо охоплення яких саме нормативно-правових актів у соціальній сфері необхідне для досягнення стратегічної цілі.

Проблемним є вживання спеціальних понять із терміном «соціальний». Відповідно до ст. 15 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», соціальний працівник здійснює соціальне обслуговування дитини та сім'ї, соціальну опіку та є посередником між ними та усиновлювачами, що висловити таке бажання [146].

Аналіз чинного соціального законодавства свідчить, що жодного роз'яснення того, чим же є «соціальна опіка», які юридичні процедури чи обов'язки охоплення не існує. Воно зустрічається лише в навчальних матеріалах соціальної роботи.

Тобто у чому полягає обов'язок соціального працівника перед дитиною в ході її усиновлення чи перебування у скрутному становищі, такий соціальний працівник вирішує самостійно, що може поставити під загрозу рівність надання соціального забезпечення та його обсяг.

Таким чином, сутністю проблеми використання спеціальних професійних оціночних понять, щодо тлумачення яких не сформувався мейнстримний науковий підхід є те, що диференційованість підходів негативно впливає на упорядкованість та зрозумілість процесів соціального забезпечення, не дозволяє застосовувати норми права до актуальних суспільних відносин та гарантувати соціальний захист.

Причиною такої ситуації є різноманіття наукових підходів та відсутність уточнення з боку законодавця якому саме підходу надавати перевагу в межах правозастосування. Вирішення даної проблеми можливо, як завдяки деталізації змісту оціночних понять, так й їх уніфікації.

Найперше, з метою роз'яснення практичного співвідношення між оціночними поняттями на різних рівнях законодавства слід внести зміни до ст. 46 Конституції України та викласти її у наступній редакції: «громадяни мають право на соціальний захист що включає право на соціальне забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них причин, а також й старості та в інших випадках, передбачених законом» [27].

Доповнення даної норми словосполученням «соціальне забезпечення» уже вирішуватиме суперечку щодо співвідношення соціального забезпечення та соціального захисту на практичному рівні. Також, це вказуватиме на зв'язок між конституційною нормою та нормами права у законах та підзаконних актах, а тому можливо буде використовувати надані уточнення щодо випадків соціального ризику.

Також, з метою вдосконалення й уніфікації використання спеціальних юридичних оціночних понять варто ст. 8 Закону України «Про зайнятість населення» [145] дещо змінити та викласти із таким текстом: «підходящою для безробітного не може вважатися робота, якщо: умови праці не відповідають нормам права законодавства про працю та охорону праці». Крім того, стратегічну ціль Національної стратегії із створення безбар'єрного

простору в Україні на період до 2030 року [119] слід викласти у такій редакції: «нормативно-правові акти та нормативні документи у сфері доступності об'єктів фізичного оточення та транспорту ефективна, гармонізована та відповідає сучасним вимогам».

У ч. 3 ст. 15 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [146] необхідно видалити оціночне поняття «соціальної опіки» та викласти у такій редакції: «соціальний працівник здійснює соціальне обслуговування дитини та сім'ї, соціальну підтримку й соціальну профілактику та є посередником між усиновлювачами, які висловили таке бажання, опікунами, піклувальниками, прийомними батьками, батьками-вихователями та державними структурами, на які покладено вирішення питань життєзабезпечення дітей, і не є представником органів контролю» [146].

Використані формулювання, хоча теж є оціночними поняттями, але вживаються у національному законодавстві постійно, а тому є більш зрозумілими та узгодженими. До того ж існує легальна дефініція нормативно-правового акту на підзаконному рівні, що уже спрощує правозастосування.

Заміна оціночного поняття «соціальна опіка» та «соціальну підтримку та профілактику» актуалізує норму права до чинного законодавства та вказує на обов'язок соціального працівника надавати весь спектр послуг, які визначені у законодавстві. Ключовим є те, що поняття «соціальної підтримки та профілактики» мають легальні дефініції, а тому їх правозастосування є однозначним.

Ще однією проблемою використання оціночних понять у праві соціального забезпечення вважаємо їх варіативність для формулювання однакових за змістом правових явищ. Дана проблема фактично є протилежною до вище наведеної, оскільки саме розуміння певного правового

явища, що описується в законодавстві є зрозумілим та однозначним. Завдяки використанню різних мовних прийомів, застосуванню синонімів поняття перетворюється в оціночне.

Тобто, оціночне поняття застосовується в соціальному законодавстві тоді, коли для цього немає жодної обґрунтованої причини. Крім того, порушуються правила юридичної техніки щодо використання одних й тих же формулювань у нормативно-правових актах.

Яскравим прикладом такої ситуації є формулювання використані для визначення мети дії Стратегії цифрової трансформації соціальної сфери, якою є забезпечення європейських стандартів функціонування соціального захисту, надання послуг соціального характеру, фінансової стабільності соціальної сфери, підвищення її прозорості та оптимізації її адміністративних витратків [147].

Варто наголосити, що дана Стратегія була прийнята уже після набуття чинності Законом України «Про соціальні послуги» [31], а тому виникає питання щодо доцільності вживання оціночного поняття «послуги соціального характеру».

Так, правозастосувачеві заради розуміння змісту даного оціночного поняття спершу необхідно буде з'ясувати легальне поняття послуги, виділити які послуги мають соціальний характер, а які економічний, особистий чи культурний й головне визначити чи надаються такі «послуги соціального характеру» державою або ж у приватному порядку.

З іншої сторони, вираз «соціальні послуги», що відповідає по змісту наведеному оціночному поняттю уже має легальну дефініцію, а тому не потребує жодних уточнень й не викликає сумнівів щодо значення.

Ще одним прикладом що відображає дану проблему є ч. 3 ст. 19 Закону України «Про пенсійне забезпечення» згідно з якою мінімальний розмір пенсії за віком встановлюється у розмірі мінімального споживчого бюджету. В умовах кризового стану економіки та спаду виробництва мінімальний

розмір пенсії за віком встановлюється у розмірі не нижче межі малозабезпеченості [37].

Варто наголосити, що усі оціночні поняття, що використовуються в даній нормі уже втратили свою актуальність та жодним чином не узгоджуються із чинним законодавством. Вирази «умови кризового стану», «спад виробництва» не використовуються у законодавстві взагалі, а тому віднесення певного стану держави до кризового залишається не врегульованим процесом й не може бути втілено в сучасних умовах особливої деталізації усіх етапів та процедур формування державного бюджету.

Дещо інша ситуація із формулюваннями «мінімальний споживчий бюджет» та «межа малозабезпеченості», адже на сьогодні залишаються чинними Закони України «Про межу малозабезпеченості» [148] та «Про мінімальний споживчий бюджет» [149], де надано визначення таких поняттям та надано повноваження Кабінету Міністрів встановлювати конкретні показники на кожен рік.

Разом з тим, уже тривалий час єдиним показником, що використовується для обчислення розміру пенсії залишається прожитковий мінімум, який згідно з ст. 1 Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» є вартісною величиною достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також набір непродовольчих товарів та мінімальний набір послуг, що є необхідними для задоволення основних соціальних й культурних потреб [150].

Тобто, прожитковий мінімум є тим стандартом, що заміняє собою і межу малозабезпеченості і мінімальний споживчий бюджет, які більше не вираховуються. Для того, щоб дійти даного висновку необхідно цілий ряд оціночних та аналітичних дій законодавства та адміністративної діяльності органів державної влади.

Як наслідок, розуміння даної норми права, тлумачення її понять є недоступним для переважної більшості суб'єктів відносин із пенсійного забезпечення.

Таким чином, сутністю проблеми варіативності оціночних понять у праві соціального забезпечення, що використовуються для позначення однакових за змістом правових явищ є ускладнення розуміння, застосування норм права із такими оціночними поняттями, зменшення рівня узгодженості між нормами права.

Варіативність оціночних понять викликана їх застарілістю та порушенням правил юридичної техніки через застосування синонімів чи омонімів.

З метою усунення синонімічного вживання термінології в соціальному законодавстві пропонуємо норму права, що містить мету дії Стратегії цифрової трансформації соціальної сфери [147] викласти у такій редакції (з фрагментарною видозміною словосполучення “послуг соціального характеру” на “соціальних послуг”):

«Метою цієї Стратегії є забезпечення європейських стандартів функціонування інституцій соціального захисту, надання соціальних послуг, фінансової стабільності соціальної сфери, підвищення її прозорості та оптимізації її адміністративних видатків» [147].

Зміна виразу на «соціальні послуги» визначатиме зв'язок із чинним законодавством, а отже покращуватиме глибину розуміння мети Стратегії. Видалення оціночного поняття сприятиме більш ефективному контролю за досягненням мети, деталізації критеріїв та етапів її втілення.

Також, заради усунення застарілих понять, що набули характеру оціночних варто ч. 3 ст. 19 Закону України «Про пенсійне забезпечення» [37] дещо змінити та викласти із таким текстом: «Мінімальний розмір пенсії за віком встановлюється у розмірі прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб у порядку встановленому законодавством».

Посилання на законодавство зроблено, оскільки необхідно враховувати положення різних за юридичною силою нормативно-правових актів у соціальній, фінансовій та бюджетній сферах. Заміна застарілих формулювань, що потребували оцінювання дозволила покращити актуальність та єдність норм права щодо пенсійного забезпечення, спростити пошук та розуміння змісту норми права суб'єктами права, що потребують такого забезпечення.

Розглядаючи питання тенденцій у використанні оціночних понять в праві соціального забезпечення слід зазначити, що на їх формування суттєво впливає загальна держава політика в соціальній сфері та напрями вдосконалення соціального забезпечення. Окрім того, суттєво впливають й загальні тенденції до вживання та застосування оціночних понять у будь-якій галузі права, адже запропоновані методи та засоби вдосконалення можливо буде адаптувати під право соціального забезпечення. До прикладу, О. І. Костенко пропонує оптимізувати оціночні поняття в адміністративному праві через встановлення критеріїв оптимального поєднання формального та оціночного аспектів адміністративного законодавства та використанні широкого переліку способів нормативного тлумачення оціночних понять [151, с. 192].

Для права соціального забезпечення дана тенденція теж є актуальною, як в аспекті взаємодії із органами публічної влади, так й роз'яснення способів тлумачення норм права для усіх суб'єктів відносин. Разом з тим, основний критерій співвідношення є більш чітким для соціального забезпечення та полягає у дотриманні інтересів особи, що зазнала негативних наслідків від соціального ризику. Залежно від того як буде швидше, ефективніше реалізуватися її соціальні права й необхідно обирати чи застосовувати оціночні поняття.

Про це й зазначає О. Ю. Салманова, що наголошує, що законодавець не повинен вирішувати питання включення оціночного поняття через

емпіричний метод «проб та помилок», але керуватися сформованими багаторічною практикою закономірностями тлумачення оціночних понять [152, с. 65].

Сутністю такої тенденції є закріплення на рівні законодавстві досвіду правозастосувачів, що сформувався в них протягом тривалого часу. Однак, на право соціального забезпечення дана тенденція лише частково поширюється в питаннях захисту соціальних прав. Оскільки випадки соціальних ризиків, необхідні види соціальних послуг постійно доповнюються, то попередній досвід, особливо в умовах проходження усіх бюрократичних процедур уже буде не актуальним.

Н. М. Богуцька зауважує, що основною тенденцією у використанні оціночних понять є їх конкретизація, про що постійно пишуть й наголошують правознавці. Проте, жорстка формалізація є нереальною та неподоланною, адже конкретизовані вислови розчиняться серед синонімічних слів та термінів. Не вирішеними ж залишаться причини, які спонукають законодавця використовувати оціночні поняття [153, с. 336]. Погоджуємося із автором у позиції неможливості конкретизувати усі оціночні поняття.

Більше того, така конкретизація не завжди є необхідною. Проблеми оціночних понять виникають через їх неправильне застосування та неможливість на рівні законодавства описати усі випадки. Тому, тенденцією у використанні оціночних понять є зменшення їх загальної кількості через зміну підходу до правового регулювання усієї галузі соціального забезпечення, її цифровізації та автоматизації.

Тож, проведене у даній роботі дослідження та аналіз наукових підходів дозволив сформулювати такі тенденції у використанні оціночних понять в праві соціального забезпечення:

1. Створення критеріїв визначення необхідності вживання та належного правозастосування оціночних понять у праві соціального забезпечення;

2. Запозичення оціночних понять із міжнародних та європейських стандартів у сфері соціального забезпечення;

3. Скорочення використання оціночних понять у соціальному законодавстві.

Однією із тенденцій у використанні оціночних понять в праві соціального забезпечення вважаємо їх скорочення. Тенденція до скорочення оціночних понять чітко проглядається у сучасному законодавстві, адже у нових законодавчих актах встановлюються спеціальні норми права, які містять легальні дефініції, у тому числі для оціночних понять, як це відбувається у Законі України «Про соціальні послуги» [31].

Тобто, законодавець поступово долає проблему застосування оціночних понять шляхом перетворення їх на законодавчі терміни загального характеру. Окрім того, скорочення оціночних понять відбувається й через збільшення інструментів роз'яснення та підвищення правової освіти серед населення та працівників органів публічної влади. Про тенденцію до скорочення оціночних понять стверджують й О. В. Острогляд [154, с. 245], М. А. Боярцева [155, с. 20], В. А. Прудникова [156, с. 72].

Спільним у наукових позиціях авторів є те, що скорочення пропонується лише як один із шляхів вирішення проблем застосування оціночних понять, а не як єдино можливий варіант. Так, скорочення оціночних понять повинно відбуватися у тих сферах та інститутах соціального забезпечення, які зараз активно вдосконалюються.

Наприклад, скорочення оціночних понять повинно стосуватися адміністративних юридичних процедур із соціального страхування та, особливо тих, що можуть бути втілені завдяки автоматизованим процесом із залученням інформаційних технологій.

П. П. Пацурківський зауважує, що хоча право прагне до визначеності, але фактично залишається невизначеним у вузькому розумінні даного слова,

що пояснюється нездоланною процесуальною природою суспільних відносин [157, с. 211].

Це твердження є актуальним і для права соціального забезпечення. Надання допомоги для різних соціальних ризиків потребує індивідуального підходу.

Так, види соціальної допомоги, які надаються для класичних страхових випадків є не актуальними для допомоги у випадку домашнього насилля чи роботи із дітьми.

Тому, оціночні поняття не можуть бути повністю видалені із чинного законодавства, а лише скорочені ті, які можуть бути деталізовані чи уже є застарілими, породжують неузгодженості в соціальному законодавстві.

Таким чином, тенденція щодо скорочення оціночних понять у соціальному законодавстві полягає у зменшенні кількості оціночних понять завдяки їх роз'ясненню або видаленню. Дана тенденція має такі особливості прояву:

1. Скорочення оціночних понять у соціальному законодавстві не означає повну їх відсутність. Скорочення, як помічає Е. М. Кісілюк є закономірністю, оскільки щонайбільше скорочує випадки помилок у діяльності, підвищує суворість та стабільність законодавства [158, с. 169].

Тобто, скорочення є невід'ємною частиною розвитку соціального законодавства. Оскільки сам розвиток обумовлений змінами в суспільстві, економічному та трудовому житті населення, то й паралельно виникатимуть нові оціночні поняття. Тому, повністю уникнути оціночних понять у правовому регулюванні є ціллю до якої варто прагнути, але яку неможливо досягнути.

2. Скорочення оціночних понять у соціальному законодавстві відбувається шляхом прийняття нових нормативно-правових актів. Тобто, законодавець намагається передбачити проблеми використання оціночних понять та попередньо запобігає їм. Також, проводиться робота із узгодження

раніших законодавчих актів із щойно прийнятими. Водночас, повна заміна оціночних понять в попередньо прийнятих нормах права може мати негативні наслідки щодо відсутності узгодження, надмірній зарегульованості чи навпаки створення прогалин.

3. Застосування однакових формулювань для позначення оціночних понять у різних нормах права. Такий підхід дозволяє зменшувати кількість оціночних понять без втрати гнучкості правового регулювання чи спільного тлумачення.

Наприклад, доречним є застосування оціночного поняття «поважні причини» замість схожих за змістом «причини, що є поважними» чи «причини поважного характеру, чи то «соціальні послуги» замість «послуги соціального характеру».

Постійне повторення однакових формулювань дозволяє сформувати у правозастосувачів правомірний та спільний підхід до тлумачення незалежно від нормативно-правового акту чи відносин, до яких застосовується оціночне поняття.

Наступною тенденцією вважаємо запозичення оціночних понять із міжнародних та європейських норм права у соціальній сфері. Варто зауважити, що дана тенденція обумовлена існуванням глобального напрямку розвитку держави та законодавства зокрема щодо євроінтеграції. На сьогодні, створено велику кількість міжнародних нормативно-правових актів у соціальній сфері лише частина яких ратифікована в Україні та переважно має декларативний або ж застарілий характер.

Європейське соціальне законодавство пристосоване під економічні умови інших держав, а тому не може бути повністю скопійовано. Разом з тим, доречним є аналіз методів та способів закріплення норм права та зокрема оціночних понять, адже це дозволяє врахувати національні особливості соціального забезпечення.

Запозичення також відбувається через поступове поширення практики Європейського суду з прав людини у діяльності національних судів. Це дозволяє не лише запозичити європейські формулювання, але й краще розкривати зміст оціночних понять, що вживаються в національному соціальному законодавстві, окреслювати їх межі.

Л. Ю. Малюга вказує на те, що тенденція до імплементації міжнародних стандартів у праві соціального захисту повинна насамперед втілюватися у виконанні вимог Європейської соціальної хартії (переглянутої) та встановленні мінімальних міжнародних стандартів соціального забезпечення визначених у конвенціях Міжнародної організації праці [159, с. 217-218]. Погоджуючись із необхідністю ратифікації даних документів все ж слід наголосити на їх загальному характері, а також відсутності взаємозв'язків один між одним.

Це означає, що міжнародні стандарти містять велику кількість оціночних понять, які сформульовані різним чином, але мають однакове або наближене значення.

Запозичення їх у такому вигляді до національного соціального законодавства було б небезпечним, оскільки лише поглибило проблему тлумачення норм права.

Таким чином, тенденція запозичення оціночних понять із міжнародних та європейських стандартів із соціального забезпечення полягає в аналізі способів впровадження оціночних понять в норму права, змісту таких оціночних понять їх практичного застосування та адаптація отриманих даних до потреб національного соціального законодавства. Втілити наведену тенденцію можливо наступними шляхами:

1. Ратифікація міжнародних та європейських конвенцій та декларацій. Такі дії мають стратегічний характер, оскільки визначають напрям наступного розвитку соціального законодавства. Для оціночних понять це означає розширення контексту вживання та сфер впливу. Такі міжнародні

стандарти передбачають вищий рівень соціального забезпечення у більшій кількості випадків, а тому навіть національні оціночні поняття будуть змінювати своє значення.

2. Використання оціночних понять із міжнародних та європейських стандартів у судових рішеннях. Це обумовлено використанням рішень Європейського суду з прав людини, як джерел права. Поширення оціночних понять в судових рішеннях створюватиме сталу практику їх трактування та правозастосування, як й впроваджуватиме запозичені оціночні поняття для регулювання відносин із соціального забезпечення.

3. Наближення тексту чинних нормативно-правових актів до міжнародних та європейських актів. Такий напрям дії тенденції є найбільш тривалим та складним для реалізації, адже соціальне законодавство є не систематизованим. Наближення відбуватиметься, як шляхом заміни одних оціночних понять іншими, так й шляхом зміни способу побудови норми права, яка містить оціночне поняття для спрощення її оновлення чи вдосконалення.

Ще однією тенденцією у використанні оціночних понять у праві соціального забезпечення є створення критеріїв визначення необхідності їх вживання та належного правозастосування. Причиною проблем із оціночними поняттями може бути, як їх надмірна кількість у законодавстві, що спотворює зміст норми права, так й бажання правозастосувача трактувати оціночне поняття зручним йому способом.

Тому, конкретизація допоможе якщо не уникнути, то суттєво зменшити кількість таких випадків. Важливо при цьому розуміти що надмірна регуляція лише зашкоджуватиме соціальному забезпеченню, особливо щодо дій суб'єктів, які зазнали негативних наслідків дії соціального ризику. Конкретизація повинна мати форму критеріїв які є більш гнучкими для конкретних відносин та водночас дозволяють краще зрозуміти як саме необхідно діяти.

Щодо критеріїв визначення необхідності вживання оціночного поняття в соціальному законодавстві, то такими фактично є дотримання усіх вимог юридичної техніки. Наприклад, однозначність не дозволяє застосовувати формулювання, які мають декілька тлумачень без вказівки на те, який із них необхідно застосувати. Н. Д. Гетьманцева зазначає, що законодавець може використовувати прийоми наближенні до надання поняття, як то роз'яснення через приведення прикладу. Це не розкриває весь об'єм поняття, а перераховує ситуації чи дії за яких може бути застосовано норму права [89, с. 74].

Тобто, законодавець не обмежує оціночне поняття, але окреслює його, що допомагає розуміти таке поняття суб'єктам права. Такий підхід доречно застосовувати для загальноновживаних оціночних понять. Зі свого боку, деталізація та уточнення необхідні для складених й складних понять. Щодо ж критеріїв належного правозастосування, то вони мають бути розроблені на підзаконному рівні для кожного з інститутів соціального забезпечення та залежно від органу публічної влади, що виконує обов'язки із надання соціальної допомоги.

Можливо резюмувати, що тенденція із створення критеріїв визначення необхідності їх вживання та належного правозастосування оціночних понять у праві соціального забезпечення полягає у законодавчому закріпленні вимог до діяльності осіб, які встановлюють норми права із оціночними поняттями та тих, хто їх безпосередньо реалізує. Реалізація даної тенденції можлива у таких напрямках:

1. Створення законодавства щодо юридичної техніки. Необхідність закріплення правил юридичної техніки на законодавчому рівні дозволить їх уніфікувати та зробити доступними для усіх осіб, що приймають участь у створенні нормативно-правових актів. Для застосування оціночних понять в праві соціального забезпечення це означає наявність відповідальності за

порушення вимог й необґрунтоване їх поширення, збільшення, наявність синонімів, порушення логіки побудови норми права чи філологічних правил.

2. Збільшення кількості підзаконних процедурних актів із соціального забезпечення. Змістом таких актів буде розміщення критеріїв правозастосування, деталізацію та уточнення змісту оціночних понять. Важливою їх особливістю є системний характер, адже підзаконні акти будуть безпосередньо пов'язані із нормативно-правовим актом, який вони уточнюють.

3. Встановлення повноваження в органів публічної влади, що діють у сфері соціального забезпечення на регулярний перегляд та вдосконалення критеріїв необхідності вживання та належного правозастосування оціночних понять. Така ситуація обумовлюється постійним розвитком соціальної сфери, а отже потребі переглядати не лише норми права щодо розміру матеріального забезпечення, але й керівні принципи та завдання соціального захисту та забезпечення загалом. Контроль за виконанням такого обов'язку знову ж сприятиме систематизації та узгодженості оціночних понять.

Отже, проведені дослідження свідчать, що причинами виникнення проблем у використанні оціночних понять в праві соціального забезпечення є недостатній рівень правової обізнаності у правозастосувачів, відсутність систематизованого соціального законодавства та власне недостатня прозорість усіх процесів соціального забезпечення населення. Як наслідок, оціночні поняття використовуються хаотично та пристосовуються до власних цілей.

Встановлені у даній роботі тенденції відображають різні комплексні шляхи подолання проблем існування та належного застосування оціночних понять. Очевидно, для оціночні поняття залишатимуться частиною соціального законодавства, але порядок їх включення у норму права та рівень деталізованості буде переглянутий.

Запропоновані шляхи вирішення проблем у використанні оціночних понять в праві соціального забезпечення враховують тенденцій та направлені на урізноманітнення інструментарію деталізації оціночних понять в законодавстві.

3.2 Зарубіжний досвід застосування оціночних понять: напрями запозичення у національне соціальне законодавство

Уникнути використання оціночних понять, особливо у праві соціального забезпечення неможливо. Разом з тим, як уже проілюстровано в даній роботі застосування оціночних понять може спричинити цілий ряд проблем в зрозумілості норм соціального законодавства, швидкості та прозорості отримання соціальних послуг, достатності обсягу соціального захисту. Оскільки питання соціального забезпечення є предметом правового регулювання переважної більшості демократичних держав у світі, то доцільним є аналіз їх досвіду застосування оціночних понять в даній сфері.

Дослідження досвіду зарубіжних держав щодо вживання оціночних понять може бути доречним для розв'язання національних проблем в праві соціального забезпечення. Так, досвід зарубіжних держав може проілюструвати, які помилки було здійснено перед тим, як було досягнуто певного позитивного результату у використанні оціночних понять, які ризики існують.

Окрім того, комплексне опрацювання оціночних понять в іноземних законодавствах дозволить сформулювати спільні тенденції їх розвитку, а отже й визначити чи відповідає національна практика таким тенденціям, розробити плани та стратегії удосконалення використання оціночних понять в праві соціального забезпечення.

Зрозуміло, що запозичення у національне соціальне законодавство іноземних оціночних понять спричинить лише погіршення ефективності його впливу на відносини із соціального забезпечення.

Тому, проведений науковий аналіз застосування оціночних понять в зарубіжному законодавстві надасть можливість не лише встановити їх зміст, але й виокремити форми закріплення в нормах права, правила й причини вживання, взаємодію оціночних понять в межах нормативно-правового акту та соціального законодавства. Отримані результати й можливо буде використати та адаптувати до українських реалій надання соціального забезпечення.

Варто зауважити, що хоча питання зарубіжного досвіду використання оціночних понять було висвітлено в наукових роботах таких вчених як: Л. В. Андрусів [160], О. В. Веренкітова [74], В. М. Дудін [161], А. О. Дутка [162], М. С. Жук [163], М. І. Козюбра [164], П. А. Комар [165], І. М. Кравченко [166], Йорг Пуделька [167], В. О. Рибалко [168], Є. М. Смичок [169], М. Г. Хаустова [170], Р. М. Хорольський [171], О. В. Хоменко [172], С. М. Черноус [20], О. А. Шаблій [173], І. Д. Шутак [174].

Проте, внаслідок постійної зміни й розвитку іноземного соціального законодавства воно потребує повторного та оновленого дослідження.

Однією із держав, досвід якої у питаннях застосування оціночних понять доцільно було б проаналізувати є Латвія. Законодавство України та Латвії будувалося за спільними правилами, об'єднує їх й спільне радянське минуле. Тобто, проблеми із використанням оціночних понять мають схожі причини виникнення та сутність, а отже шляхи їх вирішення теж будуть більш адаптованими. Варто зазначити, що Латвія є країною-членом ЄС із 2004 року [175], коли Україною обраний напрям євроінтеграції. Це означає, що запозичення досвіду Латвії буде відповідати й загальним національним стратегіям соціального розвитку держави.

Основним законодавчим актом у сфері соціального забезпечення в Латвії є Закон «Про соціальні послуги та соціальну допомогу». У ст. 1 даного Закону вживається оціночне поняття «якість життя», якому надається наступне тлумачення: критерій добробуту особи, сім'ї, групи осіб, суспільства, що включає фізичне та психологічне здоров'я, вільний час та його використання, працю, освіту, зв'язок із суспільством, право самостійно приймати рішення та реалізувати їх, а також матеріальне забезпечення [176].

Так, хоча «якість життя» є поняттям, що кожна особа тлумачить по різному залежно від своїх переконань та особливостей, державою обраний спосіб тлумачення, що використовується в контексті саме соціального забезпечення з її сторони. Тому, тлумачення не є власне конкретним, тобто не містить розмірів матеріального забезпечення або ж показників здорового стану організму.

Однак, встановлені ті основні соціальні права, що повинні бути забезпечені з боку держави для того, щоб населення мало якісне життя. У даному випадку, використовується метод приведення прикладів, уточнення оціночного поняття якість життя, а не його опис, при цьому сам перелік є вичерпним, що не створює додаткового навантаження на соціальну та бюджетну сфери. Слід й зауважити, що саме соціальне забезпечення стосується усіх осіб, а не лише громадян.

У ч. 1 та 3 ст. 7 Закону Латвії «Про соціальні послуги та соціальну допомогу» встановлюють обов'язки клієнта, як особи, що отримує соціальні послуги й серед них:

1) активна участь у розв'язанні своєї проблеми шляхом виконання обов'язку співучасті, зокрема через участь в заходах соціальної реабілітації для збереження, відновлення та оволодіння трудовими та соціальними навиками;

2) активно діяти в цілях збільшення своєї здібності заробляти та життя та отримувати інші доходи [176].

Такий спосіб закріплення обов'язків є доволі спірним, адже не зрозуміло у яких саме заходах має приймати участь клієнт, чи достатньо йому бути присутнім або яким чином він має виражати своє непогодження та фіксувати його.

Формулювання «активно» використано для підкреслення того, що клієнт має сам бажати отримувати соціальну послугу. Проте, воно є оціночним поняттям, адже активність різних осіб може бути обумовлена різними факторами.

До прикладу, активна участь у розв'язанні своєї проблеми з боку осіб із хронічними психічними розладами суттєво буде різнитися від активності з боку осіб, що втратили роботу й набули статусу безробітного. Невиконання обов'язків клієнта призводить до припинення відносин із надання соціальних послуг, тому більш доречним є підхід конкретизації обов'язків клієнтів за видами соціальних послуг.

Згідно з п. 4 ч. 2-2 ст. 15-1 Закону Латвії «Про соціальні послуги та соціальну допомогу» запроваджено роботу Інформаційної системи соціальної реабілітації, яку обслуговує спеціальне державне Агентство та метою створення й функціонування якого є: забезпечення необхідного для сприяння своєчасному та якісному наданню соціальних послуг, а також створенню статистики для планування, розробки та оцінювання державної політики в сфері соціальної реабілітації та забезпечення виконання інших її функцій [176].

Встановлення мети дії певного адміністративного інституту є одним із сучасних правил юридичної техніки, що дотримується і в національних нормативно-правових актах. Використання оціночних понять є невід'ємним від мети. Так, було застосовано оціночні поняття, як то «необхідне», «своєчасні та якісні соціальні послуги», «розробка та оцінювання державної політики».

Проблемою таких оціночних понять є поєднання і загальнозживаних, і спеціальних професійних оціночних понять, що ускладнює загальне тлумачення норми права.

Окремо слід зауважити про важливість створення аналогічної інформаційної системи в Україні, що дозволило б контролювати якість надання соціальних послуг, ефективно виявляти проблеми та прогнозувати шляхи розвитку на основі точних показників. Вживання для опису мети загальних оціночних понять є допустимим, адже конкретна мета має уже характер завдання. При цьому, усім спеціальним професійним оціночним поняттям має бути надано тлумачення.

Ще одним нормативно-правовим актом, що містить норми права із соціального забезпечення є Закон Латвії «Про працю». До прикладу, у ст. 36 даного Закону визначено, що роботодавець може вимагати від кандидата на посаду проходження перевірки здоров'я, що дозволяє переконатися в його придатності для виконання передбаченої роботи. Витрати пов'язані із перевіркою здоров'я кандидата покриває роботодавець, за винятком випадку, коли кандидат під час інтерв'ю на роботу умисно надав роботодавцю недостовірну інформацію [177].

Відмінністю використаних у даній нормі оціночних понять є їх міжгалузевість. Так, формулювання «недостовірна інформація» вживається і в національному, в латвійському законодавстві та вказує на те, що надана інформація не відповідає дійсності. Вираз «придатність для роботи» використовується і трудовому, і в медичному законодавстві. Їх тлумачення є однозначним та не потребує будь-яких уточнень та доводиться перевіркою юридичних фактів.

Зі свого боку, оціночне поняття «умисно» переважно зустрічається у кримінальному законодавстві або законодавстві про адміністративну відповідальність, а його відмінністю є те, що умисність або ж неумисність певного діяння потребує доведення.

Тому, виникає питання чи необхідно звертатися до суду із для доведення надання недостовірної інформації. Погоджуючись із необхідністю уточнення щодо недостовірної інформації, все ж варто уникати оціночних понять, особливо із інших галузей права.

Згідно з ст. 32 Закону Латвії «Про працю» регулює питання оголошення про роботу та уточнює, що у випадку настання спору, коли працівник вказує на обставини, які могли стати основою для його прямої чи непрямой дискримінації, роботодавець зобов'язаний довести, що в основі різного ставлення лежать об'єктивні обставини, не пов'язані із критерієм дискримінації або певний критерій відбору є об'єктивним та обґрунтованим для виконання відповідної роботи [177].

Правове регулювання питань дискримінації в Україні й так потребує суттєвих уточнень та вдосконалень. Тому, запозичення даної норми права підвищило б рівень соціального забезпечення.

Проте, оціночні поняття «об'єктивні та обґрунтовані критерії» не буде ефективно діяти в межах національного законодавства, оскільки потребуватиме роз'яснень, залежатиме від судової практики та буде складно довести. Більш доречним є посилення саме на «різне ставлення» та конкретний перелік посадових обов'язків.

Наступним нормативно-правовим актом, що є значною частиною соціального законодавства є Закон Латвії «Про соціальний захист». У його ст. 12 визначено, що інваліди незалежно від причини інвалідності і особи з тривалою чи постійною втратою здоров'я мають право на отримання такого виду допомоги: здійснення таких заходів, які пов'язані з залученням цих осіб згідно з дієздатністю та інтересами таких осіб [178].

Важливим уточненням, що потребує запозичення в національне законодавство є використання оціночного поняття «інтереси даних осіб». При цьому, воно вживається у загальному, а не правовому контексті, а тому

підвищує ефективність заходів із інтеграції та гнучкість правового регулювання.

Водночас, слід наголосити на недопустимості використання формулювання «інвалід» в сучасних нормах права, оскільки це порушує право на само визнання особи й суперечить міжнародним нормам права в даній сфері, де надається перевага виразу «особа з інвалідністю».

Відповідно до ст. 34 Закону Латвії «Про соціальний захист» заборонено штрафувати особу або ж іншим чином прямо чи непрямо створювати для нього негативні наслідки у зв'язку з реалізацією законним шляхом такою особою права на захист у зв'язку з порушенням заборони на диференційоване ставлення [178].

Незважаючи на те, що право на захист в Україні закріплено на рівні Конституції, але його реалізація може супроводжуватися негативними наслідками для особи в інших сферах. Саме тому, члени профспілок мають додаткові гарантії для безпечних умов праці.

Разом з тим, інші особи, що є учасниками відносин із соціального забезпечення таких гарантій не мають. Аналізуючи національне законодавство, можливо помітити велику кількість прогалин, колізій й у тому числі оціночних понять, що можуть використовуватися для затягування надання соціального захисту та забезпечення, зменшувати розмір соціальної допомоги.

Тому й важливо запозичити оціночне поняття «прямо чи непрямо створювати негативні наслідки», яке й відобразить варіативність перешкод під час реалізації соціальних прав. Для забезпечення ж дії такої гарантії варто уточнити обов'язки щодо звітування про причини затримання надання різних соціальних послуг.

Таким чином, соціальне законодавство Латвії використовує оціночні поняття постійно й для регулювання різних видів відносин із соціального забезпечення.

Переважна більшість таких оціночних понять лише підвищують результативність дії норми права, але їх адаптація не завжди є можливою через сформовані відмінності із національними нормативно-правовими актами.

Серед таких особливостей використання оціночних понять у праві соціального забезпечення в Латвії можливо виділити такі:

1. Використання оціночних понять в соціальному законодавстві Латвії супроводжується уточненнями. Уточнення можуть мати вичерпний характер у випадку використання їх, як легальної дефініції, наприклад, для оціночного поняття «якість життя». З іншого боку, уточнення можуть стосуватися конкретного випадку, як то уточнення про дискримінацію за віком чи мовою або ж шляхи створення негативних наслідків (прямі та непрямі). Уточнення зменшує ймовірність свавільного трактування норми права та її застосування не відповідно до задуму законодавця. Такий підхід потребує більшої уваги до деталей конкретних відносин із соціального забезпечення й виконує превентивну функцію. Саме його запозичення матиме найбільший вплив на вдосконалення національного соціального законодавства. Водночас, використання уточнень може звужувати обсяг соціального права, а тому вимагає регулярного перегляду.

2. Застосування оціночних понять в соціальному законодавстві Латвії направлено на захист прав отримувача соціальних послуг. У національному законодавстві оціночні поняття часто використовуються для опису повноважень, процедури, часу її проведення. Водночас, латвійське соціальне законодавство оціночні поняття застосовує лише у випадках неможливості використати іншу термінологію в питаннях, що надають більший обсяг прав, більші гарантії та способи захисту для осіб, що зазнали негативних наслідків настання соціального ризику. Для опису ж обов'язків вповноважених осіб або ж адміністративних процедур оціночні поняття не застосовуються.

3. Як оціночні поняття в соціальному законодавстві Латвії використовуються переважно загальнозживані терміни. Оціночні поняття мають побутове, а не професійне значення, наприклад, вираз «інтерес» вживається в контексті вподобань особи з інвалідністю, а не її правових інтересів. Такий підхід спрощує розуміння норми права, пришвидшує формування загальновідомої спільної практики їх застосування, що було б неможливо в інших випадках через існування прогалін між рівнем професійних та правових знань зокрема.

Можливо резюмувати, що досвід Латвії у використанні оціночних понять в праві соціального забезпечення доцільно запозичити у декількох напрямках. Найперше, це стосується вдосконалення правового регулювання соціальних гарантій від дискримінації під час прийому на роботу. На сьогодні, дане питання регулюється у Кодексі законів про працю [90], як частина заходів для забезпечення рівності трудових прав. При цьому не встановлено жодних процедур, які б визначали яким чином контролюється дотримання заборони на дискримінацію. Позитивно слід оцінити новели Закону України «Про рекламу» [179], де забороняється в рекламі вакансії встановлювати бажаний вік або ж стать кандидата, його приналежність до певного народу чи нації, колір шкіри, релігійні переконання та передбачено притягнення до адміністративної відповідальності у формі штрафу, розмір якого є став збільшеним та становить десятикратний розмір мінімальної заробітної плати.

Водночас, у жодному із перелічених нормативно-правових актів не визначено обов'язок роботодавця доводити факт відсутності дискримінації у випадку звернення кандидата про захист від дискримінації, як це передбачено у Латвійському законодавстві.

Тому, з метою удосконалення механізмів забезпечення соціального права на працю від проявів дискримінації необхідно до ст. 24-1 Закону

України «Про рекламу» [179] та до ст. 2-1 Кодексу законів про працю [90] додати наступний текст:

«Якщо працівник вказує на обставини, які могли б бути підставою для його прямої або непрямой дискримінації, роботодавець зобов'язаний довести, що в основі його дій лежать об'єктивні обставини, не пов'язані із расою, кольором шкіри, політичними, релігійними чи іншими переконаннями, статтю, гендерною ідентичністю, сексуальною орієнтацією, етнічним, соціальним чи іноземним походженням, віком, станом здоров'я, інвалідністю, підозрою чи наявністю ВІЛ/СНІД, сімейним станом, майновим станом, сімейними обов'язками, місцем проживання, членством у професійних спілках чи інших об'єднаннях громадян, участі в страйку, зверненнями чи наміром звернутися до суду чи інших органів за захистом своїх прав чи надання підтримки іншим працівникам у захисті їх прав, повідомлення про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень Закону України "Про запобігання корупції", а також сприяння особі у здійсненні такого повідомлення, мовними чи іншими ознаками, за винятком, коли є об'єктивні та обґрунтовані вимоги до виконання роботи певною статтю, заборони щодо виконання роботи особами певного віку чи стану здоров'я».

Дана норма допомагає пришвидшити захист права на працю та попереджує випадки соціального ризику безробіття. Використанні оціночні поняття, як то «об'єктивні обставини» відповідають чинному законодавству щодо обмежень праці молоді або ж наявності вимог до фізичної підготовки та здоров'я працівників Національної поліції, Служби судової охорони.

Також, з метою уточнення мети функціонування Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг необхідно ст. 15 Закону України «Про соціальні послуги» [31] доповнити ч. 1 таким текстом: «Реєстр надавачів та отримувачів соціальних послуг створюється з метою сприяння своєчасному

та якісному наданню соціальних послуг, що досягається у виконанні наступних завдань:

- 1) реалізації права особи/сім'ї на соціальні послуги;
- 2) профілактики складних життєвих обставин;
- 3) подолання складних життєвих обставин;
- 4) мінімізації негативних наслідків складних життєвих обставин;
- 5) обліку надавачів, отримувачів соціальних послуг та послуг, що їм надаються;
- 6) координації діяльності у системі надання соціальних послуг;
- 7) збирання статистики для планування та розвитку державної соціальної політики в сфері надання соціальних послуг».

Таким чином, розмежовано мету функціонування та завдання Реєстру, які виконує регулярно. Оціночні поняття «своєчасно» та «якісно» визначають характеристики роботи Реєстру, як й критерії оцінювання його роботи та потреби у виправленні недоліків, а також вказують на напрям в якому слідувати усі пропозиції із зміни чи доповнення способу роботи Реєстру.

Також, доповнено завдання через використання оціночних понять «планування та розвиток», що обумовлює створення додаткового функціоналу в Реєстру та сприятиме систематизації соціального забезпечення загалом.

Ще однією державою, досвід якої доречно було б запозичити є Естонія. Згідно з Показниками сталого управління Естонія проводить вдалу соціальну політику та її показник зріс з 6,6 у 2014 році до 6,8 у 2020 році, що перевищує показники сталості соціальної політики в Данії, Швейцарії чи Чехії [180].

Це свідчить про те, що заходи з соціального забезпечення, що проводяться в Естонії є результативними та достатніми для подолання більшості соціальних ризиків.

Зрозуміло, що відмінності в кількості населення та підходах до розподілу влади між державним та місцевими органами влади не дозволяють автоматично запозичити усі рішення та норми права до національної правової системи.

Більше того, вживання оціночних понять в естонському законодавстві може мати більш розвинену та усталену практику, що просто не може бути застосована до українських реалій.

Разом з тим, дослідження ситуацій використання оціночних понять в праві соціального забезпечення, методів та способів їх закріплення в нормі права є шляхом до успішної адаптації.

Одним із основних законодавчих актів у сфері соціального забезпечення є Закон Естонії «Про трудові договори». У ст. 7 даного Закону регулюється питання найму неповнолітніх та зокрема визначено, що роботодавець не може підписувати трудовий договір із неповнолітнім та допускати до роботи, що:

перевершує фізичні чи розумові здібності неповнолітнього;

загрожує моральності неповнолітнього;

містить ризики, які неповнолітній не в змозі вчасно помітити та попередити через відсутність досвіду чи навчання;

перешкоджає соціальному розвитку неповнолітнього чи отриманню ним освіти;

загрожує здоров'ю неповнолітнього внаслідок характеру роботи чи факторів ризику виробничого середовища [181].

Аналізуючи дану норму можливо помітити, що для визначення можливості праці неповнолітнього використовуються оціночні поняття. Вони можуть мати складений характер або ж бути загальноживаними. Так, «ризики, що неповнолітній не в змозі вчасно помітити та попередити» є яскравим прикладом складеного оціночного поняття. Його зміст визначається конкретною ситуацією та посадовими обов'язками. Найбільш

спірним є використання оціночних понять «загроза моральності» та «загроза соціальному розвитку».

Найперше такі формулювання потребують урахування безпосередньо характеру та умов життя неповнолітнього, його бажання соціалізуватися, а не уявних цінностях одного чи декількох осіб про те, що допустимо жити іншим особам.

Такий підхід дозволяє обмежувати право на працю неповнолітнього у будь-якому підприємстві через можливість стикнутися із несправедливістю або не чесністю з боку трудового колективу, роботодавця чи клієнтів. Захист соціального права на працю та захист від соціального ризику безробіття для неповнолітніх не повинен базуватися на тлумаченні оціночних понять, особами, що можуть мати різний рівень професійних, правових знань та культурної свідомості.

У даному випадку, більш доречним є саме посилення на безпеку для здоров'я та існування переліку заборонених робіт через ризики для здоров'я. Право вирішувати ж питання моральності та соціального розвитку необхідно ж повернути батькам чи опікунам такого неповнолітнього, а контроль за належністю виконання їх обов'язку покласти на соціальні служби, а не роботодавця.

Тобто, під час захисту права на працю неповнолітніх, як й захисту від їх примусової праці використання оціночних понять є недопустимим, адже має надмірні ризики невірної тлумачення й застосування шляхом, що не відповідає інтересам неповнолітнього.

Відповідно до ст. 11 Закону Естонії «Про трудовий договір», на перемовинах перед підписанням договору чи підготовці до його підписання іншим чином, зокрема в оголошеннях про прийом на роботу, на співбесіді для прийому на роботу, роботодавець не може вимагати від особи, що бажає отримати роботу, дані, до яких у нього відсутній виправданий інтерес. Відсутність виправданого інтересу в роботодавця найперше передбачається у

випадку запитань, які непропорційно торкаються приватного життя бажуючого отримати роботу або не пов'язані з придатністю для пропонуваного робочого місця [181].

Дана норма направлена на захист від дискримінації та порушення права на таємницю особистого життя під час реалізації соціального права на працю. Оціночне поняття «виправданий інтерес» вказує на те, що питання мають стосуватися посадових обов'язків та вміння їх виконувати, попереднього досвіду та освіти.

Позитивно слід оцінити наведення критеріїв тлумачення оціночного поняття «виправданий інтерес», що допомагає швидше зрозуміти контекст його вживання.

До прикладу, наявності малолітніх дітей є доречним, якщо робота передбачає часті переїзди та довготривалі подорожі. Водночас, таке ж питання не пов'язане із придатністю для робочого місця, якщо робота є віддаленою або офісною.

Разом з тим, спірним є використання оціночного поняття «непропорційно», яке вживається для оцінювання кількості питань особистого характеру, оскільки будь-які питання, що не стосуються безпосередньо аспектів виконання трудових обов'язків, не місце під час інтерв'ю, підготовки та підписання трудового договору.

Закон Естонії «Про трудовий договір» містить ст. 16 під назвою «міра старанності працівника», згідно з якою працівник повинен виконувати свої обов'язки лояльно, відповідно до своїх знань та навиків, враховуючи вигоду роботодавця, з необхідною старанністю, що передбачається характером роботи. Дотримана в ході виконання трудового договору міра старанності, при недотриманні якої працівник несе відповідальність за порушення трудового договору, встановлюється в його трудових відносинах із урахуванням звичних ризиків, пов'язаних із діяльністю роботодавця та працею працівників, навчання працівника, професійних знань, які необхідні

для виконання роботи, а також здібностей та якостей працівника, про які роботодавець знав або повинен був знати [181].

Основним оціночним поняттям даної норми права є «міра старанності», що є обов'язком працівника недотримання якого є щонайменше дисциплінарним проступком. Розуміння міри старанності, як уточнюється в нормі права, виходить із ризиків певної посади, знань та досвіду працівника. Проте, використанні формулювання не дозволяють зрозуміти яким же чином вони можуть впливати на старанність та який є основний зміст. Так, вирази «здібності та якості», «звичні ризики», «повинен був знати» теж є оціночними поняттями.

Найбільш класичним та міжгалузевим є вираз «повинен був знати», його тлумачення в повній мірі залежить від судового розсуду й сформулювати чітку практику неможливо. Щодо інших оціночних понять, то їх застосування викликає ще більше запитань.

До прикладу, оціночне поняття «звичний ризик» потребує уточнення для кого саме він повинен був звичним, адже для роботодавця ризики на його підприємстві є очевидними, коли ж для працівника, особливо нового, такий ризик може не відповідати попередньому досвіду. Тобто, виникає ситуація коли для тлумачення одного оціночного поняття використовуються інші оціночні поняття.

Як наслідок, зрозуміти значення першого й вірного його застосувати майже неможливо, адже на це впливає занадто велика кількість індивідуальних та варіативних чинників. Дана норма є прикладом того, як не слід використовувати оціночні поняття, особливо в умовах і так застарілого трудового законодавства, а тому не може бути запозичена.

Іншим нормативно-правовим актом у сфері соціального забезпечення, де використовуються оціночні поняття є Закон Естонії «Про соціальне забезпечення». Відповідно до ст. 9 даного Закону, якщо особа для покращення самостійного розв'язання проблем повсякденного життя

потребує довготривалої та різносторонньої допомоги, що включає необхідність координації співпраці декількох організацій з надання допомоги, то в такому випадку використовується принцип управління ситуацією. Надання допомоги згідно з принципом управління ситуацією серед іншого включає в себе: складання ситуаційного плану та погодження графіку дій пов'язаних один з одним сторін; призначення координатора ситуації; домовленість про порядок взаємного обміну інформацією. Ситуаційний план — це письмовий документ, що складається з оцінки потреб особи в допомозі та плану її надання. Ситуаційний план можна міняти за потреби. Особа, яка потребує допомоги, підтверджує підписом свою згоду із змінами [182].

Встановлення потреби у «довготривалій та різносторонній» допомозі потребує оцінювання з боку вповноваженої особи. Тобто, дані поняття є оціночними, проте їх зміст є зрозумілим із контексту самої норми. Різносторонньою є та допомога, що потребує залучення декількох органів публічної влади або ж й навіть організацій, що надають соціальну допомогу. Довготривалою є та допомога, що не може бути надана одноразово та потребує регулярної діяльності, що має накопичувальний характер та може змінюватися залежно від потреб та уже вирішених завдань.

Тому, доречним є створення ситуаційного плану, як інструменту планування та координації діяльності усіх залучених осіб. Доречним є й використання оціночного поняття «за потреби», що вказує на можливість доповнення ситуаційного плану та гарантує гнучкість. Водночас, його можливо уточнити прикладом щодо виконання поставлених завдань чи виявлення нових потреб чи проблем, які потребують вирішення для надання соціальної допомоги осіб.

У ст. 17 Закону Естонії «Про соціальне забезпечення» регулюється питання надання послуг «вдома», якими є такі соціальні послуги, що організуються органами місцевого самоврядування заради забезпечення

повнолітній особі самотійного та безпечного вміння справлятися із побутовими справами в домашніх умовах та одночасно підтримуючий покращуючи його якість життя. В межах послуг «вдома» особи надається допомога в діях, які особа не може виконати без сторонньої допомоги через стан здоров'я, дієздатність чи життєве середовище та при цьому вимушена проживати вдома (наприклад, приготування їжі, прибирання житлового приміщення, опалення, приведення в порядок одягу, придбання продуктів та господарських речей тощо) [182].

Наведена соціальна послуга доступна для тих осіб, що не мають законного опікуна чи піклувальника через досягнення повноліття або ж через тимчасовість наслідків настання соціального ризику, як то отримання травми на виробництві.

Позитивно слід оцінити те, що хоча для тлумачення послуг «вдома» використовуються оціночні поняття, як то «побутові справи» чи «безпечно» наведено невичерпний перелік прикладів надання такої послуги. Ключовим для розуміння сутності послуг «вдома» є неможливість особою самотійно забезпечити свої життєві потреби.

Мінімальний їх обсяг є забезпеченим завдяки законодавчим гарантіям, що тотожні і в естонському, і в національному законодавстві та стосуються доступу до їжі та води, теплого приміщення, дотримання санітарних норм та гігієни.

Саме на їх підтримання й направлена соціальна допомога. Використанні оціночні поняття сприяють гнучкості тлумачення та кращому контролю якості надання соціальної допомоги, при цьому не дозволяють зловживати правами неї.

Водночас проблемною є ситуація використання загальнозживаних оціночних понять у різних значеннях, особливо в межах одного нормативно-правового акту. Так, згідно уже ст. 27 Закону Естонії «Про соціальне забезпечення», послуги особистого помічника — це соціальні послуги, що

організуються органами місцевого самоврядування з метою підвищення здатності повнолітніх осіб, що потребують фізичної сторонньої допомоги внаслідок інвалідності, самостійно справлятися з побутовими справами та брати участь в різних сферах життя, знижуючи навантаження по догляду, що покладаються на їх законного опікуна. Особистий помічник надає допомогу у виконанні побутових справ (наприклад, переміщення, приготування їжі, одягання, гігієнічні процедури, робота по господарству тощо) [182].

Зрозуміло, що розширення значення оціночного поняття «побутові справи» обумовлено характером допомоги та станом здоров'я особи з інвалідністю. Разом з тим, більш доречним видається підхід, що розмежовуватиме поняття «побутових справ» у різних видах соціальної допомоги через використання різних формулювань, до прикладу й «повсякденні задачі».

Диференціація є виправданою, оскільки особи, на яких поширюється дія даного законодавчого акту не володіють й не зобов'язані володіти достатніми правовими знаннями для належного тлумачення оціночних понять. Тому, використання оціночного поняття, яке фактично має два різних тлумачення може стати причиною невірної їх застосування, неправомірного зловживання або ж навпаки обмеження права на соціальну допомогу.

Частиною законодавства із соціального забезпечення є Закон Естонії «Про допомогу жертвам». Згідно з ст. 3 даного закону, послуги із забезпечення поширюються на жертв торгівлі людьми, неповнолітні жертви сексуального насилля, жертви тероризму. Послуги надаються аж до втрати у них необхідності [183].

Із врахуванням особливостей причин отримання правового статусу жертви та заходів соціальної допомоги, що на них поширюються використання оціночного поняття «втрата необхідності» відповідає інтересам жертви.

Необхідність визначається виключно суб'єктивним, внутрішнім переконанням, а тому гарантує свободу для осіб, що отримали статус жертви самостійно обирати види та тривалість соціальної допомоги без зовнішнього тиску та примусу.

Уже в ст. 62 Закону Естонії «Про допомогу жертвам» регулюється питання компенсації витрат на отримання психологічної допомоги, зокрема під час прийняття такого рішення встановлюються факти:

зв'язку між винним діянням, що було скоєно щодо жертви та зниженням здатності справлятися з повсякденними ситуаціями у неї;

передбачувана ефективність психологічної допомоги;

потреба особи в інших послугах [183].

Оціночні поняття, що використані у даній норми мають виключно професійний характер та потребують спеціальних знань. Це забезпечується шляхом надання повноважень особам, що безпосередньо можуть надавати психологічну допомогу.

Тобто, вони можуть встановити реальну потребу в такій соціальній допомозі, оцінити ринкову вартість та співвіднести із іншими видами допомог, які є необхідні для конкретної жертви.

Тож, серед особливостей використання оціночних понять в праві соціального забезпечення в Естонії можливо виділити наступні:

1. Загальнозживані оціночні поняття в праві соціального забезпечення в Естонії вміщуються в норму права разом із прикладом їх застосування. Таким чином роз'яснюються найбільш типові та обов'язкові способи тлумачення оціночного поняття. При цьому, успішність методу наведення прикладів в порівнянні з уточненнями полягає у варіативності видів діяльності, їх пристосуванні під контекст норми права. Так, прибирання, приготування їжі та опалення є прикладом побутових справ. Завдяки наведенню прикладів не обмежується зміст оціночного поняття.

2. Вірне тлумачення та застосування професійних оціночних понять забезпечується встановленням спеціального вповноваженого суб'єкта. Даний суб'єкт, як виходить із законодавчих вимог до його досвіду та професійних знань, здатний зрозуміти зміст оціночного поняття, яке, у свою чергу, переважно вживається й науковій літературі та профільній діяльності. Як наслідок, унеможлиблюється помилкове побутове трактування та негативні наслідки пов'язані із такою діяльністю.

3. Найбільш поширеною та водночас проблемною соціальною сферою використання оціночних понять є трудова. Це об'єднує законодавство Естонії та України, які досі містять окремі оціночні поняття та формулювання із часів СРСР.

Наслідком такої ситуації є надмірна суб'єктивність під час забезпечення права на працю та збільшення ймовірності до дискримінації. Хоча трудова сфера повинна бути вільною від постійного державного втручання, однак використання оціночних понять, що мають значне емоційне та навіть морально-етичне забарвлення є недопустимим з огляду на забезпечення рівності та свободи поглядів в державі.

Можливо резюмувати, що досвід використання оціночних понять в праві соціального забезпечення в Естонії може лише частково бути адаптованим до національної практики. Зокрема, це стосується питання захисту від дискримінації, що уже було описано в даній роботі. З метою розширення гарантій захисту втілення права на працю пропонуємо створити нову ст. 2-2 Кодексу законів про працю [90] із наступним текстом:

«Під час співбесіди (інтерв'ю, тестових завдань) чи інших форм відбору кандидата, під час перемовин перед підписанням чи в ході підписання, під час виконання трудової функції роботодавець не може вимагати від працівника інформацію, яка не відповідає його виправданому інтересу. Відсутність виправданого інтересу передбачається зокрема у випадку запитування питань, які стосуються особистого життя працівника чи

кандидата та/або питань, які не пов'язані із придатністю для виконання трудових обов'язків».

Дана норма доповнює дію заборони на дискримінацію шляхом відбору кандидатів за віком, кольором шкіри, гендером чи іншими ознаками. Вона направлена на захист від порушення таємниці особистого життя та отримання відмови у прийнятті на роботу або ж зменшенні винагороди на комфортності умов праці через це, що може призвести щонайменше до соціального ризику низького рівня якості життя.

У даній нормі застосовано оціночне поняття «виправданий інтерес», що і є адаптованим запозиченням із естонського законодавства. Разом з тим, усунуто формулювання щодо пропорційності, яке може бути невірно трактоване.

Запропонована норма права також містить оціночне поняття «інші форми відбору», що пов'язано, як із варіативністю етапів прийому на роботу в приватній сфері, так й стадійністю конкурсного відбору до органів публічної влади.

Таким чином, охоплені усі варіанти комунікації з кандидатом. Також, розширено обсяг випадків під час яких заборонено запитувати особисті питання й виконанням «трудової функції». Хоча таке оціночне поняття не має легального визначення, але тривала практика його застосування та поширеність у законодавстві забезпечує вірність розуміння.

Також, досвід Естонії у питаннях використання оціночних понять в праві соціального забезпечення може бути запозичений для об'єднання різних соціальних послуг. Тому, з метою підвищення ефективності координації та поєднання різних видів соціальних послуг пропонуємо у Законі України «Про соціальні послуги» [31] створити нову ст. 21-1 у такій редакції:

«Надавачі соціальних послуг та їх об'єднання у випадку, якщо отримувач соціальних послуг для покращення самостійного розв'язання

проблем повсякденного життя потребує надання постійних та різносторонніх соціальних послуг (поєднання двох та більше соціальних послуг, що перераховані у ст. 16 даного Закону), що включає необхідність координації співпраці декількох надавачів соціальних послуг використовують принцип управління ситуацією. Надання допомоги згідно з принципом управління ситуацією серед іншого включає в себе: складання ситуаційного плану та погодження графіку дій (об'єднань) надавачів соціальних послуг призначення координатора ситуації; домовленість про порядок взаємного обміну інформацією. Ситуаційний план —це письмовий документ, що складається з оцінки потреб отримувача соціальних послуг в допомозі та плану їх надання з метою забезпечення найкращих інтересів отримувачів соціальних послуг. Ситуаційний план можна міняти за потреби. Отримувач соціальних послуг підтверджує підписом свою згоду із ситуаційним планом та його змінами».

У запропонованій нормі права оціночні поняття вживаються задля деталізації мети об'єднання та застосування ситуаційного плану. Окрім того, оціночним поняттям є «принцип управління ситуацією», що пояснюється шляхом встановлення порядку його дотримання.

Також, деталізовано поняття різносторонніх соціальних послуг через вказівку найменшої їх кількості для координації діяльності надавачів соціальних послуг. При цьому, важливо, що б різні послуги неможливо було отримати в одного надавача, адже такому випадку ні координація, ні ситуаційний план не є необхідним.

Досвід Польщі у використанні оціночних понять в праві соціального забезпечення теж доречно проаналізувати. Слід зауважити, що адаптація польського законодавства, зокрема й соціального є поширеною національною практикою, що свідчить про їх наближеність та актуальність. Тому, запозичення й шляхів застосування оціночних понять матиме більшу

ефективність з огляду на спільність методів написання норм права, структури законодавчого акту й навіть юридичної термінології.

Варто зазначити, що у Польщі існує спеціальний нормативно-правовий акт, який встановлює вимоги до юридичної техніки та інших аспектів прийняття таких же актів. Згідно з ст. 146-1 Розпорядження Прем'єр-міністра Польщі «Основи законодавчої техніки», визначення терміну у нормативно-правовому акті надається в таких випадках:

наведений термін є неоднозначним;

значення терміну є загальноприйнятим;

через сферу регульованих питань виникає потреба встановити нове значення такого терміну;

у ст. 147 передбачено, що у випадку якщо значення терміну встановлено у законі чи іншому нормативно-правовому акті, то цей термін уже не може використовуватися в іншому значенні (винятком є чітке вказання на різницю значень та надання нового значення в межах конкретного нормативно-правового акту);

відповідно до ст. 147-1 якщо неможливо сформулювати визначення, то необхідно пояснити значення терміну шляхом зразкового перерахування його обсягу, вказуючи на зразковий характер через вираз «зокрема» [184].

Встановлення порядку використання оціночних понять в нормативно-правових актах суттєво зменшило б помилки у їх використанні та уніфікувало б науково-теоретичні вимоги до способів їх закріплення. Позитивно слід оцінити встановлення переліку випадків у яких необхідно надавати легальні дефініції.

Хоча в національному соціальному законодавстві поширена практика надання легальних дефініцій поняттям, які часто вживаються у певному нормативно-правовому акті, але їх вибір є доволі хаотичним та призводить навіть до виникнення декількох тлумачень в межах однієї сфери законодавства.

Тому, доречною є заборона на вживання однакових оціночних понять із різним змістом. Запозичення потребує й вимога щодо використання прикладів для уточнення оціночних понять, яка в національному законодавстві поки що лише часткового реалізується в трудовому законодавстві.

Основним нормативно-правовим актом у сфері соціального забезпечення є Закон Польщі «Про соціальну допомогу», де у ст. 11-1 встановлено, що у випадку підтвердження соціальним працівником розтрата наданих благ, навмисне їх зниження або ж використання у спосіб, що суперечить призначеній цілі або має достатньо власних фінансових ресурсів, усі фінансові вигоди можуть бути обмежені та відмовлено у наданні безготівкової допомоги [185].

Використання оціночних понять у формулюванні повноважень посадових осіб, що надають соціальні послуги є доволі дискусійним. Такий підхід збільшує ймовірність перевищення повноважень та погіршує ефективність заходів контролю та перевірки якості надання соціальної допомоги.

Проте, відмінністю даної норми є спосіб розміщення оціночних понять в нормі права, а саме те, що вони доповнюють один одного та мають конкретний характер. Так, усі наведені оціночні поняття можуть бути об'єднанні спільним виразом неправомірне використання права або ж зловживання ним.

Водночас, такий вираз має суттєво більший рівень узагальненості, а отже й є більш складним для розуміння та застосування. Таким чином, оціночні поняття «навмисно», «спосіб, що суперечить цілі призначення», «достатність фінансових ресурсів» фактично є прикладами порушень. Їх зміст обмежується обсягом та контекстом виду соціальної допомоги, а тому неможливим є суб'єктивізм з боку соціального працівника.

Як й в національній практиці, оціночні поняття в польському соціальному законодавстві використовуються для визначення мети, завдань та цілей певного діяння. Так, згідно з ст. 15 Закону Польщі «Про соціальну допомогу», соціальна допомога реалізується через:

- надання пільг;
- соціальну роботу;
- ведення та розвиток необхідної соціальної інфраструктури;
- аналіз та оцінку явищ, що спричиняють необхідність у виплаті соціальних допомог;
- виконання завдань, які впливають із суспільних потреб;
- розвиток нових форм соціальної допомоги та самопомоги [185].

Дана норма має поєднання термінів, що мають чітке визначення та стосуються комплексної адміністративної роботи та планів й завдань із неоднозначним трактуванням. До прикладу, оціночне поняття «необхідна соціальна інфраструктура» потребує постійного аналізу для втілення в реальному житті.

Проблемним аспектом даного формулювання є те, що його контекст обумовлюється не нормою права чи навіть нормативно-правовим актом, а конкретною ситуацією, а отже буде кожного разу різнитися. Також, оціночним поняттям вважаємо «явища, які спричиняють необхідність виплати». У даному випадку, використання оціночного поняття є доречним оскільки лише описує категорію.

Розширення переліку чинників, які впливають на збільшення соціальних ризиків дозволить краще розуміти причини їх виникнення та запобігати їм. Тому, використовуючи оціночне поняття законодавець не обмежу та заохочує діяльність у сфері виявлення таких явищ.

Тож, можливо виділити такі особливості використанні оціночних понять в праві соціального забезпечення у Польщі:

1. Використання оціночних понять в польському законодавстві, зокрема соціальному регулюється у спеціальному нормативно-правовому акті. Завдяки цьому визначаються причини розміщення оціночного поняття в нормі права, встановлюються правила взаємодії оціночних понять між собою та з іншими юридичними термінами. Разом з тим, як свідчить аналіз польського соціального законодавства дотримання вимоги до застосування оціночних понять не завжди дотримуються, як через застарілість окремих норм права, так й через недостатність моніторингу змісту нових нормативно-правових актів.

2. Метою застосування оціночних понять в праві соціального забезпечення є збільшення свободи дій. Тобто, оціночні поняття допомагають розширити обсяг повноважень, зміст певного соціального права, кола обов'язків із соціального забезпечення. Такий підхід суттєво відрізняється від національного, де оціночні поняття використовуються хаотично та часто безцільно через неналежне дотримання правил юридичної техніки.

3. Застосування оціночних понять в праві соціального забезпечення в Польщі є обмеженим. Найперше, це стосується юридичної відповідальності за порушення норм соціального законодавства, де оціночні поняття можуть стосуватися лише умислу та лише у тих випадках, коли умисел реально впливає на вибір покарання. Окрім того, обмеження стосується способів розміщення оціночного поняття в нормі права. Це може бути використання оціночного поняття одночасно із його легальним тлумаченням, виділення оціночного поняття шляхом спеціальних слів та доповнення прикладами або ж розташування в певній частині нормативного положення.

Таким чином, досвід Польщі у питаннях використання оціночних понять в праві соціального забезпечення насамперед необхідно запозичити щодо їх регулювання.

Проте, в національному законодавстві досі не створення єдиного та уніфікованого нормативно-правового акту, який би регулював створення власне такого акту та встановлював би правила юридичної техніки. Тому, очевидним кроком вперед для застосування оціночних понять є створення даного акту.

Водночас, з метою роз'яснення вимог до використання оціночних понять в праві соціального забезпечення необхідно доповнити ст. 15 Методичних рекомендацій щодо проведення правової експертизи проектів нормативно-правових актів [186] наступним текстом:

«1. Оцінюючи окремі правові норми, конструкції та терміни, що містяться у тексті проекту нормативно-правового акта, необхідно перевірити ступінь їх відповідності базовим положенням теорії нормотворення, зокрема таким, як: використання оцінних термінів лише у виняткових випадках; термін вважається оціночним та потребує визначення якщо: 1) є неоднозначним; 2) є загальноприйнятим; 3) сфера регульованих питань обумовлює потребу встановити нове значення такого терміну. 2. Якщо неможливо сформулювати визначення, то необхідно пояснити значення терміну шляхом наведення прикладів, вказуючи на невичерпність та зразковість виразом «наприклад».

Запропоновані зміни дозволять краще розуміти яким чином розміщувати оціночне поняття в нормі права та можуть бути адаптовані до кожного із інститутів соціального забезпечення. Окрім того, визначені критерії оціночних понять, що надані сприятиме більш швидкому їх виявленню під час моніторингу та оцінки соціального законодавства для формування шляхів його вдосконалення.

Ще одним напрямом запозичення досвіду Польщі у питаннях використання оціночних понять в праві соціального забезпечення є регулювання надання соціальної допомоги. Відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 24 Закону України «Про соціальні послуги» підставою припинення надання

соціальних послуг є невиконання без поважних причин отримувачем соціальних послуг вимог, що були встановлені у договорі про надання соціальних послуг [31].

Оціночне поняття «поважні причини» є одним із найбільш поширених у національному законодавстві загалом. Саме через це його застосування має ряд недоліків, як то надмірна загальність розуміння та відсутність зв'язку із фактичними проблемами отримувача соціальних послуг, можливість недотримання контексту відносин із соціальної допомоги. Тому, з метою розширення зміст оціночного поняття «без поважних причин» пропонуємо п. 4 ч. 2 ст. 24 Закону України «Про соціальні послуги» [31] викласти у такій редакції: «підставою припинення надання соціальних послуг є: навмисне недотримання, поведінка усупереч вимогам договору про надання соціальних послуг, навмисне руйнування чи ігнорування результатів надання соціальної послуги».

У даному випадку, також були використанні оціночні поняття. Проте, їх кількість, взаємопов'язаність краще розуміти та розмежовувати що не може вважатися поважною причиною порушення умов договору.

Таким чином, зважаючи на проведені дослідження варто підсумувати, що оціночні поняття є невід'ємною частиною іноземного соціального законодавства.

Проте, вживання оціночних понять для регулювання відносин у соціальній сфері є більш регламентованим. Зокрема, можуть існувати правила їх використання в нормативно-правових актах, обов'язковість наведення прикладів чи уточнень.

Спільною для усіх практикою є використання оціночних понять лише з метою вдосконалення правового регулювання, а не через неможливість сформулювати по іншому нормативне положення.

Запропоновані варіанти адаптації іноземного досвіду до національного соціального законодавства не лише впроваджують нові оціночні поняття, але

й вирішують прогалини чи колізії у правовому регулюванні відносин із соціального забезпечення.

Висновки до Розділу 3

1. З метою усунення синонімічного вживання термінології в соціальному законодавстві запропоновано норму права, що містить мету дії Стратегії цифрової трансформації соціальної сфери викласти у такій редакції (з фрагментарною видозміною словосполучення “послуг соціального характеру” на “соціальних послуг”):

«Метою цієї Стратегії є забезпечення європейських стандартів функціонування інституцій соціального захисту, надання соціальних послуг, фінансової стабільності соціальної сфери, підвищення її прозорості та оптимізації її адміністративних видатків»

2. Заради усунення застарілих понять, що набули характеру оціночних варто ч. 3 ст. 19 Закону України «Про пенсійне забезпечення» викласти із таким текстом:

– «Мінімальний розмір пенсії за віком встановлюється у розмірі прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб у порядку встановленому законодавством».

3. З метою удосконалення механізмів забезпечення соціального права на працю від проявів дискримінації необхідно до ст. 24-1 Закону України «Про рекламу» та до ст. 2-1 Кодексу законів про працю додати наступний текст:

– «Якщо працівник вказує на обставини, які могли б бути підставою для його прямої або непрямой дискримінації, роботодавець зобов'язаний довести, що в основі його дій лежать об'єктивні обставини, не пов'язані із расою, кольором шкіри, політичними, релігійними чи іншими переконаннями, статтю, гендерною ідентичністю, сексуальною орієнтацією, етнічним, соціальним чи іноземним походженням, віком, станом здоров'я, інвалідністю, підозрою чи наявністю ВІЛ/СНІД, сімейним станом, майновим станом, сімейними обов'язками, місцем проживання, членством у

професійних спілках чи інших об'єднаннях громадян, участі в страйку, зверненнями чи наміром звернутися до суду чи інших органів за захистом своїх прав чи надання підтримки іншим працівникам у захисті їх прав, повідомлення про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень Закону України "Про запобігання корупції", а також сприяння особі у здійсненні такого повідомлення, мовними чи іншими ознаками, за винятком, коли є об'єктивні та обґрунтовані вимоги до виконання роботи певною статтю, заборони щодо виконання роботи особами певного віку чи стану здоров'я».

4. З метою уточнення мети функціонування Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг необхідно ст. 15 Закону України «Про соціальні послуги» доповнити ч. 1 таким текстом:

– «Реєстр надавачів та отримувачів соціальних послуг створюється з метою сприяння своєчасному та якісному наданню соціальних послуг, що досягається у виконанні наступних завдань: 1) реалізації права особи/сім'ї на соціальні послуги; 2) профілактики складних життєвих обставин; 3) подолання складних життєвих обставин; 4) мінімізації негативних наслідків складних життєвих обставин; 5) обліку надавачів, отримувачів соціальних послуг та послуг, що їм надаються; 6) координації діяльності у системі надання соціальних послуг; 7) збирання статистики для планування та розвитку державної соціальної політики в сфері надання соціальних послуг».

5. З метою розширення гарантій захисту втілення права на працю пропонуємо створити нову ст. 2-2 Кодексу законів про працю із наступним текстом:

– «Під час співбесіди (інтерв'ю, тестових завдань) чи інших форм відбору кандидата, під час перемовин перед підписанням чи в ході підписання, під час виконання трудової функції роботодавець не може вимагати від працівника інформацію, яка не відповідає його виправданому інтересу. Відсутність виправданого інтересу передбачається зокрема у

випадку запитування питань, які стосуються особистого життя працівника чи кандидата та/або питань, які не пов'язані із придатністю для виконання трудових обов'язків».

6. З метою розширення зміст оціночного поняття «без поважних причин» пропонуємо п. 4 ч. 2 ст. 24 Закону України «Про соціальні послуги» викласти у такій редакції:

– «підставою припинення надання соціальних послуг є: навмисне недотримання, поведінка усупереч вимогам договору про надання соціальних послуг, навмисне руйнування чи ігнорування результатів надання соціальної послуги»

7. З метою роз'яснення вимог до використання оціночних понять в праві соціального забезпечення необхідно доповнити ст. 15 Методичних рекомендацій щодо проведення правової експертизи проектів нормативно-правових актів наступним текстом:

– «1. Оцінюючи окремі правові норми, конструкції та терміни, що містяться у тексті проекту нормативно-правового акта, необхідно перевірити ступінь їх відповідності базовим положенням теорії нормотворення, зокрема таким, як: використання оцінних термінів лише у виняткових випадках; термін вважається оціночним та потребує визначення якщо: 1) є неоднозначним; 2) є загальноприйнятим; 3) сфера регульованих питань обумовлює потребу встановити нове значення такого терміну. 2. Якщо неможливо сформулювати визначення, то необхідно пояснити значення терміну шляхом наведення прикладів, вказуючи на невичерпність та зразковість виразом «наприклад».

ВИСНОВКИ

1. Резюмовано, що категорії «понятійний апарат права соціального забезпечення як галузі» і «понятійний апарат права соціального забезпечення як науки» не збігаються. Понятійний апарат науки вміщує наукові терміни та динамічно розвивається, галузевий понятійний апарат складається з правових понять, якими оперує законодавець. Щодо понятійного апарату навчальної дисципліни, то це збірна категорія понять і термінів галузі та науки.

2. Запропоновано визначати понятійний апарат права соціального забезпечення як:

1) сукупність понять, основної термінології, правових категорій, що розробляється галузевими юридичними науками;

2) упорядковану і організовану інформаційну систему, що включає категорії, терміни і їх визначення та самостійно функціонує у правовому колі понять.

3. У статтях Закону України «Про соціальні послуги» знайдено такі оціночні поняття: «негативні наслідки для осіб/сімей»; «професійні труднощі», «професійне вигорання», «емоційна підтримка» (п. 18 ч. 1 ст. 1); «у формі, доступній для сприйняття особами з будь-яким видом порушення здоров'я» (п. 3 ч. 1 ст. 12); обставини, що впливають на надання або припинення надання соціальних послуг (п. 4 ч. 2 ст. 12); «дбайливо ставитися до майна надавачів соціальних послуг» (п. 7 ч. 2 ст. 12); «найкращі інтереси отримувачів соціальних послуг» (п. 1 ч. 8 ст. 13) та інші.

4. З'ясовано, що за критерієм сфери вживання оціночні поняття в праві соціального забезпечення, що використовуються в Конституції України та Законах України поділяються на:

1) Загальноживані оціночні поняття в праві соціального забезпечення, що використовуються в Конституції України та Законах України;

2) Спеціальні юридичні оціночні поняття в праві соціального забезпечення, що використовуються в Конституції України та Законах України.

5. Встановлено, що прості оцінні поняття в праві соціального забезпечення, що вживаються у Конституції України та Законах України мають такі особливості:

1) Прості оцінні поняття в праві соціального забезпечення, що вживаються у Конституції України та Законах України є фундаментальними та категоріальними.

2) Прості оцінні поняття в праві соціального забезпечення мають велику кількість синонімічних формулювань.

3) Тлумачення простих оціночних понять у праві соціального забезпечення вимагає наявності високого рівня загальних теоретичних, філософських та логічних знань у правозастосовувача.

6. Визначено, що за критерієм характеру дії оціночні поняття в праві соціального забезпечення, що використовуються в підзаконних нормативно-правових актах поділяються на:

1) Соціально-економічні оціночні поняття в праві соціального забезпечення, що використовуються в національних підзаконних нормативно-правових актах;

2) Управлінські оціночні поняття в праві соціального забезпечення, що використовуються в національних підзаконних нормативно-правових актах.

7. Досліджено, що спеціальні юридичні оціночні поняття у праві соціального забезпечення, що використовуються у Конституції України та Законах України мають такі особливості:

1) Спеціальні юридичні оціночні поняття у праві соціального забезпечення, що використовуються у Конституції України та Законах України можуть бути належно втілені лише правозастосувачами, які мають юридичну освіту.

2) Значення спеціальних юридичних оціночних понять у праві соціального забезпечення, що використовуються у Конституції України та Законах України залежить від ситуації в правовій доктрині.

3) Спеціальні юридичні оціночні поняття у праві соціального забезпечення, що використовуються у Конституції України та Законах України мають декілька джерел походження.

8.3'ясовано, що оціночні поняття у сфері соціального страхування в праві соціального забезпечення, що використовуються в підзаконних нормативно-правових актах мають наступні особливості:

1) Оціночні поняття у сфері соціального страхування в праві соціального забезпечення, що використовуються в підзаконних нормативно-правових актах тісно пов'язані із поняттями у сфері праці.

2) Оціночні поняття у сфері соціального страхування в праві соціального забезпечення, що використовуються в підзаконних нормативно-правових актах обмежені змістом адміністративних процедур

3) Правозастосувачами оціночних понять в праві соціального забезпечення, що використовуються в підзаконних нормативно-правових актах є лише вповноважені особи органів публічної влади, що діють в сфері соціального страхування.

Досліджено, що для оціночних понять у праві соціального забезпечення, що використовуються в підзаконних нормативно-правових актах у сфері захисту вразливих груп населення властивими є такі особливості:

1) Оціночні поняття у праві соціального забезпечення, що використовуються в підзаконних нормативно-правових актах у сфері захисту вразливих груп населення мають програмний характер.

2) Оціночні поняття у праві соціального забезпечення, що використовуються в підзаконних нормативно-правових актах у сфері захисту вразливих груп населення орієнтовані на непередбачувані соціальні ризики.

3) Оціночні поняття у праві соціального забезпечення, що використовуються в підзаконних нормативно-правових актах у сфері захисту вразливих груп населення не відповідають тим, що вживаються в на рівні Законів та Конституції України.

З'ясовано, що оціночні поняття в праві соціального забезпечення, що використовуються в національних підзаконних нормативно-правових актах за критерієм змісту норми права діляться на:

1) Оціночні поняття, що містяться в матеріальних нормах права в праві соціального забезпечення, що використовуються в національних підзаконних нормативно-правових актах;

2) Оціночні поняття, що містяться в процесуальних нормах права в праві соціального забезпечення, що використовуються в національних підзаконних нормативно-правових актах.

9.Запропоновано ст. 6.2 Порядку професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації зареєстрованих безробітних викласти у наступній редакції:

– «1. Предметом договору про професійне навчання безробітних у навчальному закладі є забезпечення професійного навчання безробітних за професією (спеціальністю, напрямом чи галуззю знань) із зазначенням виду та строку професійного навчання та забезпечення проживання безробітних у період навчання відповідно до списків осіб, що додаються до договору. Безробітний вважається таким, що потребує забезпечення проживання у період навчання, якщо навчальний заклад у якому відбувається професійне

навчання знаходиться в населеному пункті відмінному від населеного пункту, що є постійним місцем проживання безробітного та відстань між якими щонайменше. Виключення із списку безробітних, що потребують забезпечення проживання у період навчання відбувається за заявою безробітного у письмовій чи електронній формі.

Навчальний заклад зобов'язаний забезпечити проведення навчально-виробничого процесу, умови для проживання. Навчальний заклад зобов'язаний подавати достовірну інформацію та документацію для фінансових розрахунків, інформувати центр зайнятості, який направив на професійне навчання безробітного про відвідування занять слухачами, припинення занять без поважних причин, перелік яких встановлений у законодавстві, для вирішення питання щодо відвідування питання щодо відрахування безробітного у строк встановлений у договорі про професійне навчання безробітних у навчальному закладі та який не може становити менше двох разів на рік».

З метою усунення недоліків вільного тлумачення формулювання «довільна форма» запропоновано у ст. 4 Порядку відбору закладів освіти для організації професійного навчання зареєстрованих безробітних та (або) їх проживання в період навчання викласти у наступній редакції:

– «1. Для участі у відборі заклади освіти подають пропозиції про участь у відборі разом із такими документами:

інформацію про матеріально-технічне, навчально-методичне та кадрове забезпечення закладу освіти, наявність баз для проведення виробничої практики у довільній формі, зокрема шляхом надсилання фото та відео матеріалів, посилань на електронні ресурси із навчально-методичними відомостями, копій наказів про прийняття на роботу, відомості про склад трудового колективу, їх наукові звання;

інформації про кількість місць для забезпечення проживання зареєстрованих безробітних у період професійного навчання, умови

проживання та їх відповідність санітарним нормам, установленим законодавством у довільній формі, що включає у себе фото та відео звіт про умови проживання та кількість місць, акт обстеження стану житлового приміщення, висновок органу, що вповноважений на реалізацію державної політики у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення.

2. Усі документи для участі у відборі подаються закладами освіти в електронному форматі на офіційну електронну пошту центру зайнятості».

З метою підвищення ефективності координації та поєднання різних видів соціальних послуг пропонуємо у Законі України «Про соціальні послуги» створити нову ст. 21-1 у такій редакції:

– «Надавачі соціальних послуг та їх об'єднання у випадку, якщо отримувач соціальних послуг для покращення самостійного розв'язання проблем повсякденного життя потребує надання постійних та різносторонніх соціальних послуг (поєднання двох та більше соціальних послуг, що перераховані у ст. 16 даного Закону), що включає необхідність координації співпраці декількох надавачів соціальних послуг використовують принцип управління ситуацією. Надання допомоги згідно з принципом управління ситуацією серед іншого включає в себе: складання ситуаційного плану та погодження графіку дій (об'єднань) надавачів соціальних послуг призначення координатора ситуації; домовленість про порядок взаємного обміну інформацією. Ситуаційний план —це письмовий документ, що складається з оцінки потреб отримувача соціальних послуг в допомозі та плану їх надання з метою забезпечення найкращих інтересів отримувачів соціальних послуг. Ситуаційний план можна міняти за потреби. Отримувач соціальних послуг підтверджує підписом свою згоду із ситуаційним планом та його змінами».

10. З'ясовано, що існують такі особливості використання оціночних понять у праві соціального забезпечення в Латвії:

1) Використання оціночних понять в соціальному законодавстві Латвії супроводжується уточненнями.

2) Застосування оціночних понять в соціальному законодавстві Латвії направлено на захист прав отримувача соціальних послуг.

3) Як оціночні поняття в соціальному законодавстві Латвії використовуються переважно загальнозживані терміни.

Досліджено, що особливостями використання оціночних понять в праві соціального забезпечення в Естонії є наступні:

- 1) Загальнозживані оціночні поняття в праві соціального забезпечення в Естонії вміщуються в норму права разом із прикладом їх застосування.
- 2) Вірне тлумачення та застосування професійних оціночних понять забезпечується встановленням спеціального вповноваженого суб'єкта.
- 3) Найбільш поширеною та водночас проблемною соціальною сферою використання оціночних понять є трудова.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям: Закон України від 01.06.2000.1768-III. Відомості Верховної Ради України. 2000 р. № 35. Ст. 290.
2. Тітко І.А. Оцінні поняття у кримінально-процесуальному праві України: монографія / Іван Андрійович Тітко. Харків: Право. 2010. С. 7-8
3. Резанов С.А. Оціночні поняття як нормативне закріплення адміністративного розсуду / С.А. Резанов // Вісник Національного університету внутрішніх справ. Харків, 2004. Вип. 28. С. 163-169
4. Костенко О.І. Тлумачення актів адміністративного законодавства [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Костенко Олена Ігорівна ; ДВНЗ "Запорізь. нац. ун-т" МОН України. - Запоріжжя, 2011. - 209 арк
5. Рибалко В.О. Оцінні поняття в кримінально-процесуальному праві України : дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2016. 209 с
6. Турчин-Кукаріна І. В. Визначення змісту та обсягу цивільно-процесуального оціночного поняття "розумний строк" . Право України : юридичний журнал. Науково-практичне фахове видання . Міністерство юстиції України; Конституційний Суд України. Київ, 2012. № 7. С. 294-301.
7. Ботнаренко О.М. Дискреція та оціночні поняття в кримінальному судочинстві . Адвокат : загальнодержавний професійний журнал . Спілка адвокатів України; Академія адвокатури України. Київ, 2009. № 4 (103). С. 18-20
8. Малярчук Т.В. До питання про доцільність використання оціночних понять і термінів у кримінально-процесуальному законі України . Держава і право : збірник наукових

- праць. Юридичні і політичні науки . Інститут держави і права ім.Корецького В.М. НАН України. Київ, 2008. Вип. 42. С. 597-602.
9. Панамарчук К. Мета оціночних понять в деяких видах сімейних правовідносин . Актуальні питання державотворення в Україні : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. Дню науки юрид. ф-ту 20 трав. 2016 р. . Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Юрид. ф-т, Рада молодих вчених, Наук. т-во студентів ; [редкол.: І.С. Гриценко та ін. ; уклад.: І.С. Сахарук, А.О. Левченко, А.В. Дідилівський]. Київ : Київський університет, 2016. Т. 2. С. 72-73
  10. Корчак Н.М. Застосування та значення оціночних понять в інституті антимонопольного регулювання . Науковий вісник Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича : Збірник наукових праць . Чернівецький національний університет ім. Ю.Федьковича. Чернівці, 2002. С.47-51. (Правознавство ; Вип. 161).
  11. Романчиков В. І. Основи наукових досліджень: навч. посіб. / Київ: Центр учбової літератури, 2007. 254 с.
  12. Словник української мови: у 11 т. / 1973. Т. 4. 118 с.
URL: <http://sum.in.ua/s/kateghorija>
  13. Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: у 4 т. / Донецьк : ДонНУ, 2012. Т. 2 350 с.
  14. Великий тлумачний словник сучасної мови
URL: <https://www.google.com/amp/s/slovnyk.me/amp/dict/vts/%25D0%25B0%25D0%25BF%25D0%25B0%25D1%2580%25D0%25B0%25D1%2582>
  15. Карабан В.І. Англійсько-український юридичний словник : Понад 75 тисяч слів та словосполучень юридичної підмови та близько 160 тисяч українських перекладних відповідників / В.І. Карабан. Київ : Нова Книга, 2004. 1088 с. (Dictum factum translation series).

- 16.Словник української мови: у 11 т. / 1979. Т. 10. С. 88.
URL: <http://sum.in.ua/s/termin>
- 17.Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни: у 4 т. / Донецьк : ДонНУ, 2012. Т. 4 388 с.
- 18.Словник української мови: у 11 т. / 1976. Т. 7. С.168.
URL: <http://sum.in.ua/s/ponjattja>
- 19.Конверський А. Є. К 64 Логіка (традиційна та сучасна): Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 536 с.
- 20.Черноус С. М. Оціночні поняття у трудовому праві України: : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.05 - трудове право; право соціального забезпечення/НЮАУ ім. Ярослава Мудрого. Х., 2008. 22 с.
- 21.Черноус С. М. Оціночні поняття у трудовому праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2008. 212 с.
- 22.Головина С. Ю. Понятийный аппарат трудового права : монография. Екатеринбург : Изд-во УрГЮА, 1997. 180 с.
- 23.Сташків Б.І. Право соціального забезпечення. Загальна частина: навч. посіб. /Чернігів: ПАТ "ПВК" "Десна", 2016.692 с.
- 24.Методичні вказівки щодо семінарських занять і самостійної роботи з навчальної дисципліни «Трудове право та право соціального забезпечення»/ уклад. Л. Є. Даценко. Кременчук: КНУ ім. М. Остроградського, 2018. 97 с.
- 25.Вишневецька С. В., Новосельська І. В. Право соціального забезпечення України: навч.-метод. посіб. для студ. юрид. спец. /Київ.: ДП «Вид. дім “Персонал”», 2009. 320 с.
- 26.Право соціального забезпечення: метод. вказівки до семінарських занять та самостійної роботи для студентів спеціальності 081 «Право»,

- спеціалізації «Трудове права та правове забезпечення управлінської діяльності» денної форми навчання / укл.: Рудик В.А. Чернігів: ЧНТУ, 2019. 164 с.
27. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96–ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. №30. ст. 141
28. Іншин М. І. Оціночні поняття у трудовому праві: сучасний стан та шляхи удосконалення. Форум права. 2014. № 4. С. 162-166
29. Бару М. И. Оценочные понятия в трудовом законодательстве. Советское государство и право. Наука. 1970. №7. С. 104-108.
30. Ярошенко О. М. Щодо значення оціночних понять у трудовому праві. *Напрями розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення: матеріали VI Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Харків, 3 листоп. 2017 р.)*. Харків, 2017. С. 61-63.
31. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019. № 2671-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2019. ст.73
32. Самсін І.Л. Тлумачення актів законодавства про оподаткування України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право та процес; фінансове право; інформаційне право» / І.Л. Самсін. О., 2009. 18 с
33. Капліна О.В. Правозастосовне тлумачення судом норм кримінально-процесуального права: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 / Оксана Володимирівна Капліна. Х., 2007. 480 с.
34. Юридична енциклопедія: у 6 т. /Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: «Укр. енцикл.», 2002. Т. 4. 720 с. URL: https://leksika.com.ua/10760803/legal/otsinochni_ponyattya_u_pravi.
35. Жеребкин, В. Е. Оценочные понятия права (текст лекции). Харків: Вид. Харк. юрид. ін-та, 1976. 16 с.

- 36.Резанов С.А. Форми закріплення адміністративного розсуду: оціночні поняття та їх зміст. Науковий вісник Херсонського державного університету. Юридичні науки. 2015. Вип. 3. Ч. 2. Т. 1. С. 80-87.
- 37.Про пенсійне забезпечення: Закон України від 05.11.1991 № 1788-ХІІ. Відомості Верховної Ради України. 1992 р. № 3. ст. 10.
- 38.Астрахан Е. И. Оценочные понятия в советском законодательстве о труде и социальном обеспечении. Учёные записки ВНИИСЗ. Москва, 1974. Вып. 30. С. 37-56.
- 39.Черноус С.М. Місце оціночних понять у понятійному апараті трудового права . Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Київський національний університет імені Тараса Шевченка . Київ, 2005. С. 26-28. (Юридичні науки ; Вип. 67.69)
- 40.Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 23.09.1999 1105-ХІV. Відомості Верховної Ради України. 1999 р. № 46. ст. 403.
- 41.Правила безпеки в газовому господарстві коксохімічних підприємств і виробництв: затв. наказом Держгірпромнагляду від 27.03.2007 р. № 61 Офіційний вісник України. 2007 р. № 32. Ст. 1323.
- 42.Положення про комісію (уповноваженого) із страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності: затв. постановою правління Фонду соціального страхування України від 19.07.2018. № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0013890-18#Text>
- 43.Про соціальний діалог в Україні: Закон України від 23.12.2010 2862-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011 р. № 28. ст. 255.
- 44.Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22.10.1993 №3551-ХІІ. Відомості Верховної Ради України. 1993 р. № 45. ст.425.

45. Інструкція про порядок організації та проведення психопрофілактичної роботи з персоналом Державної прикордонної служби України: затв. наказом Адміністрації Державної прикордонної служби України від 14.04.2008. № 318. Офіційний вісник України. 2008 р. № 54. Ст. 1823.
46. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 06.10.2005 № [2961-IV](#). Офіційний вісник України. 2005 р. № 44. Ст. 2757.
47. Про статус та соціальний захист громадян які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 28.02.1991 № 796-XII. Відомості Верховної Ради України. 1991 р. № 16. Ст. 200.
48. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон України від 24.02.1994 4004-XII. Відомості Верховної Ради України. 1994 р. № 27. ст. 218.
49. Про затвердження Правил обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, і надання їм жилих приміщень в Українській РСР: постанова Ради Міністрів Української РСР і Української Республіканської Ради Професійних Спілок від 11 грудня 1984 р. № 470.
50. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII. Відомості Верховної Ради України. 1991 р. № 15. Ст. 190.
51. Виборчий кодекс України: Закон України від 19.12.2019 р. № 396-IX. Відомості Верховної Ради України. 2020 р. № 7, № 8, № 9. Ст. 48.
52. Охорона праці та безпека військової діяльності: навчальний посібник / О. П. Северин, В. М. Богомаз, М. В. Боренко, В. Г. Лоза, І. Є. Крамар, О. І. Шаптала. Дніпропетр. нац. ун-т залізн. трансп. ім. акад. В. Лазаряна. Дніпро, 2018. 208 с.
53. Економічний енциклопедичний словник.
URL: <https://subject.com.ua/economic/slovník/7500.html>

54. Куцовол К.В. Правовий статус працівника як суб'єкта в сфері охорони праці. *Соціальне право*. 2020 №1. С.175-177.
55. Куцовол К.В. Проблеми застосування оціночних понять у праві соціального забезпечення України. *Соціальне право*. 2021 №3. С. 126-133
56. Веннікова В.В. Особливості вирішення спорів у сфері соціального забезпечення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 . Веннікова Вікторія Вікторівна ; М-во освіти і науки України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2020. 20 с.
57. Віжунов О.В. Правове регулювання соціального забезпечення осіб з інвалідністю в Україні та країнах Європейського Союзу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 . Віжунов Олександр Вікторович ; М-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2020. 20 с.
58. Деніга О.П. Держава як суб'єкт права соціального забезпечення : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05 . Деніга Олег Петрович ; М-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, НДІ публічного права. Київ, 2021. 418 с.
59. Дубич К.В. Історія і теорія соціального забезпечення в Україні та за кордоном : навч. посібник . Дубич К.В. Львів : Магнолія 2006. Т. 1. 2021. 271 с.
60. Коваль Г.В. Нормативно-правове забезпечення системи соціальних послуг в Україні . Г.В. Коваль, В.К. Смик . Держава та регіони : науково-виробничий журнал . Класичний приватний ун-т ; голов. ред. А.К. Досенко ; редкол.: Бессараб А.О., Богуславський О.В., Гиріна Т.С. [та ін.]. Запоріжжя, 2021. С. 158-163. (Серія: Соціальні комунікації ; № 2 (46)).
61. Косович В.М. Оціночні поняття як джерело і форма права . Вісник Львівського університету ім. Івана Франка

- . Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2004. С. 52-59. (Серія юридична ; Вип. 40)
62. Костенко В.Г. Гарантії соціального забезпечення суддів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 . Костенко Владислав Геннадійович ; М-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2021. 194 с.
63. Кучма О.Л. Окремі аспекти розвитку законодавства у сфері соціального страхування за часів незалежності України . Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка . Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2021. С. 56-63. (Юридичні науки ; вип. 3 (118)).
64. Лавріненко О.В. Оціночні поняття у системі спеціального законодавства України про працю: їх зміст, значення й проблеми тлумачення у судовій практиці (частина 4) . Економіка. Фінанси. Право : проблемні питання: коментарі та поради. Інформаційно-аналітичний бюлетень. . АФ "Аналітик"; Академія муніципального управління. Київ, 2007. № 8. С. 21-25.
65. Мельник О.Я. Міжнародні договори у системі джерел права соціального забезпечення України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 . Мельник Оксана Ярославівна ; М-во освіти і науки України, М-во внутр. справ України, Донецьк. юрид. ін-т, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2020. 204 с.
66. Миколіук А.В. Забезпечення модернізації публічного управління у сфері соціальної безпеки: правовий аспект . А.В. Миколіук, С.Д. Линдюк . Економіка та держава : науково-практичний журнал . Ін-т підготовки кадрів держ. служби зайнятості України ; ТОВ "Ред. журн. "Економіка та держава" ; редкол.: Новак-Каляєва Л.М., Бельська Т.В., Плисенко Г.П. [та ін.]. Київ, 2021. С. 74-79. (Серія: Державне управління ; № 3 (19)).

67. Мокрицька Н.П. Право соціального забезпечення : навч. посібник . Н.П. Мокрицька ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. 536 с. Глосарій: с. 522-535.
68. Смірнова Г.В. Регулювання фармацевтичного ринку в контексті оптимізації соціального забезпечення населення . Регіональна економіка : науково-практичний журнал . НАН України ; ДУ "Ін-т регіон. дослід. ім. М.І. Долішнього ; редкол.: Кравців В.С., Мельник М.І., Попадинець Н.М. [та ін.]. Львів, 2021. № 4 (102). С. 29-34.
69. Трунова Г.А. Категорія "бідність" у праві соціального забезпечення та шляхи її подолання в Україні . Юридична Україна : щомісячний науковий журнал . Київ. регіон. центр Нац. акад. правових наук України ; Н.-д. ін-т приватного права і підприємництва ім. акад. Ф.Г. Бурчака Нац. акад. правових наук України ; ТОВ "Юрінком Інтер" ; редкол. : О.Л. Копиленко, В.С. Ковальський, М.К. Галянтич [та ін.]. Київ, 2021. № 6 (222). С. 51-58.
70. Турчин-Кукаріна І.В. Оціночні поняття у цивільному процесуальному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 . Турчин-Кукаріна Ірина Вікторівна ; М-во освіти і науки України, Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2013. 255 с.
71. Чебакова О.В. Тлумачення оціночних понять та їх роль у процесі правового регулювання . Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ : науково-теоретичний журнал . Київський національний університет внутрішніх справ. Київ, 2007. № 3. С. 131-138
72. Черноус С.М. Про критерії поділу оціночних понять у трудовому праві . Бюлетень Міністерства юстиції України : Офіційне видання . Міністерство юстиції України. Київ, 2007. № 7. С. 121-126.

- 73.Шаблій О.А. Юридичний переклад назв філософсько-правових та оціночних понять прав ФРН . Німецько-український юридичний переклад : методологія, проблеми, перспективи . О.А. Шаблій. Ніжин : Лисенко М.М., 2012. С. 158-159.
- 74.Веренкіотова О. В. Оціночні поняття в правових актах: теорія та практика реалізації: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2013. 192 с.
- 75.Стратонов В. М., Іваніщук А. А. Класифікація оціночних понять в українському законодавстві. Юридичний бюлетень, 2017. № 4. С. 19-20
- 76.Зеленко І. П Щодо класифікації оцінних понять. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції, 2017. № 6. С. 6-8
- 77.Приказюк Н. В., Юхименко В. М. Діяність НПФ, як основних учасників пенсійного страхування в Україні.Ефективна економіка, 2014. № 7. С. 1-3
- 78.Татаренко Г. В. Договірне регулювання пенсійного забезпечення в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.05 - трудове право; право соціального забезпечення/СНУ ім. Володимира Даля. Луганськ, 2008. 22 с.
- 79.Мойсеєнко Г. В. Оціночні поняття в адміністративну судочинстві України:дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Запоріжжя, 2017. 222 с.
- 80.Веренкіотова О.В. Використання оціночних понять у вітчизняній правовій науці. Підприємництво, господарство і право : науково-практичний, господарсько-правовий журнал. Ін-т приватного права і підпр-ва АПрН України та інш. Київ, 2008. № 5. С. 14-17.
- 81.Любченко М. І. Юридична термінологія: поняття, особливості, види. Х.: Права людини, 2015. 280 с.
- 82.Пословська Т. І. Проблеми використання української юридичної термінології. Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми,

- перспективи: Матеріали XIV Всеукраїнської науково-практичної конференції з проблем розвитку та функціонування державної мови. К.: Нац.акад. внутріш. справ, 2018. С. 44-46
- 83.Бесєдна Л. Л. Визначення юридичного терміна, як елемента законодавчої системи. Інформація і право, 2011. № 3 (3). С. 34-40
- 84.Лукашикевич В. І. Соціальний захист населення України в сучасних умовах: економічні засади. Демократичне врядування, 2008. № 2. С. 1-6
85. Трихліб К. О. Термінологічні колізії в нормотворчій діяльності. Теорія і практика правознавства, 2011. Т. 1, № 1. С. 1-8
- 86.Осіпова Л.В. Особливості соціального забезпечення в умовах глобалізації економічного простору. Вісник Хмельницького національного університету, 2020. № 1. С. 78-82
- 87.Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI.Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010. №50-51. С. 1778
- 88.Гумовська І. М. Англійська юридична термінлогія в економічних текстах: генезис, дериваційні та семантико-функціональні аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук: 12.00.04 – германські мови/ЛНУ. Львів.200. 29 с.
- 89.Гетьманцева Н. Д. Вплив оціночних понять на договірне регулювання трудових відносин. Підприємництво, господарство і право, 2017. № 5. С.72-75.
- 90.Кодекс законів про працю: Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1971. № 50.
- 91.Іншин М. І. Проблемні питання щодо використання оціночних понять трудового права України: теорія та практика. Соціальне право, 2018. № 2. С. 8-11
- 92.Бакалінська О. Застосування оціночних понять у цивільному праві України . Підприємництво, господарство і право : науково-практичний, господарсько-правовий журнал . Наук.-дослід. ін-т приватного права і

- підприємництва НАПрН України ; ТОВ "Гарантія". Київ, 2012. № 10 (202). С. 8-11
- 93.Бережнюк В.М. Оціночні поняття у суддівській діяльності: функціональне призначення та специфіка використання . Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні : матеріали міжнар. наук. конф. (26-27 жовт. 2017 р., м. Чернівці) . М-во освіти і науки України, Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича, Юрид. ф-т, Каф. правосуддя ; [редкол.: Щербанюк О.В. та ін.]. Чернівці : Технодрук, 2017. С. 8-10.
- 94.Берестова І. Індивідуальне піднормативне регулювання оціночних понять у цивільному законодавстві . І. Берестова, О. Веренкіотова . Юридична Україна : правовий часопис . Київський регіональний центр Ак. правових наук України; СП "Юрінком Інтер". Київ, 2008. № 10. С. 38-42.
- 95.Близнюк О. Оціночне поняття "поважні причини" у трудовому праві . Вісник Львівського університету ім. Івана Франка : збірник наукових праць . Львівський університет ім. Івана Франка. Львів, 2001. С.374-377. (Серія юридична ; Вип. 36)
- 96.Василяка Д.К. Розвиток наукових знань про оціночні поняття й терміни в кримінально-процесуальному праві . Держава та регіони : науково-виробничий журнал . Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2011. С. 118-122. (Право ; № 3).
- 97.Веренкіотова О. Застосування оціночних понять права в українському законодавстві: окремі аспекти . Підприємництво, господарство і право : науково-практичний, господарсько-правовий журнал . Наук.-дослід. ін-т приватного права і підприємництва НАПрН України ; ТОВ "Гарантія". Київ, 2012. № 12 (204). С. 22-26
- 98.Гетьманцева Н.Д. Оціночні поняття трудового права . Науковий вісник Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича :

- збірник наукових праць
. Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича. (Право
знавство ; Вип. 522). Чернівці, 2009. С. 50-53.
99. Дем"як В.М. Окремі питання застосування оціночних понять при зміні
способу виконання рішення господарського суду . Актуальні проблеми
господарського права і господарського процесу : (матеріали круглого
столу, м. Київ, 9 листоп. 2018 р.) . Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка,
Юрид. ф-т, Каф. госп. права ; [упоряд. В.В. Поєдинок ; відп. за вип.
В.С. Щербина]. Київ : Ліра-К, 2018. С. 211-215.
100. Коломоєць Т. Оціночні поняття адміністративного судочинства
України: наукові підходи до їх тлумачення у правовій
доктрині . Т. Коломоєць, П. Лютіков . Право України : юридичний
журнал . Видавничий Дім "Ін Юре" ; голов. ред. О. Святоцький. Київ,
2018. № 2. С. 54-70.
101. Косович В.М. Оціночні поняття у проекті нового Кримінального
кодексу України . Вісник Львівського університету ім. Івана Франка :
збірник наукових праць . Львівський університет ім. Івана Франка.
Львів, 2001. С.54-57. (Серія юридична ; Вип. 36)
102. Костуренко Т. Розумний строк як оціночне поняття в цивільному
процесуальному праві . Актуальні питання державотворення в Україні :
матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. присвяч. Дню науки юридичного
ф-ту : 23 трав. 2014 р. : до 180-річчя Київського нац. ун-ту ім. Тараса
Шевченка : [зб. наук. праць] . Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка,
Юрид. ф-т, Рада молодих науковців ; [уклад.: І.С. Сахарук (голова) та
ін. ; редкол.: І.С. Гриценко (голова) та ін.]. Київ : Прінт-Сервіс, 2014. С.
244-245.
103. Лавріненко О.В. Оціночні поняття у системі спеціального
законодавства України про працю: їх зміст, значення й проблеми
тлумачення у судовій практиці (частина 1) . Економіка. Фінанси.

- Право : Проблемні питання: коментарі та поради. Інформаційно-аналітичний бюлетень. . АФ "Аналітик"; Академія муніципального управління. Київ, 2007. № 5. С. 35-39.
104. Лисюк Я. Оціночні поняття в сімейному праві . Актуальні питання державотворення в Україні : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. Дню науки юрид. ф-ту 20 трав. 2016 р. . Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Юрид. ф-т, Рада молодих вчених, Наук. т-во студентів ; [редкол.: І.С. Гриценко та ін. ; уклад.: І.С. Сахарук, А.О. Левченко, А.В. Дідилівський]. Київ : Київський університет, 2016. Т. 2. С. 53-54
105. Мельник Я. До постановки питання щодо системи оціночних понять в Сімейному праві України . Актуальні питання державотворення в Україні : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. Дню науки юрид. ф-ту 20 трав. 2016 р. . Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Юрид. ф-т, Рада молодих вчених, Наук. т-во студентів ; [редкол.: І.С. Гриценко та ін. ; уклад.: І.С. Сахарук, А.О. Левченко, А.В. Дідилівський]. Київ : Київський університет, 2016. Т. 2. С. 58-60
106. Омельчук Я. Нормотворчі гарантії правильного застосування оціночних понять трудового права України . Актуальні питання державотворення в Україні : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. присвяч. Дню науки юридичного ф-ту : 23 трав. 2014 р. : до 180-річчя Київського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка : [зб. наук. праць] . Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Юрид. ф-т, Рада молодих науковців ; [уклад.: І.С. Сахарук (голова) та ін. ; редкол.: І.С. Гриценко (голова) та ін.]. Київ : Прінт-Сервіс, 2014. С. 327-328.
107. Павшук К. Оціночні поняття в нормах Конституції України . Студентський юридичний журнал : додаток до журналу

- "Право України" . Редакція журналу "Право України". Київ, 2011. № 3.
С. 63-68
108. Солоніна С. Оціночні поняття в сімейному праві, як засоби збалансування вимог закону в умовах державотворення . Актуальні питання державотворення в Україні : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. Дню науки юрид. ф-ту 20 трав. 2016 р. . Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Юрид. ф-т, Рада молодих вчених, Наук. т-во студентів ; [редкол.: І.С. Гриценко та ін. ; уклад.: І.С. Сахарук, А.О. Левченко, А.В. Дідилівський]. Київ : Київський університет, 2016. Т. 2. С. 82-84
109. Труба В.І. Оціночні поняття сімейного права: з'ясування змісту і значення . Актуальні проблеми цивільного, сімейного та міжнародного приватного права (Матвєєвські цивілістичні читання) : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 3 жовт. 2013 р.) . Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Юрид. ф-т, Каф. цивіл. права ; редкол.: І.А. Безклубий, Т.В. Боднар, О.В. Дзера та ін. Біла Церква : Білоцерківдрук, 2015. С. 91-94.
110. Турчин-Кукаріна І.В. Оціночне поняття "винятковість випадку" в цивільному процесі . Право України : юридичний журнал. Науково-практичне фахове видання . Національна ак. правових наук України; Міністерство юстиції України; Конституційний Суд України. Київ, 2012. № 11.12. С. 397-403.
111. Черноус С.М. Нормотворчі та нормореалізаційні гарантії правильного застосування оціночних понять трудового права України . С. Черноус . Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка . Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2010. С. 46-51. (Юридичні науки ; вип. 85).

112. Певко С. Г. До питання щодо класифікаційної характеристики оціночних понять Прикарпатський юридичний вісник, 2017. № 1 (16). С. 5-9
113. Вишновецька С. В. Туз А. О. Структура науки права соціального забезпечення. Право і суспільство, 2020. № 1. С. 201-206
114. Трюхан О. А. Щодо питання справедливості у трудових правовідносинах. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки, 2016. Вип. 6(1). С. 177-181
115. Про впорядкування застосування контрактної форми трудового договору: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.03.1994 № 170. URL: <https://cutt.ly/3Ingn4O> (Дата звернення:17.01.2022)
116. Про роботу за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.1993 № 245. URL: <https://cutt.ly/MInhdH8> (Дата звернення:17.01.2022)
117. Про затвердження списків виробництв, робіт, професій, посад і показників, зайнятість в яких дає право на пенсію за віком на пільгових умовах: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.06.2016 № 461. Офіційний вісник України, 2016. № 60. С. 15
118. Семигіна Т. В. Соціальні послуги у територіальних громадах України: інновації правового регулювання. Вісник АПСВТ, 2019. № 4. С. 65-75
119. Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.04.2021 № 366-р. Офіційний вісник України, 2021. № 36. С. 61
120. Про затвердження Порядку проведення моніторингу надання та оцінки якості соціальних послуг: Постанова Кабінету Міністрів

- України від 01.06.2020 № 449. Офіційний вісник України, 2020. № 47. С. 13
121. Буряченко О. Є. Пенсійна система в Україні: історія становлення і теоретичні засади розвитку на сучасному етапі національного державотворення: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Одеса, 2017. 252 с.
122. Про затвердження Порядку видачі та зразка свідоцтва про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2000 № 1306. Офіційний вісник України, 2000. № 34. С. 50
123. Нечипоренко С. Д. Сутність та значення соціального страхування в системі соціального захисту населення. Агросвіт, 2017. № 6. С. 55-60
124. Про затвердження Порядку підтвердження наявного трудового стажу для призначення пенсій за відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.08.1993 № 637. URL: <https://cutt.ly/vInlGk9> (Дата звернення: 17.01.2022)
125. Ващенко Т. О. Теоретико-методологічні аспекти дослідження соціально-економічного захисту та його взаємозв'язку з соціально-економічною політикою. Інвестиції: практики та досвід, 2010. № 2. С. 28-32
126. Про організацію надання соціальних послуг: Постанова Кабміну від 01.06.2020 № 587. Офіційний вісник України. 2020. № 57. С. 82.
127. Денисенко К. В. Державна політика у сфері соціального захисту: аналіз понятійно-категоріального апарату. Ефективність державного управління, 2017. Вип. 2. С. 95-101
128. Дубич К. В. Державне управління соціальними послугами: термінологічний аналіз. Державне управління: теорія та практика, 2014. С. 47-60

129. Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах: Постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 № 585. Офіційний вісник України, 2020. № 57. С. 53
130. Про затвердження Порядку надання послуг з професійної орієнтації осіб: Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства від 30.10. 2020. Офіційний вісник України, 2020. № 93. С. 161
131. Про затвердження Порядку професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації зареєстрованих безробітних: Наказ Міністерства соціальної політики, Наказ Міністерства освіти та науки від 31.05.2013 № 318/655. Офіційний вісник України, 2013. № 51. С. 386
132. Про затвердження Порядку оцінки відповідності критеріям репрезентативності та підтвердження репрезентативності суб'єктів сторін профспілок та організацій роботодавців: Наказ Національної служби посередництва та примирення від 27.07.2011 № 73. Бюлетень Національної служби посередництва і примирення, 2011. № 7. С. 7
133. Куцовол К.В. Класифікація оціночних понять права соціального забезпечення України. Науковий Вісник публічного та приватного права. 2021. № 6, том 2. С. 28-36.
134. Куцовол К.В. Оціночні поняття у праві соціального забезпечення, які використовуються у національних підзаконних нормативно-правових актах за критерієм приналежності до інституту. *KELM* 2020 № 3 (31), vol. 4 С. 125-131
135. Куцовол К.В. Досвід Латвії щодо застосування оціночних понять: напрями запозичення у національне соціальне законодавство. Соціальне право. 2021 №4. С. 194-200
136. Куцовол К.В. Прості та складні оціночні поняття у праві соціального забезпечення, які використовують у Конституції України та Законах України. *Юридична наука*. 2020. №9. С. 285-294.
137. Куцовол К.В. Критерій сфери вживання та соціально-економічної сутності оціночних понять у праві соціального забезпечення, які

- використовують у Конституції України та Законах України. *Юридична наука*. 2020. № 10. С. 133-144.
138. Костюк Н. П. Застосування норм права органами виконавчої влади в Україні: питання теорії та практик: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Київ, 2019. 260с.
139. Мусиченко, О. М. Оцінні поняття в контексті зрозумілості кримінального закону. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету : серія: Право*, 2017. № 44. С. 98-101
140. Каленюк О. М. Пропозиції щодо шляхів використання досвіду західноукраїнських правників для розвитку національної юридичної термінології. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*, 2016. №2(14), С. 38-43
141. Юровська В. В. Імперативний метод адміністративного права: окремі думки щодо подальших перспектив дослідження. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*, 2017. № 3-4. С. 151-154
142. Жернаков В. В., Юровська В. В. Сутність і регламентація юридичних процедури праві соціального забезпечення. *Право і суспільство*, 2021. № 4. С. 82-88
143. Плисенко Г. П. Практика вдосконалення системи соціальних послугу форматі «прозорий офіс». *Економіка та управління національним господарством*, 2018. № 19. С. 55-60
144. Про затвердження Порядку відбору закладів освіти для організації професійного навчання зареєстрованих безробітних та (або) їх проживання в період навчання: Наказ Міністерства соціальної політики від 16.05.2013 № 269. *Офіційний вісник України*, 2013. № 45. С. 71
145. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 № 5067-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 24. С. 1284.

146. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13.01.2005 № 2342-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2005. № 4. С. 22.
147. Про схвалення Стратегії цифрової трансформації соціальної сфери: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.10.2020 № 1353-р. Урядовий кур'єр. 2020. № 212.
148. Про межу малозабезпеченості: Закон України від 04.10.1994 № 190-94-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994. № 42 С. 382.
149. Про мінімальний споживчий бюджет: Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 03.07.1991. Відомості Верховної Ради України, 1991. № 42. С. 553
150. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 05.10.2000 № 2017-III. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000. № 48. С. 409.
151. Костенко О. І. Проблеми тлумачення оцінних понять в адміністративному законодавстві України. Вісник Запорізького національного університету, 2011. № 1. С. 187- 194
152. Салманова О. Ю. Проблеми використання оціночних понять в адміністративно-деліктному законодавстві. Право і безпека, 2015. № 3 (58). С. 62-67
153. Богуцька Н. М. Методологія оцінних понять закону. Вісник Національного університету «Львівська політехніка», 2016. № 845. С. 332-339
154. Острогляд О. В. Окремі особливості реалізації конституційного принципу рівності громадян перед законом у кримінальному праві України. Особливості формування законодавства України: філософсько-правові, історичні та прикладні аспекти: Матеріали III

- Всеукраїнської науково-практичної конференції. Івано-Франківськ: Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького, 2016. С. 244-249
155. Боярцева М. А. Діяльність адміністративного суду в умовах імплементації європейських принципів судочинства в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук: 12.00.07 - адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право /ЗНУ. Запоріжжя., 2019. 35 с.
156. Прудникова В. А. Трудова функція працівника – основний елемент змісту трудового договору. Право і суспільство, 2020. № 2. С. 70-75
157. Пацурківський П. П. Правова природа оціночних понять «справедливість», «добросовісність» і «розумність» у Податковому кодексі України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право, 2021. № 67. С. 208-214
158. Кісілюк Е.М., Смаглюк О.В. Особливості застосування оціночних понять у кримінальному законодавстві України. Юридичний вісник. 2018. № 1 (46). С. 167-170
159. Малюга Л. Ю. Сучасні тенденції розвитку адаптації соціального законодавства до європейського законодавства як складової частини процесу інтеграції України до ЄС. Право і суспільство, 2020. № 1. С. 213-220
160. Андрусів Л. В. Техніко-юридичні та методологічні засади оприлюднення нормативно-правових актів: дис. ... доктора юрид. наук: спец. 12.00.01. Київ, 2020. 501 с.
161. Дудін В. М. Деякі оціночні поняття у проекті трудового кодексу України як підстава диференціації регулювання праці. Напрями розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення,

- Матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції. Х.: ХНУВС, 2017. С. 305-308
162. Дутка А. О. Юридичні конструкції та їх використання в законотворчій практиці України. Л.: ЛДУВС, 2013. 176 с.
163. Жук М. С. Історичні аспекти становлення оціночних понять у цивільному праві. Часопис Національного університету «Острозька академія», 2011. № 2 (4). С. 2-11
164. Козюбра М.І. Загальна теорія права. К.: Ваіте, 2015. 396 с.
165. Комар П. А. Роль судової правотворчості в утвердженні принципу верховенства права: дис. ... на здобуття ступеня доктора філософії «081». Вінниця, 2021. 242 с.
166. Кравченко І. М. Правові аспекти критерії воцінювання кваліфікації й конкурентоспроможності найманого працівника та продуктивності його праці. Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2018. №3. С. 182-194
167. Пуделька Йорг. Доктрина розсуду в податковому праві Німеччини та України. Право України, 2020. № 4. С. 93- 104
168. Рибалко В. О. Оціночні поняття в кримінальному процесуальному праві України, Л.: Видавництво, 2017. 251 с.
169. Смичок Є. М. Судові доктрини у податковому праві: дис. ... доктора юрид. наук. Запоріжжя, 2021. 446 с.
170. Хаустова М. Г. Правила юридичної техніки в правових системах Туркменістану та республіки Узбекистан. Юридичний науковий електронний журнал, 2021. № 1. С. 42-47
171. Хорольський Р. М. Застосування закону з нечітким змістом (досвід США та Європейських судів і можливість його застосування в Україні). Законотворчість. Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним законодавством та європейським правом: зб. наук.-практ. матеріалів, 2005. С. 109—114

172. Хоменко О. В. Правові дефініції: поняття, природа та значення (порівняльно-правовий аспект): дис. ... на здобуття ступення доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».К., 2020. 254 с.
173. Шаблій О. А. Невизначені правові поняття Федеративної Республіки Німеччина в українському юридичному переклад. Мова і культура, 2011. С. 409-420
174. Шутак І. Д. Юридична техніка. Івано-Франківськ: Лабораторія академічних досліджень правового регулювання та юридичної техніки, 2015. 228 с.
175. Договір між Королівством Бельгія, Королівством Данія, Федеративною Республікою Німеччина, Грецькою Республікою, Королівством Іспанія, Французькою Республікою, Ірландією, Італійською Республікою, Великим Герцогством Люксембург, Королівством Нідерландів, Республікою Австрія, Португальською Республікою, Республікою Фінляндія, Королівством Швеція, Сполученим Королівством Великобританії і Північної Ірландії (державами-членами Європейського Союзу) і Чеською Республікою, Республікою Естонія, Республікою Кіпр, Республікою Латвія, Республікою Литва, Республікою Угорщина, Республікою Мальта, Республікою Польща, Республікою Словенія і Словацькою Республікою щодо приєднання Чеської Республіки, Республіки Естонія, Республіки Кіпр, Республіки Латвія, Республіки Литва, Республіки Угорщина, Республіки Мальта, Республіки Польща, Республіки Словенія та Словацької Республіки до Європейського Союзу: Договір від 16.04.2013. URL: <https://cutt.ly/iOfUgHO> (Дата звернення: 30.01.2022)
176. Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums 31.10.2002. Latvijas Vēstnesis, 168, 19.11.2002.; Latvijas Republikas Saeimas un

- Ministru Kabineta Ziņotājs, 23, 12.12.2002. URL: <https://cutt.ly/yOfYDdg>
(Дата звернення 30.01.2022)
177. Darba likums 20.06.2001: Latvijas Vēstnesis, 105, 06.07.2001.;
Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs, 15, 09.08.2001.
URL: <https://cutt.ly/COfYdtE> (Дата звернення 30.01.2022)
178. Par sociālo drošību likums Latvijas Vēstnesis, 144, 21.09.1995.;
Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs, 21, 02.11.1995.
URL: <https://cutt.ly/9OfT4ZY> (Дата звернення 30.01.2022)
179. Про рекламу: Закон України від 03.07.1996 № 270/96-ВР.
Відомості Верховної Ради України. 1996. № 39. С. 181.
180. Sustainable Governance Indicators. Sustainable Policies: Social
Policies. Do social policies facilitate an equal and fair society? URL:
<https://cutt.ly/zOfI1BA> (Дата звернення: 30.01.2022)
181. Töölepingu seadus Vastu võetud 17.12.2008 RT I 2009, 5, 35
jõustumine 01.07.2009 URL: <https://cutt.ly/tOfTTba> (Дата звернення:
30.01.2022)
182. Sotsiaalhoolekande seadus: Vastu võetud 08.02.1995 Välja
kuulutanud Vabariigi President 28.02.1995 otsus nr 498 . URL:
<https://cutt.ly/0OfRJPd> (Дата звернення: 30.01.2022)
183. Ohvriabi seadus: Vastu võetud 17.12.2003 RT I 2004, 2, 3 jõustumise
aeg vastavalt §-le 35. URL: <https://cutt.ly/XOfRgTD> (Дата звернення:
30.01.2022)
184. W sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Prezesa Rady
Ministrów w sprawie „Zasad techniki prawodawczej”: obwieszczenie
prezesa rady ministrów z dnia 29 lutego 2016 r. URL:
<https://cutt.ly/6OfE8pC> (Дата звернення: 30.01.2022)
185. O pomocy społecznej: Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. URL:
<https://cutt.ly/dOfEV7N> (Дата звернення: 30.01.2022)

186. Методичні рекомендації щодо проведення правової експертизи проектів нормативно-правових актів: Рекомендації Міністерства юстиції України від N 41 від 21.11.2000. URL: <https://cutt.ly/7OfEWNq>
(Дата звернення 30.01.2022)

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ
ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України
та наукових періодичних виданнях інших держав:

1. Куцовол К.В. Правовий статус працівника як суб'єкта в сфері охорони праці. Соціальне право. 2020 №1. С.175-177.
2. Куцовол К.В. Оціночні поняття у праві соціального забезпечення, які використовуються у національних підзаконних нормативно-правових актах за критерієм приналежності до інституту. KELM 2020 № 3 (31), vol. 4 С. 125-131
3. Куцовол К.В. Прості та складні оціночні поняття у праві соціального забезпечення, які використовують у Конституції України та Законах України. Юридична наука. 2020. №9. С. 285-294.
4. Куцовол К.В. Критерій сфери вживання та соціально-економічної сутності оціночних понять у праві соціального забезпечення, які використовують у Конституції України та Законах України. Юридична наука. 2020. № 10. С. 133-144.
5. Куцовол К.В. Проблеми застосування оціночних понять у праві соціального забезпечення України. Соціальне право. 2021 №3. С. 126-133
6. Куцовол К.В. Досвід Латвії щодо застосування оціночних понять: напрями запозичення у національне соціальне законодавство. Соціальне право. 2021 №4. С. 194-200

7. Куцовол К.В. Класифікація оціночних понять права соціального забезпечення України. Науковий Вісник публічного та приватного права. 2021. № 6, том 2. С. 28-36.

Матеріали наукових конференцій:

8. Куцовол К.В. Напрями оптимізації застосування оціночних понять у праві соціального забезпечення України. Перспективні напрямки розвитку юридичної науки у ХХІ сторіччі: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 17–18 лютого 2021 р. Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2021. С. 52-55.

9. Куцовол К.В. Оціночні поняття як складова понятійного апарату права соціального забезпечення України. Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення: тези доповідей учасників міжнародної наук.-практ. конф. (м. Київ, 23 квітня 2021 р.) Київ: «Освіта Україна», 2021. С. 90-93.

ДОДАТОК 2

Апробація результатів дисертації. Підсумки розробки проблеми в цілому, окремі її аспекти, одержані узагальнення і висновки доповідалися дисертантом на засіданнях кафедри трудового права та права соціального забезпечення. Основні положення дисертації доповідалися автором на: Міжнародної науково-практичної конференції «Перспективні напрямки розвитку юридичної науки у XXI сторіччі: матеріали» (м. Київ, 17–18 лютого 2021 р.) та Міжнародній науково-практичній конференції «Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення» (м. Київ, 23 квітня 2021 р.).